

ERDÉLYI MÚZEUM

LX. KÖTET

1998. 1–2. FÜZET

Multikulturalizmus és egyetem

*

Azonosítható-e az erdélyi Maros víznév
Hérodotosz Mariszával?

*

Elme és játék – Aranka György poétikus filozófiája

*

A Nap a romániai magyar néphagyományban

*

Műhely

*

Megemlékezés

*

Szemle

*

Egyesületi közlemények

KOLOZSVÁR, 1998
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

ERDÉLYI MÚZEUM

**Az Erdélyi Múzeum-Egyesület
Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi,
valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi
Szakosztályainak közlönye**

Szerkeszti

**Antal Árpád (felelős szerkesztő), Egyed Emese, Kovács András, Tánczos Vilmos,
Veress Károly, Vincze Mária, Kerekes György (szerkesztőségi titkár)**

**Szerkesztőség: Kolozsvár, str. Iuliu Maniu nr. 5. Telefon: 195 176
Postacím: 3400 Cluj – 1. C.P. 191 Románia**

**Készült a Református Egyház
Misztótfalusi Kis Miklós
Sajtóközpontjának nyomdájában
Felelős vezető Tonk István**

Balázs Sándor

Multikulturalizmus és egyetem

A címben szereplő két fogalom összekapcsolva – *multikulturális egyetem* (főleg a Babeş–Bolyai Egyetemre vonatkoztatva) – nagy karriert futott be a hazai publicisztikában, a politikai diskurzusban, úton-útfélen hivatkoznak rá. Sok mindeme felhasználták/felhasználják. Mágikus erőt tulajdonítanak neki, el akarják hitetni, hogy segítségével mintegy valamiféle varázsütésre megoldódik a számbeli kisebbségben élő nemzeti közösségek anyanyelvű oktatása; minden más állam számára modellértékűnek tartják, s ennek meghosszabbításaként a többségi nemzeti büszkeség táplálójának („lám csak, mi mutatunk példát a világnak a kisebbségi oktatás problémáinak rendezésében”), a Nyugathoz való kapcsolódásunk biztos jelének könyvelik el, azt hangsúlyozva, hogy a fejlett demokráciákban ugyanezt az elvet alkalmazzák (még ha nem is olyan „következésképpen”, mint mi); szembeállítják a nyelvi dominanciával, a kisebbségek nyelvi-művelődési értékeinek a megbecsülését szeretnék belemagyarázni ebbe a teóriának nem nevezhető, inkább csak verbális életet élő fogalmi konstrukcióba, ezzel próbálják levezetni a többség és a számbeli kisebbségi nemzetrész közötti feszültséget; az egyenjogúság állítólagos bizonyítékának dicsőfényével övezik, zavart keltő szándékkal terjesztik, a szavak tartalmának tisztázatlansága miatt mindenki mást ért rajtuk, s ki tudja még milyen más diverziós céllal ültetik bele az emberek agyába ezt a többség önmegnyugtatására szánt elmealkotást.

Csak egyvalamit nem tettek meg ezekkel a kifejezésekkel: *nem vetették alá szigorú tudományos elemzésnek*. Enélkül pedig nemcsak a multikulturalizmus félrevezető voltát nem lehet tisztázni, de azt sem, hogy e terminusban *bizonyos összefüggésben* pozitív tartalmak is elkeverednek, persze nem a nálunk szokásos értelmezésben. A szerző ezzel a vizsgálódással próbálkozik, abban a reményben, hogy eszme-futtatása csak szerény kezdete a téma megalapozott tudományos bemutatásának.

A fogalmak tartalmi megközelítése

A *multikulturalizmusról* etimológiailag bárki elmondhatja: a *multi-* valaminek a sokszorosát (multicelluláris = soksejtű) jelenti, de használható abban az értelemben is, hogy *sokrétű*, amikor már nem egyszerűen a mennyiségi összetevőkre utal, hanem arra, hogy a benne levő *sok* egyben a *változatosan* sokat jelenti. (A *multilaterális* nem pusztán azt jelenti, hogy valaminek több oldala van, hanem azt is, hogy ezek az oldalak maguk sokféle lehetnek.) Az ilyen tartalmú multikulturalizmus a művelődéssel összekapcsolva kifejezheti valamennyi kultúra *teljességét*, érte ezen azt, hogy a szellemi értékek tárháza a belső összetettségében jeleníti meg magát. Nevezük terminusunknak ezt az értelmezését *endogén* (befele irányuló) multikulturalizmusnak.

Ha a szóösszetételünkben a *multi-* az egyes kultúrák közötti kapcsolatot jelöli, tehát – mondjuk így: *exogén* multikulturalizmus, akkor benne fogalmilag a művelődés egymástól különböző (rendszerint egymást nem fedő *nemzeti* kultúrák) változatai kerülnek kapcsolatba egymással.

Az egyetemre ráhúzott *multikulturális* jelző használatakor a fenti disztinkciót egyszerűen nem veszik tudomásul. Kizárólag az *exogén* multikulturalizmusról szólnak (a román és más kultúra milyen jól megfér egymás mellett a Babeş–Bolyai Egyetemen), arról viszont nem esik szó, hogy az egyik oldalon a legteljesebb *endogén* multikulturalizmus érvényesül – vagyis a román művelődés szinte *teljességét* biztosító oktatás folyik –, a másik, a kisebbségi oldalon ez az *endogén*-multi jelleg a legkevésbé sem mutatható ki. Elég csak arra emlékeztetni, hogy a gazdaságtan minden ágazata eleve kihull (ezen a karon nem tanítanak magyarul), a jogon leg-

feljebb helyeket biztosítanak magyar hallgatók számára, de a tanítási nyelv itt is a román, nem is szólva a kutatóintézetek eljövendő magyar szakembereiről, akik a kolozsvári intézményben szinte egyáltalán nem kapnak képzést. Az egyetemen lényegében csak magyar tanárokat képeznek ki.

A *multikulturális* szerkezet eleve feltételezi a viszonytagokat. Az endogén esetében benne van saját kultúránk változatos területeinek egymáshoz való viszonya, ezek beépülése egy nagy egységbe, az exogén változatban pedig – esetünkben – a reláció két tagja a két kultúra. Ilyen megközelítésben a kolozsvári egyetemen a nagy hangon beharangozott multikulturalitás, egy valóban endogén román sokkulturalitás és a megnyírbált magyar nyelvű endogenitás kerül exogén „multikulturális” kapcsolatba.

A további elemzés során – nem a propagandisztikus célzatú írások stílusában, hanem tudományos megközelítésben – különbségeket tehetünk két, látszólag szinonim műszó között: *multikulturalitás* és *multikulturalizmus*.

1) A *multikulturalitás* állapotot fejez ki, így is mondhatjuk: társadalomontológiai tény, arra utal, hogy az adott társadalomban ténylegesen két vagy több kultúra létezik, a történelemalakulás objektív következményeként.

2) A *multikulturalizmus* viszont viszonyulás az ontológiai adottsághoz, a társadalmi realitás teoretikus-ideológiai megközelítése, művelődéspolitikai hozzáállás, amelynek megfelel (vagy nem felel meg) valamilyen társadalmi-jogi gyakorlat.

Ebből a disztinkcióból furcsa dolgok derülhetnek ki. Egy állam, amely magát *nemzetinek* kiáltja ki, holott a valóságban a *multikulturalitás* jellemzi (mivel ténylegesen több nemzetnek, nemzetrésznek az állama), meghirdetheti a *multikulturális* művelődéspolitikát, de ebben az esetben ellentmondás mutatkozik meg aközött, amiként ontológiai státusát értelmezi, s ahogyan ezzel összeegyeztethetetlenül művelődéspolitikát akar folytatni. Leegyszerűsítve: *nemzeti* álamban a *multikulturalitás* fából vaskariká.¹

Érdemes felfigyelni valamire: az államnemzeti koncepció felélesztését napjainkban a nyugati szakközleményekben gyakran úgy értékelik, hogy ez valami védekezési reflex akar lenni a több évtizedes kommunista elnemzetlenítéssel szemben.² Csakhogy ez a „defenzív agresszivitás” (mert hiszen a nemzetállami politika nemcsak védekezést jelent a nemzeti érzés hosszú ideig tartó meggyalázása ellen, hanem ugyanakkor másokat sértő támadó magatartást is) nem tekinthet el a lételméleti értelemben vett multikulturalitástól, attól, hogy a „nemzetinek” kikiáltott államban más nemzetrészek is élnek. Egyfelől tehát a többségi nemzet irányában a büszkeséget, a kivagyiságot, az „én vagyok az úr a házban” mentalitást terjeszti, másfelől az „albérlésben lakókat” a multikulturalizmus kábítószereivel szeretné megnyugtatni afelől, hogy őket is befogadja a „nemzetállam”, feltéve, ha ennek a diverziós teóriának megfelelően a maga kultúráját perspektívikusan engedni felszívódni a többségi „multi”-ba.

¹ Ezt az inkompatibilitást húzza alá Frank-Olaf Radtke, amikor megállapítja: „A kulturálisan egységes, nemzetileg homogén társadalom elavult modelljével a multikulturalizmus az etnikai sokszínűség vízióját állítja szembe.” Lásd *Az idegenség konstrukciója a multikulturalizmus diskurzusában.* = *Multikulturalizmus.* Szerk. Feischmidt Margit. Bp. 1997. 40.

² Jürgen Habermas erről így vélekedik: „Az államnemzetként történő elismerés igénye főleg krízisek idején erősödik meg, amikor – mint a szovjet birodalom felbomlása után – a népesség egy regresszív megújított kollektív identitás askriptív ismertetőjegyeibe kapaszkodik.” *Harcok az elismerésért a demokratikus jogállamban.* Uo. 164.

Kultúrák és kultúrák

A multikulturalizmus – elméletként, a kultúrák közötti viszonyra utaló elképzelésként – aszerint szegmentálódik, hogy milyen viszonytagokat, kultúrákat hoz kapcsolatba. S ez az a pont, ahol a sokműveltség hazai propagandisztikus szóáradata merőben különbözik a Nyugaton tudományos módszerekkel elemzett multikulturalizmustól. Az amerikai, angol, francia, német szakirodalomban a multikulturalizmus exogén változata – tehát nem a belső sokrétűségében kiteljesedett kultúra értelmében – *szinte kizárólag az őslakók és a bevándorlók* relációjára utal.³ Ráadásul ezen belül még egy feltételezés is adott, miszerint a később jöttek kultúrája gyengébben fejlett, mint a befogadó országban élőké, így tehát a multikulturalizmus tulajdonképpen a házigazdák jóindulatának megnyilvánulása, hiszen a maguk intelligencia- és tudásszintje mellé kívánják emelni a szerencsétlen jöttmentek silányabb szellemi javait. Ezzel persze sokan csinálnak bannak, egyesek feltételeznek olyan betelepülő kultúrákat is, amelyek nem érdemlik meg a felemelésükre fordított erőfeszítést. Állítólag Saul Bellow mondott valami effélet: „Ha majd a zuluk is adnak egy Tolsztojt a világnak, akkor őket is fogjuk olvasni.” A nagylelkűen befogadó multikulturalizmusnak tehát Nyugaton esetenként merev határai vannak, s ebből veszélyes gondolatokat lehet kihámozni. Így azt, hogy a multikulturalitásba csak azok a saját közösségüktől elszakadt embercsoportok kapcsolódhatnak be, amelyeknek a műveltsége vetekedik az autochton nemzetekével. Ebben a koncepcióban nincs benne a másság megszorítások nélküli tisztelete, annak az elismerése, hogy a kis népeknek is vannak olyan intellektuális értékei, amelyek *számukra* a legtöbbet jelentik.

Ha mindezt áthelyezzük a hazai közegbe, a sablontól merőben elütő képet kapunk. A Romániában egymás mellé került kultúrák között nem lehet feltételezni olyan viszonyt, mintha a (ránk olvasott) „később jöttek” műveltsége nem lenne önálló, magas szinten rendezett, a világméretű szellemi áramlatokba befolyó, becsben tartott érték, s szüksége lenne paternalisztikus pártfogóra, aki altruizmustól áthatva hajlandó a maga spirituális magasságaihoz közelíteni egy vándornép nyereg alatt puhított kultúráját. Már a befogadó és befogadott fogalmi megkülönböztetése sem releváns, az pedig a legkevésbé sem, hogy a sors kényszere folytán egymás mellé került kultúrák közül melyiknek kellene igazodni a másikhoz axiológiai alacsonyabb- vagy magasabbrendűsége szerint. A történelem során ugyanis a kultúrfőlény képzele mindkét oldalon megmutatkozott, ám lehetséges, hogy a román művelődés magasabbrendűségének inkább csak mai hangoztatása amolyan replika a (szerintük) „arrogáns magyar kultúrfőlény” tézisére.

A multikulturalizmus most tárgyalt exogén formái nagymértékben az adott ország *multikulturalitásából* – tehát társadalmi adottságaiból – fakadnak. A nyugati és hazai értékelés közötti eltérés is ebből vezethető le. Egyfelől a vendégmunkásokból, menekültekből, különböző okok miatt betelepültekből összeálló embercsoportok és a régóta ott lakók, röghöz kötöttek kultúrája szembesül egymással, másfelől Erdélyben, mind a román, mind a magyar oldalon, önmagukat őslakóknak minősítő nemzetek és kisebbségi nemzetrészek, valamint a hozzájuk tartozó művelődés alkotja a történelmileg adottságként kialakult multikulturalitást. Ezt a különbségtételt világosan megfogalmazta Jürgen Habermas, amikor kijelentette: „A multikulturális társadalom emancipációs mozgalmi nem alkotnak egységes jelenséget. Más követelésekkel élnek aszerint,

³ Frank-Olaf Radtke a pedagógiai multikulturalizmus programjáról ezt írja: „E program az interkulturális nevelés eszméjéből kiindulva hangsúlyozza az egyenlő értékűnek tekintett »kultúrák« – a bevándorlók »eredeti kultúrája« és az őslakók »többségi kultúrája« – kölcsönös tiszteletét. Ez a multikulturalizmus a bevándorlók és az őslakók közötti nyilvánvaló feszültségekre kíván választ adni.” *I. m.* 40.

hogy endogén kisebbségek ébrednek-e tudatára identitásuknak vagy a bevándorlás révén keletkezett új kisebbségek.”⁴

Az őslakók és bevándorlók művelődési együttélésének különös formáját tapasztaljuk az USA-ban. Az Egyesült Államok szűken mért művelődéstörténetéből kimaradt a klasszikus görög és római korszak, a középkor a maga alkotásaival, így tulajdonképpen az előbb bevándoroltak művelődési hagyományaiból állt össze az ún. autochton kultúra. A multikulturalitásnak mint ténynek ez a sajátos esete ugyancsak különös multikulturalizmust termelt ki magából. Az európai modell, mely szerint akik eleve ott voltak valahol, színvonalasabb műveltséget birtokoltak, mint azok, akik csak odakerültek, a kezdeti szakaszban az új kontinens bennszülöttjeihez mérve egyáltalán nem volt érvényes. (Ez nem lebecsülése az őslakók primitívnek nevezett civilizációjának-kultúrájának, nem amolyan „zulu-effektus”). Az érdekesség viszont az, hogy az immár saját hagyományokkal rendelkező amerikaiak szemében a továbbra is betelepedők kultúrája magasabbrendűnek, esetleg csak történelmileg jobban tagoltnak tűnik, s így ez a multikulturalizmus (tehát tudati viszonyulása a történelmi helyzethez) akár a feje tetejére állhat. A multikulturalizmussal nem elismertetni akarják, nem a saját magasságukba kívánják emelni az óceánjárókon, repülőkön az öreg földrészről odahozott kultúrát, hanem ennek uralmát szeretnék elkerülni azzal, hogy a magukét nem hajlandók alárendelni neki. Terence Turner amerikai antropológus tömören összegezte ennek a helyzetnek a lényegét Shohat és Stam nyomán: „A multikulturalizmus és az Európa-központúság bírálata elválaszthatatlan egymástól.”⁵

Hadd tegyük fel a kényes kérdést: vajon Romániában a velünk, itt élő magyar nemzetrésszel szemben meghirdetett multikulturalizmusban nem keveredik-e el valami efféle? Vajon a mi szellemvilágunkon keresztül nem a Közép-Európa-központúság tör-e be a keleti ortodox világba, s az ez elleni védekezésékként hirdetik meg – szavakban – a multikulturalizmust? Attól féltve, nehogy a román nép lelkületével úgymond összeegyeztethetetlen, a nyugati keresztény kultúrkörbe tartozó eszmevilág megrontsa az évezredek óta érintetlen(nek hitt) dákoromán szellemiséget. Ha ezekre a kérdésekre igennel válaszolunk, akkor a felénk látszólag jóindulattal, de csak formálisan megmutatkozó multikulturalizmusban felfedezhetjük a rejtett szándékot: inkább a sokműveltség béklyójába kötve „önműveljék” magukat (bizonyos ideig, a beolvadásig) azok, akik kultúrájukkal veszélyeztetik a mi szellemi életünket.

A nyugati példákra hivatkozó hazai multikulturalisták figyelmen kívül hagynak még egy fontos mozzanatot. Az ezzel a tárgykörrel foglalkozó ottani szaktudósok a *kultúra* kifejezésnek igen tág tartalmat tulajdonítanak. Nem kizárólag annak nemzeti változatára gondolnak. Beleértik ebbe a (kulturált vagy kulturálatlan) *viselkedési formákat, szokásokat, a magaskultúrát* ugyanúgy, mint a pejoratívan *népinek* nevezettet: egyes társadalmi kategóriák, csoportok szubkultúráját, egészen mondjuk a különböző egyházak hirdette világnézetig, hiszen a vallási tanok is szerves részei a kultúrának. Nos a hazai értékelésekben a nyugati szakirodalomban oly nagy súlyt kapott ilyen vonatkozásokról egyszerűen elfeledkeznek. Hiszen miként hangzana az például, hogy az ortodox egyház építsen ki multikulturális viszonyt a római vagy görög katolikusokkal, protestánsokkal s urambocsá! a nem keresztényekkel a kultúrák kölcsönös megbecsülésének jegyében? Meg aztán az már egyenesen istenkísértés, hogy tolerancia mutakozzék meg egyes szubkultúrák – mondjuk a homoszexuálisok értékrendje – felé.

⁴ Jürgen Habermas: *i. m.* 159.

⁵ Terence Turner: *Az antropológia és a multikulturalizmus.* Uo. 117.

A következtetés ezen a szinten kibetűzhető: mélységesen hamis az az érvelés, mely szerint Románia a megalapozás nélkül meghirdetett multikulturalizálással a nyugati normákhoz igazodna.

A multikulturalizmus sokfélesége

A szakirodalom a multikulturalizmus számos módozatáról szól. Sokat írnak ennek *különbségteljes* változatáról, mely az etnikai identitást hangsúlyozza, a nemzeti önazonosság permanenzálására irányul, s szükségesnek tartja az ennek megfelelő intézményi formációk létrehozását az egyes szellemi tevékenységi formák kölcsönhatásában. Ez az elképzelés sem fedti azt, amit a multikulturalizmusról minálunk meghirdetnek. A *különböző minőségű* kultúrák együttléte értelmében felfogott ilyen sokműveltség számos szerző szerint (mint például Habermas) pontosan azt erősíti, amit gyöngíteni lenne hivatott: megmerevíti az identitástudatot, elősegíti a kisebbségi szegregációt, végső soron akár rezervátumszerű elkülönülést eredményez. Persze ezt a jelenséget a fejlett országok szaktudósai ugyancsak a szó széles értelmében értelmezik, vagyis nem csak az oktatásban használatos endogén – tehát a műveltség, a tudás minden részterületére kiterjedő – formájára vonatkoztatják. Valamiféle bumeráנגeffektusnak tanúi azok, akik az érzékletes konkrét pásmáján, szociográfiai eszközökkel vizsgálódnak efelől. Amikor *minden* kultúrát be akarnak emelni ebbe a bizonyos multikulturális praxisba, akkor – nem nálunk, hanem nyugati fejlett országokban – könnyen megmerevedhetik a művelődési relativizmus, az etnikai partikuláció, amely éppenséggel visszajára fordíthatja a szándékot: a kultúrák egyenértékének a meghonosítását. A már említett szerzők, Frank-Olaf Radtke például afelett panaszkodik, hogy Amerikában minden multikulturalizmus ellenére olyan jelenségek ütötték fel a fejüket, mint „a feketék asztala a menzán” vagy az „ázsiai lakóházak”, a szigorúan meghatározott ülésrend az egyetemeken, ami akár spontán és elfogadott rasszizmusnak is tekinthető, vagy a sportrendezvényeken a bőrszín szerinti csapatok, a campusokban a más és más kultúrzónába tartozó hallgatók elvárása arra nézve, hogy tartsák tiszteletben a különbözőségeket, amikor saját értékeikről emlékeznek meg.⁶ Joseph Haz, a multikulturalizmust liberális megközelítésben tanulmányozó szaktudós ugyanezt tapasztalta Nagy-Britanniában, ahol a más kultúrájúaknak (nyilván a bevándorlóknak) a befogadás minden eddigi eredménye ellenére „még mindig harcolniuk kell, hogy hagyományos viseletüket hordhassák az iskolában vagy a munkahelyükön”.⁷ A lényeg itt az, hogy kitaranak életvitelük e külsődleges jelei mellett.

Túl idillikus kép volna azt elképzelni, hogy a kultúrák sokféleségét elismerő gyakorlatnak mindig ilyen, a kisebbségi (nemcsak nemzeti, hanem bármilyen más kisebbségi) identitástudatot szilárdító következményei lennének. Ehhez bizonyos társadalmi premisszákra van szükség. S erre vet fényt a *normatív multikulturalizmusnak* nevezett változat. Ez a koncepció arra építkezik, hogy a kultúrák különbözőségének elfogadásához bizonyos jogi normák szükségesek.⁸ A normatív elv hívei a kultúrák egyenlőtlenségét nem maguknak a művelődési értékeknek egymástól eltérő voltából vezetik le, hanem az alapvető emberi jogok egyenlőségének hiányából származtatják. Jogi diszkrimináció és multikulturális tolerancia – két fogalom, amely már pusztán logikailag is tisztítja egymást. Az előnytelen megkülönböztetés körülményei között a

⁶ Uo. 45.

⁷ Joseph Haz: *Multikulturalizmus – liberális szempontból*. Uo. 188.

⁸ Erről írja Terence Turner: „A különbség kultúrájához hozzátartozik, hogy a résztvevők jogilag egyenlők.” Uo.

nemzeti jellegű multikulturalizmus, még ha nálunk megpróbálnák is alkalmazni, akkor sem vezetne oda, ahová az Egyesült Államokban vagy Nagy-Britanniában, ahol a jogegyenlőség biztosítja az etnikai önazonosság akár külsődlegességeinek megőrzését is. A változatos művelődési formák *elismerése*, a *másság megbecsülése*, a kultúrák jogi keretek által biztosított *öntörvényű fejlődése*, *egymást megtermékenyítése* valóban megteremthet olyan helyzetet, amelyet a *kritikai kulturalizmus* néven ismert áramlat elmarasztal. Ilyen bírálatok érik néha a multikulturalizmust: eltávolítja egymástól az embereket, balkanizálja (szétdarabolja) a nemzeteket, azáltal, hogy összefogja a nemzeti közösségeket, egyben hermetikusan elzárja őket egymástól, enklavizál.⁹

Ha a hazai „multikulturalisták” felfigyeltek volna ezekre az esetleges következményekre, minden bizonnyal nem tennének esküt egy ilyen művelődés-elgondolásra. Hiszen céljuk nem a számbeli kisebbség kulturális önállósítása, az uralkodó kultúra mellé helyezése. Hanem éppen az, hogy a másságot *saját ellenőrzésük* alá helyezték. Legyen tehát részleges magyar nyelvű oktatás mondjuk a Babeş–Bolyai Egyetemen, de csak a többség hangját megszólaltató egyetemi szenátus döntései szerint. Így nem fenyeget az a veszély, amelyről az Egyesült Államokkal kapcsolatban szölvünk, nem lesz spontán szegregáció, nem fognak külön ülni az előadótermekben teszem azt a vitézkötéses ruhát viselő fiatalok. (Különben is ki akar minálunk ilyen szeparatizmust?!) A multikulturalizmus megszallottai jól tudják: mindaddig, amíg a törvénykezés nem biztosít önállóságot saját kultúránk, oktatásunk számára, a Nyugaton felsejllő megannyi vadhajtása, a multin belül a másság érzésének túltengése s ennek következtében a kisebbségi nemzeti kultúrák „önfelmagasztalása” egészen a viszonylagos elkülönülésig menően ebben az országban nem fenyegeti a többséget.

A régi „súly alatt a pálma” metafora – vagyis az, hogy minél súlyosabb a ránk nehezedő teher, mi (akár a pálma) annál jobban növekedünk – aligha jellemezheti a multikulturális körforgásba bekerült számbeli kisebbséget. S ezt az ilyen nézetek felkarolói is igen jól tudják. Szónokolhatnak ők a nyugati példa követéséről, azzal azonban tisztában vannak, hogy a „sajátosan román” demokráciában a multikulturalizmusnak olyan hátulütői nem lehetnek, mint a fejlett (és nem sajátos) demokráciákban. A *kritikai multikulturalizmus* aggályai e művelődésdoktrína alkalmazásával szemben minálunk eleve szétfoszlanak, mivel a *normatív multikulturalizmusról* országunkban szó sem esik. Más szóval: a kisebbségi helyzet jogi rendezésének hiányában e demagóg, megtévesztő koncepció terjesztőinek nem kell rettegniük azoktól a nem kívánt következményektől, amelyekkel Nyugaton számolnak.

Következtetésünk ezúttal is megerősíti a már egyszer megfogalmazottat: a „Nyugathoz felzárkózás” hevíletében született, ki nem dolgozott „román multikulturalizmus” távolról sem táplálkozik abból a multikulturalizmusból, amelyet a magas szinten megvalósított demokráciákban próbálnak érvényesíteni, s oly széles körben vitatnak.

Multikulturális ideológia, állampolitika

Soktartalmú fogalmunknak egyik értelmezését a szakmabeliek *multikulturális állami ideológiának* nevezik. Ez arra utal, hogy valamely ország saját államvezetésének vezérelvévé kiáltja ki a társadalom-modellálásnak ezt a fajtáját. Vagyis a multikulturalizmust a multikulturalitást (tehát a valóságos létállapotot) megszervező állampolitika rangjára emeli. Persze megint csak megszorítással: történik ez azokban a nyugati államokban, ahol a bevándorlók és az őslakók viszonyát akarják politikai eszközökkel rendezni. Egyelőre két olyan állam létezik, ahol az

⁹ Lásd Henry Luis Gates jr. ilyen véleményét. Uo. 116.

ilyen vétetésű kérdéskezelés állampolitikának számít: a hetvenes évektől kezdve Kanada, a nyolcvanas évek óta Ausztrália. Példájukat talán más államok is követik, így Németország, ahol vannak hangok, melyek szerint az országot *Einwanderungslandnak* – bevándorló országnak – kellene nyilvánítani.

Ez a jelenség figyelmeztet az ilyen teóriák térhódításának sajátosságára. Miért csak a hetvenes-nyolcvanas években vált az említett két országban állami ideológiává a multikulturalizmus, holott a szokásos ontológiai értelemben használt multikulturalitás már rég jellemezte őket? (S nem csak őket, más államokat is, amelyekben még nem növesztették állami ideológiává.) A magyarázatot abban lelhetjük meg, hogy egyes államokban az autochton nép mellett a betelepült népcsoportok lentről jövő kezdeményezésre civil szervezeteik működtetésével, lépésről lépésre igyekeztek érvényt szerezni a létformájukban, nyelvükben megtalálható, a gondolkodásmódjukba, hagyományaikba felszívódó másságnak. Vagyis elfogadtatták magukat. S csak ezután vált többé-kevésbé állami ideológiává, állampolitikává az őket befogadás. A „többé-kevésbé” megszorítás indokolt. Azt ugyanis még a legérdekeltebbek, mondjuk a kanadai társadalomtudósok is elismerik, hogy hazájukban a multikulturalizmust *igényként*, nem pedig *megvalósult tényként* kell kezelni.¹⁰

Mindebből ismét csak az derül ki, hogy a multikulturális ideológia nyugati értelmezése és a Romániában főleg verbálisan terjesztett ún. multikulturalizmus között még az analógia sem indokolt. (Hacsak nem abban az értelemben, miszerint ott is, esetleg itt is *igényként* meg lehet fogalmazni; bár kétséges, hogy ezt az igényt minálunk komolyan vennék.) Két összefüggésben is állíthatjuk ezt. Egyfelől azért, mert az alulról meginduló építkezés a saját eszmevilág elismertetéséért a kisebbséggé vált nemzetrészünkben nem cél, erre nincs szükség, hiszen művelődésünk jól tagolt, és nemzetközi megbecsülésnek örvend, rég kikristályosodott, még mielőtt holmi multikulturalizmussal az elismertetését ki kellene vívnia (legfeljebb az áll fenn, hogy erről az ősrégi státusról a hatalmon levők vegyenek tudomást); másfelől mert az ideológiai-állampolitikai multikulturalizmus Romániában egyszerűen *nem létezik*. Vegyük szemügyre ezt a két szempontot.

1) Örökösen visszatérő motívum, hadd ismételjük meg: a Romániába szakadt magyar nemzetrész nem bírálható el oly módon, mint a Kanadába betelepültek. Több mint évezredes művelődés-építkezésünk ezeken a tájakon már rég megjárta azt az utat, amelyen Ausztráliában vagy Kanadában az oda került népcsoportok csak századunk végén kezdenek határozott lépésekkel haladni. Nevezetesen azt a pályáivet, amelyen kisebb közösségeink művelődési csoporttevékenységéből kezd kinőni az állampolitika minőségét elért kultúrpolitika megfogalmazásának szükségessége. Sőt a visszacsatolásnak (feed-becknek) a jelensége is évszázados. Mi önálló államisággal rendelkezünk s ez a politikai szerkezet nemcsak kinyilvánította hajlandóságát a „kiskulturális” („csoportkulturális”) kollektív önazonosságunk megszilárdítására, hanem ő maga lett az említett alulról jött szervezkedésünknek éltető eleme. Nekünk a kisebbs

¹⁰ Augie Fleras Jean Leonard Elliott *A multikulturalizmus Kanadában: „a sokféleség felmagasztalása”* című tanulmányában így vélekedik: „A multikulturalizmus – mint ideológia – azt fogalmazza meg, »minek kellene lennie«. Ellentétben a multikulturalizmussal mint »ténnyel«, mely a társadalmi valóságot írja le, a multikulturalizmus ideológiája előírja a gondolkodás vagy cselekvés kívánatos irányát, amely megfelel a kulturális pluralizmus, illetve a szabadság, a tolerancia és az egyéni különbségek iránti tisztelet elvének. Kanada hivatalos ideológiájaként a multikulturalizmus felöleli a kanadai egység, azonosság és önkép természetéről és vonásairól kialakított eszméket és eszményeket.” Uo. 29. A szerző kettős értelemben használja a multikulturalizmus szót, egyszer *tényként*, mászor *ideológiaként*. A mi terminológiánkban – éppen a félreértések elkerülése végett – a *multikulturalitás* jelenti a tények világát, a *multikulturalizmus* pedig az ehhez viszonyuló szellemi hozzáállást, amely esetenként ideológiává ülededik le.

sorba kerülés után nem kellett megszerkesztenünk a nemzeti azonosságunk fenntartását, ápolását szolgáló civil szerveződések, hiszen ezekkel régóta rendelkezünk. Legfeljebb kegyetlen harcot kellett vívniuk elismertetésükért az új államalakulatban, amikor a mi kultúránk virágzását államilag biztosító támogatónkat a hatalomváltás következtében elvesztettük. Nekünk nincs szükségünk egy folyamat betetőzésére azzal, hogy beemelik kultúránkat valamilyen „multi”-ba. Mi már odalent rég kiérleltük magunkban és saját állami művelődéspolitikánkkal cizelláltuk szellemi öfenntartásunk biztosítékát, saját kultúránkat. Kanada, Ausztrália vagy más „bevándorlóország” nem lehet mintaképünk, hiszen Románia multikulturalitása mint adott-ság merőben különbözik az övékétől.

2) Az *állami-ideológiai* multikulturalizmus feltételezi a *normatív multikulturalizmus* működőképességét, értve ezen azt, hogy az egész országot átfogó, a szellemi élet minden szelétére átsugárzó, törvényekkel szavatolt, egységes politikai kurzusként tételeződik. Kanadában vagy Ausztráliában ilyen törekvésnek vagyunk tanúi. Romániában a meghirdetett, félrevezető multikulturalizmus nem ilyen természetű. Szó sincs arról, hogy maga az állam az egész spirituális létnek az irányítását erre alapozná. Az alkotmányban nem találunk ilyen hivatkozást, a parlament nem hozott egyetlen olyan törvényt sem, amelyben ez a kifejezés szerepelne. Ezt a terminust szigorúan leszűkítve hozták forgalomba, egyedül az oktatás szférájában. Sőt ezen belül is szinte kizárólag a kolozsvári Babeş–Bolyai Egyetem kapcsán.

Való igaz, hogy a szakkönyvekben olvashatunk a *pedagógiai multikulturalizmus* elméletéről is, de ennek sincs sok köze ahhoz, amit ezzel a címkével nálunk bocsátottak áruba. Az elhíresült és sok vitát kiváltó tanügyi törvény – akár a sürgősségi kormányrendeletként megszüvegett, de a parlamentben (ma) még el nem fogadott formájában – nem tartalmaz még halvány utalást sem arra nézve, hogy a román oktatási rendszer egészét erre a pedagógiai princípiumra kellene alapozni. S ez nem is várható el, hiszen a constantai vagy craiovai egyetemen ugyan bizony miként kelthetnék életre ugyanazt a kvázimultikulturalizmust, amelynek Kolozsváron varázserőt tulajdonítanak? S hogy mennyire nem állampolitikai mélységű az ideológiai multikulturalizmus, azt más is igazolja. Erdélyben, ahol a románok és magyarok együtt élnek – a marosvásárhelyi orvostudományi egyetem kivételével –, lényegében nincs kétnyelvű felsőfokú állami oktatási intézmény. A Babeş–Bolyai Egyetemnek van ugyan néhány kihelyezett kara, ahol – esetleg szintiszta magyarul helységeben – románul és magyarul is tanítanak. Ez azonban nem állampolitika, hanem éppen annak a bizonyítéka, hogy a kolozsvári universitas csodaszer-multikulturalizmusát szélesítgetik az egyetem szenátusának, nem pedig mondjuk a kormánynak a döntései szerint. Így bizton állíthatjuk: még országresznyi méretekben is hiányzik valamiféle átfogó – a *pedagógiai*, valamint az *ideológiai-állampolitikai* – *multikulturalizmusnak* akár csak a csírája.

Ha a kolozsvári egyetemi körökben összetákolt multikulturalista gondolatkör szerzői egy kicsit utána néznének, milyen kritikusan viszonyulnak egyesek Nyugaton ehhez a pedagógiába oltott változathoz, aligha harsognák: márpedig ők az európai és amerikai normákhoz igazodnak. Szemléltetésül hadd álljon itt egyetlen lesújtó vélemény: a multikulturalizmus e moralizáló formája, a pedagógiai multikulturalizmus programja „hajlamos a társadalom virulens ellentmondásainak szociális-romantikus átszellemesítésére, hajlik a strukturális adottságokat és materiális konfliktusokat alulértékelő kulturalizmusra, és végül ki van téve a folklorizálás veszélyének. Az e szellemben fogant gyakorlati törekvéseknek paternalista-karitatív-gyámkodó ízük van, s olykor meghatóan naivnak tűnnek.”¹¹ (Tévedés ne essék! A szerző nem a kultúrák együttélését

¹¹ Frank-Olaf Radtke: *i. m.* 40.

pécézi ki, hanem a pedagógiai multikulturalizmust tűzi gombostűhegyre. Szerinte a *multi-* helyett az *interkulturalizmus* ragadja meg legjobban az igazi toleráns művelődési kontaktusokat. De erről később.)

Megszívlelendő a tudós elmarasztaló nézete, s mintha csak a mi körünkben terjesztett eszmealagámról mondana véleményt. Ki nem fedezi fel a román multikulturális fejtegetésekben a folklorizálás veszélyét? Az egyszerű ember rendszerint csupán az áthagyományozott szavak burkában tud valamit arról, amit egy neves rektor vagy nevelésügyi miniszter erről a témáról kifejtett, de – akárcsak a népdalokat – csak fűjja a másoktól megtanult hangszerelésben. A paternalista-karitatív-gyámkodó íz hasonlóképpen benne van ebben az eltájoló ráhatásban. Íme, mi, akik örökösünk felettetek (és kultúrátok felett), emberbaráti szeretetből gyámjaitok vagyunk – sugallják. Ez mind szép és jó, ha a gyámkodásra rászoruló szerencsétlen vendégmunkásokból verbuvált népszerű szeretné hozott kultúráját a magasabb civilizációs régiókig jutott befogadók számára ha nem is egyenrangúvá, de legalább elfogadhatóvá tenni. Mondom, „szép és jó”, de csak akkor, ha ez komolyan vett állampolitikai megfontolásoknak a tényleges praxisa azok felé, akiknek erre szükségük van. Meg aztán a naivitás! Hát nem gyermekbetegség azt hinni, hogy egy milliós mértékrendű nemzeti közösséget ki lehet elégíteni holmi ködös, varázslatos (vagy inkább boszorkányos) fogalmi szócsűrés-csavarással? A *nem* ide kívánczik, még akkor is, ha egyes magyar elit értelmiségieknek számítók körében megnyugvást sugalmaz a „paternalista”, „nagylelkű” hozzánk közeledésnek ez a rafinált módozata.

Multikulturalizmus és intézmények

Az állampolitikai multikulturalizmus csak mindent átfogó jelleggel lehetne ön maga. Ennek a globalitásnak fel kellene ölelnie valamennyi másféleséget. Így nem kizárólag nemzetiségietnikai színezete volna, hanem – akár csak a már jelzett *igények* alakjában – magába szerve-sítené bármilyen társadalmi kategória sajátos művelődési elvárásainak kielégítését. Jellemző, hogy a nemzetközi multikulturális szakirodalomban kiemelt helyen szerepel a nők, a fogyatékosok, a gyermekek, bizonyos munkakörben foglalkoztatottak (például a falun élők) különleges helyzetétől kezdve mondjuk börtönben ülők művelődési viszonyaiig valamennyi kisebb vagy nagyobb emberi közösség szellemi életkörülményeinek figyelemmel kísérése. Már csak ennek hiányában is állíthatjuk: a multikulturalizmus országunkban állampolitikai dimenzióiban nem létezik.

Az osztársadalmi multikulturalizmus életképességéhez hozzá kellene tartoznia (a feltételes mód indokolt, hiszen még a magát ilyen állami berendezkedésűnek tartó Kanadában vagy mást sem sikerült maradéktalanul az ilyen elgondolás szerint építkező társadalmat életre hívni), hogy a társadalmi létezés legkülönbözőbb területein *intézmények* szavatolják a csoportok, rétegek, nemzeti közösségek művelődésének szabad kibontakozását. Csakhogy ebből valamiféle nehezen feloldható összeférhetetlenség kerekedik ki.

A művelődési intézmények lehetnek civil szerveződések, de fenntarthatja őket az állam is az adófizetők pénzéből. A fejlett demokráciák multikulturalistái valamilyen intézményrendszerben gondolkodnak, s a magánkezdeményezések mellett súlyt helyeznek az állami intézményhálózatra. Liberális gazdaságpolitikai megfontolásokból az államnak lehetőség szerint ki kell vonulnia a gazdaságból, a művelődés szférájában azonban más a megítélés. S ez érthető, hiszen – ki tudja hányszor vagyunk kénytelenek ismételni – ez a multikulturalizmus a támogatásra szoruló bevándorló kisebbség hátrányos helyzetének enyhítését célozza, mivel az a maga erejéből, kizárólag civil alapon nem emelheti saját szellemiségét a régi hagyományokkal rendelkező autochton lakosságnak megközelítően azonos színvonalára.

Ugyanez a kettősség – a civil és az államilag fenntartott intézmények párhuzama – a hazai közegben is jelen van. A nemzeti közösségek saját szerveződéseit itt sem tudják teljes mértékben kielégíteni a művelődési szükségleteket. Köztudott, hogy a kultúra nem vagy csak kis mértékben képes eltartani önmagát. Így tehát multikulturalizmus ide, multikulturalizmus oda, a román államnak kötelessége anyagilag támogatni a számbeli kisebbségi közösségek művelődési intézményeit. Nem azért, amiért Nyugaton, ahol a később letelepedők nehezebb életkörülményeik és közösségeik kisebb méretei miatt csakis ilyen anyagi forrásokat hasznosítva képesek megőrizni nyelvüket, hagyományukat, hanem azért, mert a művelődése önfenntartására alkalmas milliós nemzetrésznek adófizető polgári minőségében kijár ez az állami támasz.

S ebből adódik a fentebb említett összeegyeztethetlenség. Ha ezek a művelődési intézmények a polgári szervezkedés eredményei, nyilvánvalóan *önállóak*, de még ha a költségvetésből nekik járó rész felhasználásával tevékenykednek, akkor is megőrzik nemzetiségi arculatukból eredő *saját* szervezethez tartozó jellegüket. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület mint „Erdélyi Tudományos Akadémia” civil egyesületi minőségében ugyanúgy öntörvényűen végzi munkáját, mint ahogyan működik (vagy működnie kellene) mondjuk az Állami Magyar Színháznak. Igen ám, de a multikulturalizmus hazai propagálói a maguk gyártotta fogalomba beszorítják a kultúrák *intézményi együttlétének* a tézisét (lásd Babeş–Bolyai Egyetem). Sőt elmarasztalóan vélekednek minden olyan szándékról, amely önállóan nemzetrésznél intézményi állapotokat akar teremteni. A következtetés nyilvánvaló. Multikulturalistáinkat lehet, hogy sérti, de egyelőre nem emelnek szót az egyszínű magyar kulturális intézmények ellen, de amikor az oktatásra terelődik a szó, már szeparatizmust emlegetnek. (Nem így volt ez a Ceauşescu-korszak utolsó periódusában, amikor a kolozsvári magyar színházat rá akarták kényszeríteni arra, hogy románul adjon elő színdarabokat, ezzel tüntesse el az „elszigetelődést”.)

Vagy itt vannak a felekezetek. A vallási tanok terjesztése, az egyházak lelki életet pallérozó hivatása – még ha a hitélet mozgásterébe tartoznak is – minden kétséget kizárva a műveltség részei. Az egyházaknak mint intézményeknek alkotmányban biztosított joga a belső autonómia. Az egyetemi multikulturalista eszmék terjesztői, ha következetesek lennének önmagukhoz, s az *ideológiai-állampolitikai* (tehát a társadalom egész mértékrendjében ható) *multikulturalizmus* jelszavát tűznék zászlójukra, nem tudnának mit kezdeni azzal, hogy a hívők egy része az egyik, a másik része a másik templomot látogatja. A multikulturalizmus és az intézmény (lásd kolozsvári egyetem) az ő elképzelésükben kölcsönösen feltételezi egymást. De akkor mi lesz az egyházi intézmények és a hitvilágnak e keretek között zajló művelésével? Hiszen a különböző felekezetek nem kényszeríthetők bele egyazon intézménybe, mint ahogyan az oktatásban (dehogyan az oktatásban: a kolozsvári egyetemen) a nemzeti-etnikai sajátosságokat akarják összegyűjteni. Vagy-vagy. A multikulturalizmus vagy egyazon intézményi egységet követel, vagy nem. De ha az egyetlen egyetemen kívül feladják az egyintézményűség fikcióját, akkor a következetességgel van baj. Persze ez nemcsak inkonzekvenca, hanem a tényleges multikulturalitás adottságainak figyelmen kívül hagyása is.

Az állampolitikai multikulturalizmus felekezeti nézőpontból azért sem jellemezheti Romániát, mert nem fér össze a pánortodoxizmussal. Amikor a többség vallása államvallásnak kiáltja ki magát, anélkül hogy ezt az alkotmány szentesítené (nem úgy, mint az 1923-as alaptörvény, amely valóban államvallássá nyilvánította az ortodoxiát), nos akkor a *vallási* multikulturalitásról – még ha az intézményi elkülönülés feltételei adva vannak is – jobb nem szólni.

Az egyházak közötti ökumenikus együttműködést ne tévessze össze senki az egyazon intézményen belüli többkultúrájú szerkezettel, mint amilyenek a kolozsvári egyetemet szeretnék beállítani. A felekezeti hovatartozáskor, ugyanúgy, mint a civil intézmények esetében, a személyi választás dönti el, ki melyikhez tartozónak tekint magát. Az intézményeken belüli szük-

ségképpen multikulturalitás elve alapján bírálni kellene valakit, amiért teszem azt a galambászok, nem pedig a bélyeggyűjtők egyesületének tagja, s emiatt úgymond *szeparatista*.

A multikulturalizmus és a társadalom intézményi szövevénye minálunk több más vonatkozásban is nehezen hozható összhangba. Kanadában ez valahogy így fest: ha a multikulturalizmus intézményi szétdaraboltsággént tételeződik (hiszen egyazon intézménybe nehéz lenne beleygőmőszölni a minőségileg különböző elemeket), akkor a decentralizálás lesz az ennek leginkább megfelelő államépítkezési forma. Csakhogy ez végső soron átcsap a *kultúraautonómiába*, ami nehezen harmonizálható az autonómiában elszigetelődést látó hazai sokkulturalis vízióval. Az intézményi autonómia és a nagy dérrrel-dúrral terjesztett romániai multikulturalizmus e tekintetben természetellenes, logikailag fel nem oldható ellentmondásba keveredik: egyfelől vannak kisebb vagy nagyobb *nem multikulturális* kisebbségi intézmények, amelyek a viszonylagos önhatalmúságot birtokolják (nagy vonalakban ők maguk rendezik dolgaikat, döntenek saját ügyeikben, természetesen az államtól kapott juttatásoknak megfelelően), másfelől, úgy-ahogy működik a komplex intézmények autonómiája, amelyekben alegységként helyet kaphatnak a kisebbségi nemzetközösségek is; ez utóbbiak azonban nem rendelkeznek még viszonylagos autonómiával sem. Példával illusztrálva: ha az államhatalom ilyen meg olyan döntési jogositványokat átad mondjuk a kolozsvári Állami Magyar Operának, amely – nem állam az államban alapon – maga intézi ügyeit (kit alkalmaznak, kit léptetnek elő és így tovább), s ugyanabban a városban a Babeş–Bolyai Egyetemen a magyar nyelvű oktatás nem birtokolja még ezt a részleges – legalább az egyetemen belüli – önmegszervezés jogát, akkor a kultúrák intézményi és intézményen belüli státusa merőben eltér egymástól.

A multikulturalizmus nyugati változata több más vonatkozásban sem érvényesül a hazai feltételek között: odaát a bevándorlók immár nagy közösségei számára a *biztonságérzetet* szeretnék terjeszteni azzal, hogy súlyt helyeznek a kultúrák fennmaradását szolgáló *állami* intézményekre. Egy olyan demokráciában, ahol a kormányok jönnek és mennek, de a demokrácia alapelvei sérülést nem szenvednek, ennek az érvnek súlya van. Egy kormányváltás soha nem fogja veszélyeztetni az állam patronálásával fenntartott kisebbségi intézmények létét. Az átmeneti korszakban levő Romániában azonban nincs semmi biztosíték arra nézve, hogy egy hatalmi változás ne tüntetné el az addig élvezett (amúgy is leszűkített) jogainkat, ne számolná fel a viszonylag önálló intézményeinket, vagy ne alkalmazná következetesen a ránk nézve tragikus következményekkel járó multikulturalizmust, addig menően, hogy nemcsak az egyetemen, hanem színházainkban, folyóiratainkban s minden más intézményünkben az általunk soha nem kívánt kétnyelvűséget vezesse be.

Meg aztán ott van a politikum doméniuma. Itt is intézményi keretben, a pártokon belül öltenek testet a politikai kultúrához tartozó doktrínák, s ezek nem kevésbé az állítólagos szeparatizmusnak megfelelően határolódnak el egymástól, avagy egyenesen fordulnak szembe egymással. Az intézményhez kötődő multikulturalizmus miért tartja elfogadhatónak ezt a természetes állapotot, s miért követeli, hogy a felsőfokú oktatásban más legyen az elbírálás, hogy a tanügyben csakis egyazon intézményen belül mutakozhassék meg a kulturális másság? Talán azért, mert a felsőfokú tanintézetekben *nemzetiségi megoszlást* jelent ez a bizonyos másság? De hiszen létezik pártként munkálkodó RMDSZ is mint intézmény, s ennek szabad „politikai nem multikulturalistának” lennie?

Multi- és interkulturalizmus

A szakirodalomban a multikulturális mellett forgalomban van az *interkulturális* terminus is. A két kifejezés közötti különbség első pillantásra nem szembetűnő, de a tartalmi elemzés alap-

vető eltéréseket fed fel. A *sokoldalú* kulturalizmus idiomatizmusban nincs benne az egymással kapcsolatba kerülő kultúrák önállóságának megőrzése, az *interkulturalizmus* viszont eleve feltételezi a viszonytagok (esetünkben a román és a magyar művelődés) meglétét, hiszen másként mily módon kerülhetnének egymás közötti (*inter-*) viszonyba.

S mivel – mint már többször jeleztük – a multikulturalizmus hazai hirdetői (de nem a téma szakszerű elemzői) szinte kizárólag a kolozsvári egyetemre vonatkoztatva szólnak a politikai célzattól nem mentes elképzeléseikről, a *multi-* és az *inter-* viszonyát mi is leszűkítjük erre a sávra. Ez egyébként az eddig leírtakból indokoltnak tűnik, az osztársadalmi vagy akár az átfogó – tehát az *egész* vagy csak az egész *felsőfokú* oktatást felölelő – pedagógiai multikulturalizmus gondolatának hiányát a hazai (nem elemzésekben, hanem inkább) állásfoglalásokban talán nem is kell bizonyítani. (Ugyanbizony ki értekez ki például a bukaresti egyetem multikulturális jellegéről?)

S itt ugrik be a fogalmi elemzésünkör említett különbség az endogén és exogén multikulturalizmus között. A Babeş–Bolyai Egyetemen a román nyelven folyó endogén, a majdhogynem minden területet átfogó multikulturalitás nem lép egyenrangú interkulturális kapcsolatba a magyar oktatással. A román nyelvű endogén multikulturalitás a távolról sem endogén mindenoldalúságot felmutató másik kultúrával párhuzamosan (s kevésbé kölcsönhatásban) külsődlegesül. Erről aligha mondhatjuk el, hogy az államnyelvű tanítás sokoldalúsága ugyanolyan mértékben jelen van *befe* – a román művelődés irányában –, mint *kife*, a más kultúrák felé. Csak mennyiségi különbség van aközött, hogy az egyetemen tanítják mondjuk a japán és koreai nyelvet, és magyarul is tanulnak a diákok ilyen-olyan szakokon. Sem az egyik, sem a másik irányban nem a teljes értékű exogenitás tanúi vagyunk. Az egyik változatban egészen nyilvánvaló, hiszen egy keleti nyelv elsajátításának biztosítása még nem sokrétű művelődési kapcsolat az ottani kultúrával. A másik, a magyar tannyelv esetében csak az a plusz, hogy a nyelvtanuláson túl a kisebbségi nemzetrész tagjainak megengedett *bizonyos* ismeretek anyanyelvi elsajátítása. De hogy ez sokrétű *exogén, interkulturális* viszony lenne, azt senki nem állíthatja.

Az endogén román nyelvű multikulturalitás ebben az intézményben nem terjed addig, hogy a másik kultúra alapos megismerésével felfegyverzett értelmiségieket engedjen ki kapuin. A magyar nyelven nem olvasó (de még ha olvasó is) román diplomás megismerte-e – ha nem is az összmagyar, de legalább – az erdélyi magyar műveltség vívmányait, mennyit tud a magyarságtörténetről vagy éppenséggel a román-magyar szellemi egymásrahatásról? Annyit, amennyit a művészettörténeti vagy az egyetemes történelmi előadásokon teszem azt a francia vagy angol kultúráról hallott. Jó lenne szociográfiai felmérést végezni román diplomások között, megkérdezni tőlük, fel tudnák-e sorolni az erdélyi fejedelmek nevét. Tragikus kép tárulna elénk egy ilyen vizsgálat eredményeként. A mi terminológiánkban: az exogén román multikulturalizmus, legalábbis a mi kultúránk értékesítésének vonatkozásában, a legnagyobb mértékben hiányzik.

Az exogén multikulturalizmus és vele együtt az interkulturalizmus Kolozsváron akkor valósul meg ténylegesen, ha a román teljes kulturalitást csiszoló és a magyar művelődés ugyancsak minden szelvényét lefedező intézmény – nevezzék akár Bolyai Egyetemnek vagy másképp – teremti meg az igazi művelődésközi kölcsönhatást. Ez magasabb szintre emeli az interkulturalitást: intézményközi relációvá alakítja.¹²

¹² A „Bolyai Egyetemnek vagy másképp” színtagmát senki ne úgy értse, mintha a romániai magyar nemzetrész lemondott volna annak a sérelemnek az orvoslásáról, amelyet a két kolozsvári egyetem egyesítése – értsd: az önálló Bolyai felszámolása – jelentett. A mostani helyzethez azonban igazodnunk kell. A Babeş–Bolyai Egyetem bekerült a

Elhangzanak még a mi köreinkben is olyan hangok, hogy az oktatásnak a nemzetközi tudományos információcserébe való bekapcsolódásával az anyanyelv egyre inkább elveszti súlyát. Kedvenc példaként az informatikát emlegetik, ahol az angol nyelv szinte egyeduralgó, de hivatkoznak arra is, hogy a nemzetközi tudományos fórumok munkájába, a nyugati (hogy stílszerű legyen a megfogalmazás) projektekbe amúgy sem lehet bekapcsolódni a mi nyelvünkkel, amelyet csak néhány millióan ismernek. Az endogén multikulturalizmusunkat a saját intézményi kereteink között nemzetközi méretű interkulturalizmusként is tételezzük. A nyitás természetesen nemcsak a román tudományos-művelődési élet, hanem a *világkultúra* irányában is szükségképpen. Azzal a különbséggel, hogy a Babeş–Bolyai Egyetemen jelenleg ez a kifelé mutató kapcsolattartás az anyanyelvünk megkerülésével működik. Gondolunk itt arra, hogy a magyarul tartott tudományos ülésszakokra, az anyanyelvi környezetből a világ felé továbbított üzenetre nemigen adódik mód. Hiszen a nemzetközi tudományos életet leginkább foglalkoztató szakágakban e keretek között alig-alig folyik magyar nyelvű oktatás. Az internacionális interkulturalizmusunk eszményi formája viszont mégiscsak az, hogy saját minőségünket megőrizve vegyük ki részünket a világnyelveken folyó glóbuszméretű tudományos vizsgálódásokból. A nemzetközi internet hálózat ma már lehetőséget nyit arra, hogy anyanyelvű mivoltunkat megtartva s természetesen a világnyelvek ismeretében a világ tudományosságának nemcsak megfigyelői, hanem ugyanakkor szerény képességeinkkel megtermékenyítői is legyünk. Ez a jelenség – legalábbis a *megismerés*, kevésbé a *megtermékenyítés* értelmében – jól megfigyelhető mondjuk a tömbmagyarság fiataljai körében. A Székelyföldről olyan jelzések érkeztek, hogy a számítógépes ellátottság növekedésével a fiatalok közül nem egy *közvetlenül* a földgömbméretű tudományosság felé orientálódik, ami könnyen azzal a hátránnyal járhat, hogy a *román tudományosság* alaposabb elsajátítása nélkül folyik az egyetemesbe történő beleszerveződés. Szerencsére ez a jelenség nem általános, és szükségképpen ellensúlyozódik, hiszen a magyarul tanuló középiskolás vagy egyetemi hallgató elkerülhetetlenül találkozik a román nyelvel és kultúrával. Ne feledjük: az érettségire ugyanolyan tankönyvekből készül, mint román társai. A felsőbb osztályokban még a román nyelvet és irodalmat is egységes – tehát a román tanulókéval azonos – tankönyvekből sajátítja el, s a megmérettetéskor nincs különbség, mindenki számára érvényes kritériumok léteznek.

Ilyen előzmények után akár az önálló magyar egyetemen sem merülhet fel az, hogy a többségi nemzet művelődési, tudományos eredményeit ne asszimilálnák nemzetrésznői ifjaink. Ha hasznosnak tartottuk tudományosan felmérni, vajon a román diplomások ismerik-e az erdélyi fejedelmeknek legalább a nevét, egy ugyanilyen statisztika a magyar fiatalok körében, mondjuk a tekintetben, milyen fejedelmek uralkodtak Havaselnén és Moldvában, holtbiztosan a mi végzettségünk számára lenne előnyös.

kirakatba, nemzetközi fórumokon szakadatlanul ezzel mint mindenki számára követendő példával dicsekednek. Nehezen elképzelhető, hogy a jelenlegi politikai konjunkturális helyzetben lemondanának erről az elnevezésről. Egy más nevű önálló magyar egyetem létrehozása Kolozsváron lényegében szintén jogsérelmet orvosló politikai tett lenne a kormányzat részéről, még ha az elnevezés tekintetében a folytonosság hiányozna is. Arra természetesen senki nem gondol, hogy Kolozsváron hosszú időn keresztül két felsőfokú tanintézetben tanítsanak magyarul (mondjuk két magyar nyelv és irodalom tanszék működjék). A legtermészetesebb az lehet, hogy a mostani egyetemen magyarul tanító tanárok és tanszékek beleszerveződjenek önálló egyetemünkbe.

Ultima ratio

Olvasztótégely és perzsaszőnyeg – két szimbólum. Az első a beolvasztás (befogadás?) nemzetiségpolitikájának a jelképe, a második Jakabffy Elemér, neves kisebbségpolitikusunk hasonlata, mely szerint a perzsaszőnyeg szépségét éppen az adja, hogy különböző színfoltok vannak rajta, miként a társadalomban a számbeli kisebbségek jelenléte a maguk kultúrájával. A multikulturalizmus egyetlen egyetemre leszűkített változata nem emleget semmiféle olvasztótégelyt, de gyakorlatilag az általános nemzetállami politika részeként ezt szolgálja. Az *egy nemzet* alkotmányban rögzített téziséét tovább görgeti az *egy nyelv* és az *egy kultúra* felé. A multikulturalizmus hazai változata a nyelvi imperializmus takargatására szolgál. Az az állam, amely a kultúrában, a nyelvhasználatban a fölérendeltséget hirdeti, egy lépésre van a dominancia kifejezésnek a *kizárólagossággal* való behelyettesítésétől. Akkor pedig eltűnnek a perzsaszőnyegről a színes foltok. Ki ne tiltakozna a nekünk szánt ilyen jövőkép ellen?

Multiculturalism and University. The author discerns *multiculturality*, the fact that different cultures live together from *multiculturalism*, the ideology connected to this fact, and the inner, endogenous definition of *multiculturalism* (meaning the existence of a *many-sided* own culture) from the outer, exogenous one, which is the relationship between different cultures. He concludes that in those schools that favour the language of the majority, on the majoritary part the endogenous multiculturalism gets across, but it does not happen so on the side of the education in the language of the minority. In a State proclaimed to be national though multiculturalism exists as ontological reality, the minority (endogenous) multiculturalism is not assured. Using the works of Western specialist (Jürgen Habermas, Frank-Olaf Radtke, Terence Turner, Joseph Haz, Henry Luis Gates jr. and others) he makes it evident that in the advanced democracies multiculturalism has a different meaning than in Romania. There this concept is used to compare the culture of the autochthonous population and that of the immigrants.

Ferenczi István

Azonosítható-e az erdélyi Maros víznév Hérodotosz Mariszával?*

Az agathürszoszok földjén eredő és az *Istrosz*ba (Alsó-Dunába) ömlő *Marist* (Hérodotosz: *Historiái* IV. 48.) a mai erdélyi Maros folyónévvel azonosító, a kutatók döntő többségétől hangoztatott, ismeretes nézet értelmében¹ a némelyektől ósíráninak vélt, de inkább ősturáni nyelvű népesség akkori szálláshelyét a mai Erdélyben kellene keresnünk. E kérdéshez fűződőn – előjáróban – a következőket tartom szükségesnek megjegyezni. Az ókori víznevek, mint általában a helynevek, legkevésbé előrelátható, legmeglepőbb lehetőségeivel kapcsolatban említhetem az erdélyi-havaselvi Olt = *Alutus*~*Aluta* mellett a Kaukázus-hegységi *Alutust*, a morvaföldi, észa-

* Tanulmányom *Peut-on identifié l'hydronyme Maris de Hérodote à l'hydronyme Maros de Transylvanie?* címmel kezdeti, rövidebb alakban napvilágot látott a *Specimina nova dissertationum ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio nominatae – A pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Történelmi Tanszékeinek 1994. évi Évkönyvében* [1995], 137–149.

¹ Az ókori víznevek és általában a helynevek többé-kevésbé biztos azonosításának érzékeltetésére – többek között – a következőkre figyelmeztetek: a hazai *Alutuson* vagy *Alután* (vö. Claudius Ptolemaeus: *Geographia* III. 8. 2), mai szóhasználatlalt az Oltunkon kívül a Kaukázus-hegység nyugati oldaláról is ismeretes egy, az ókorban *flumen Alutus*-nak nevezett folyó. L. *Corpus Inscriptionum Latinarum* XIII. k. 8213. sz. feliratos emlék. Vö. C. Patsch: *Die Völker-schaft der Agathyrsen*. Anzeiger d. Akademie der Wissenschaften in Wien. 1925. No. XIIa. 69. és kk. Uő: *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan*. Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa V/2. Wien–Leipzig 1937. 72.; C. Daicovicu: *La Transylvanie dans l'Antiquité*. 3. kiad. Bucarest 1945. 39. stb. E nézettel szemben I. Cicerone Poghirc: *Istoria limbii române*. Buc. 1969. II. 358.; Uő: *Irano-daco-romanica*. Studia et acta orientalia VIII(1971) 25. A Bécs és Pozsony között, a Dévényi-kapu fölött a Középső-Dunába ömlő északi Morva (Morava) folyó neve, mert Szerbiában is van nemcsak hasonló, de éppen azonos nevű folyó: a középkori magyar végvár Szendrőnél, Smederevónál az Alsó-Dunába torkolló déli vagy szerb Morava, az ókorban *Margus*~*Margis*~*Margum* (I. K. Miller: *Itineraria Romana. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*. Stuttgart 1916. 531. 539), mind idősebb Plinius szövegében (Caius Plinius Secundus: *Naturalis historia* IV. 12. (24), 78), mind Tacitusnál (Publius Cornelius Tacitus: *Annales* XII. 29. 1–2) neve *Marus*. Mindkét folyónév – minden bizonnyal – azonos töről fakad az erdélyinek vélt *Maris* névvel. Az északi, azaz morvaföldi *Marusná* maradvány, vele kapcsolatban a következő mondható: egyrészt az indoeurópai *mara* 'víz', másrészt az ősgermán nyelvi *ahwa*, szintén 'víz' köznév ősalakjai (etymonjai) összefonódásával alakulhatott ki a *Marahwa>Maraha>Morava víznév. Kialakulásfolyamatának ügyével sok jeles nyelvész foglalkozott, ám ennek ellenére sem jutott közös nevezőre, általánosan elfogadott véleményre. „Ízelítőül” néhány jelentősebb hozzászólásra utalok: A. D. Xenopol: *Istoria Românilor în Dacia Traiană*. 2. kiad. Buc. 1914. 38–39.; Melich János: *A honfoglalás kori Magyarország*. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. I. 6. Bp. 1925–1929. 52, 225–228, 334, 337. 4. jegyzet; Kniezsa István: *Archivum Europae Centro-Orientalis* III(1938) 217. Uő: *Erdély víznevei*. Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve. Kvár 1942.; Uő: *Keletmagyarország helynevei*. = *Magyarok és románok*. Szerk. Deér József és Gáldi László. Bp. 1943. 141.; Bárczi Géza: *Magyar hangtörténet*. 2. kiad. 1958. 54.; J. Pokorny: *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch* I. Bern–München 1959. 748.; V. Georgiev: *Beiträge zur Namenforschung*. Heidelberg XII. 1961. 92.; Uő: *Introduction to the History of the Indo-European Languages*. Sofia 1981. 135, 331, 334.; Moór Elemér: *A nyelvtudomány mint az ős- és néptörténet forrástudománya*. Bp. 1963. 124.; H. Krahe: *Unsere älteste Flussnamen*. Wiesbaden 1964. 47.; W. Steinhauser: *Nameforschung*. Festschrift für Adolf Bach zum 75. Geburtstag am 31. Januar 1965. Heidelberg 1965. 203.; J. Swoboda: *Slovník starožitnosti slovianských*. Encyklopedyczny zarys kultury Slowian od czasów najdawniejszych III(1962). 181.; Ivan Duridanov: *Slavjanska Filologija*. Sofija X(1971), 134.; Inczeff Géza: *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata* (Makó környékének földrajzi nevei alapján). Bp. 1970. 18, 201.; P. Skok: *Etimologijski rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* II. Zagreb 1972. 456.; G. M. Trubačov: *Voproszi jazikoznanija*. 1982. 5. kiad. 8.; Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. 4. kiad. Bp. 1988. 99. „Ősi indoeurópai folyónév; vö. görög Μάρις ~ Μάρτιος-szal. Az indoeurópai *mori* 'állóvíz, tenger, tó' *morisio* származékából keletkezhetett, talán a dákból, a magyarba bizonyosan [??] szláv közvetítéssel került, vö. szerb-horvát *Moris-sal*.” (L. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Na svijet izdaje Jugoslavenska Akademija znanosti umjetnosti. VII. köt. Zagreb 1887. 8.) Bárhogy is álljon a dolog, a *Marisz* víznév önmagában mindenképpen trák eredetűnek látszik. Vö. I. I. Russu: *Limba traco-dacilor*. 2. kiad. Buc. 1967. 111.; Al. Graur: *Nume de locuri*. Buc. 1972. L. még A. Vraciu: *Limba daco-geților*. Timișoara 1980, valamint a szerzőnek az erősen vitatható, hamis tétéleit gátlástalanul alkalmazó I. Mac és Nic. Josan: *Dealurile Târnavei Mici. Geografia României. III. Carpații Românești și Depresiunea Transilvaniei*. Buc. 1987. 571. elképesztő állításaira utalok.

ki *Moravával* szemben a déli, szerb *Moravát* (ókori neve *Margus~Margum~Margis*). A Caius Plinius Secundustól és Publius Cornelius Tacitustól is említett északi *Margus* (morvaországi *Morava*) folyónév töve azonosnak látszik az ugyancsak indoeurópai jellegű *Marisz* víznév gyökerével. Ennek a folyónévnek a szótövéből, a *mara* „víz” köznévvvel (apellativummal) való kapcsolatából születhetett a nyelvészeknek sok fejtörést okozó Marahwa>Maraha>Morava folyónév.

Az Alsó-Fehér megyei csombordi szkütha csontvázas temető föltárásának eredményeit megjelentető, folytatásos közlészem ötödik, utolsó részében² már utaltam az ókori *Marisz* meg a mai *Maros* víznév azonosíthatásának – a kézenfekvő hasonlóság ellenére – legalábbis kétséges voltára.

Az ókori európai történetírás atyja, a Kr. e. 5. században élt Hérodotosz az ukrán Bug torkolatvidéki *Olbia* nevű görög gyarmatvárosban szerezte nagyon hézagos, de fölöttébb értékes értesüléseit a Fekete-tenger nyugati, valamint az Alsó-Duna partmellékén élt különböző népcsoportokról és e területek természeti-földrajzi viszonyairól, maga azonban nem fordult meg ezen a szkütha földnek tekintett hatalmas területen. Amint azt forrásainak alapos kutatása és bírálata bizonyítja, a „történetírás atyja” Közép- meg Délkelet-Európával kapcsolatos ismereteinek nagyobb részét (a megközelítőleg Kr. e. 550 és 470 között élt) Hekataiosz *Periegészisz* című művéből merítette. Utóbbi sokfelé utazott, történeti és földrajzi műveket írt, belőlük azonban csupán töredékek maradtak ránk. Hérodotosz földrajzi leírásainak az Alsó-Duna mente tájaihoz fűződő ismereteit a Duna-torkolat közeli *Isztrosz* (*Hisztria*) városának döntő többségükben görögül beszélő kereskedőitől szerezte. Különben maga Hérodotosz is sokat utazott, tapasztalt. Bejárta az akkori művelt embertől elérhető Földközi-tengeri országok jó részét: Egyiptomot, Perziát, megfordult a Fekete-tenger északi partvidékén: *Olbiában* és az Azovitengert a Fekete-tengerrel összekötő kimmér Boszporusz környékén is. Ő ilyenképpen egyike volt az első, sok mindentről személyesen, közvetlenül tájékozódó történetíróknak. Rendkívül értékes tudósításokat hagyományozott az utókorra a trákokról, szküthákról, életvitelükről, harcmódorukról és vallásos hiedelmeikről. A régibb logográfusok közül Hekataiosz, Xanthosz és Hellanikosz műveit használta.

Aki a hérodotoszi műben a Fekete-tenger nyugati partmelléke népségeinek, tájainak leírását figyelmesen elolvassa, annak azonnal szemébe tűnik, hogy a „történetírás atyjának” az értesülései nyugatra nem terjednek túl Havaselve keleti részén, illetve az Erdélyi-havasok (az ún. „Déli-Kárpátok”) keleti előhegyein. Az azokat áttörő Oltot és Zsilt még hallomásból sem ismerte.³

A *Marisz* folyónévvel kapcsolatban fölvetődő kérdés megoldásáért az ókori szerzők állításából kell kiindulnunk. Csak kettejük: Hérodotosz és Sztrabón kínál valamivel „bővebb” tájékoztatást a *Marisz*hoz fűződően. A víznevet egyáltalán említő késő ókori vagy kora középkori szerzők legjobb esetben megelégszenek a folyónév említésével. Hérodotosz szerint (szabad fordításban): „...a nyugatról hömpölygő *Isztrosz* [vagy *Iszter*, a Kazán-szoros–Vaskapu hajdan hajózást gátoló vagy éppen lehetetlenné tevő, sellős szakaszaitól számított Alsó-Duna] a Szküthaföld [!]

² Cimitirul „scitic” de la Ciunbrud. ActaMvsei Napocensis VIII(1971). 29.

³ L. F. Jacoby: *Herodotos*. Realencyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft (a következőkben RE). Supplement Bd. Heft II. 258. sz.; V. Pärvan: *Getica. O protoistorie a Daciei. Getica. Essai d'une protohistoire de la Dacie pendant le premier millénaire av. n. ére. Les fouilles dans la Plaine Valaque et les Gètes du Massif des Carpathes*. Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice, seria III, tomul II, memoriul 2. Buc. 1926. 32–36. Új kiadás: Ediție îngrijită, note, comentarii și postfață de R. Florescu. Buc. 1982.; Harmatta János: *Forrástanulmányok Herodotosz Skythikájához*. Bp. 1941. 39. és kk. Uő: *Friuheisenzeitliche Beziehungen zwischen dem Karpatenbecken, Oberitalien und Griechenland*. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae XX(1968). 154.

első, legnagyobb folyama; több kisebb folyó növeli nagyra vizét. A folyamot vízzel gyarapító, Szküthaföldet átszelő folyók jelentősebbjei: a szküthául Póratának, görögül Püretosznak nevezett, azután a Tiarantosz, Ararosz, Naparisz és Ordesszosz. [Keletről nyugatra sorolja az Alsó-Duna jelentősebb bal oldali mellékvizeit.] E folyóvizek elseje nagy és keletre [a valóságban délre] folyva az Isztrosszal egyesül. A Tiarantosznak nevezett második nyugatabbra folyik, kisebb is. Az Ararosz, Naparisz és Ordesszosz az előbb említett két víz [medre] között folyik; a valóságban az utóbbi három = a mai víznevekkel való azonosíthatásuk lehetőségeitől függetlenül, kelet felől tekintve = az első kettő, azaz a Püretosz=Prut és a Tiarantosz=Szeret (Siret) után következnek],⁴ az Alsó-Dunába ömlik. A Marisz folyó az agathürszoszok földjén ered, ez is az Alsó-Dunába torkollik...⁵ Jegyezzük meg jól: a Marisz az Isztroszba szakad!

Sztrabón (*Geographia* VII. 3 12–13. C. 304.) a Burebiszta uralma idején fölemelkedett geta népről tárgyalva többek között az alábbiakat írja: „földjükön folyik keresztül a Danuvioszba ömlő Mariszosz folyó. [...] Ők a folyam forrásától a Kazán-szoros–Vaskapu sellőig terjedő, felső szakaszát nevezik Danuviosznak. Az itteni vidékek legnagyobb részén a dákok uralkodnak. A folyamnak a Fekete-tengerig terjedő szakaszát viszont – ennek mentén élnek a geták – Isztrosznak hívják.”⁶ Az idézetekből kiviláglón tehát a két neves ókori szerző ugyanazt állítja! Ezenfelül Sztrabón ebben a szövegösszefüggésben a géták s nem a dákok földjeiről ír! Ez a fogalmazás, közlés – félreérthetetlenül – szintén Dacia Kárpátokon kívüli területeire utal! Pílanatig se feledjük: Sztrabón jelzi elsőként a dák és géta nyelv(járások?) kicsiny, de mégis meglevő különbségét, ομογλόττοι εἰσιν οἱ Δακοὶ τοῖς Γέταις-nak jelölve a két népséget! (VII. 3. 13. C. 304.) Igaz ugyan, hogy Sztrabón Kr. u. 18-ban befejezett *Geographia* című, legnagyobb részét ránk hagyományozott művében régebbi szerzők (Eratoszthenész, Artemidorosz, Apollodorosz, Megaszthenész, Nearkhosz, Poszeidoniosz) anyagát is fölhasználta, ám mindezt kellő bírálattal, értelmesen tette. Ilyenként műve az ókori Földközi-tenger melléki tájakat akkori tudásszinten bemutató, legteljesebb, legszakavatottabb, a dákok és geták lakta területekről is értékes adatokat hagyományozott mű.

A Marisznak az Isztroszba szakadásához fűzött állítását különben erősíteni látszik egy, eddig e tekintetben figyelemre nem méltatott szövegrésze: ὡ τὰς παρασκευὰς ἀνεκόμιζον οἱ Ῥωμαῖοι τὰς πρὸς τὸν πόλεμον = „ezen [azaz a Marisz folyón] rendezték a rómaiak a háborús ellátást”. Ez az állítás valószínűleg Marcus Vinicius római hadvezér daciai hadjáratára utal.⁷ A

⁴ N. Antonovici szerint a Tiarantos név a mai Bârlad folyót jelentené? Vö. *L'identification d'un affluent inconnu scythique du Danube: Le Tiarantos (Le Bârlad)*. Kny. Comptes Rendus du Congrès International de Géographie. Varsovie 1934. Tome IV. Travaux de la Section IV–VI et Communications aux séances spéciales. Varsovie 1938.

⁵ Ἐκ δὲ Ἀγαύρων Μάρισ ποταμὸς ῥέων συμμίσγεται τῷ Ἴστρον.

⁶ Ῥεῖ δὲ δὴ αὐτῶν Μάρισος ποταμὸς εἰς τὸν Δανούτιον, φ τὰς παρασκευὰς ἀνεκόμιζον οἱ Ῥωμαῖοι τὰς πρὸς τὸν πόλεμον καὶ γὰρ τοῦ ποταμοῦ τὰ μενάνω καὶ πρὸς ταῖς πηγαῖς μέφη μέχρι τῶν καταρακτῶν Δανούτιον Προσηγόρευον, ἀ μάλιστα διὰ τῶν Δακῶν φέρεται, τὰ δὲ κάτω μέχρι τοῦ Πόντου τὰ παρά τοὺς Γέτας καλονσω Ἴστρον.

⁷ E tekintetben egyik saját korábbi tanulmányomra utalok: *La vallée de Maros et l'expédition militaire de Marcus Vinicius*. Specimina nova dissertationum ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio nominatae. Pécs 1989. 3–19. és *Valea Mureșului și expediția militară a lui Marcus Vinicius. Das Marosch-Tal und der Feldzug von Marcus Vinicius*. Ziridava XVIII(1993). 39–54. Az Alsó-Duna bal parti mellékfolyói nevének azonosítását illetően a jelentősebb havaselvi-moldvai folyónevek kérdésével foglalkozik számottevő eredmény nélkül: R. Florescu: *Note de geografie antică*. Ziridava XIII(1981). 32–33. Az e tárgykört taglaló szerzők véleményét szüretlenül és az agathürszoszok hajdani belső-erdélyi jelenlétét minden további nélkül elfogadva, az alábbiak szerint vélekedik: „Nehezebb azonosítani a Pruton túl, a tőle nyugatra folyó Araroszt, Napariszt és Ordesszoszt; Hérodotosz állítása értelmében – véli R. Florescu – ezek a Püretosz és Tiarantosz közé esnek, a [hérodotoszi, sz. m.] fogalmazásból eredően azonban nem földrajzi helyzetük, hanem nagyságuk szerint következnek egymás után. Ennek következtében, a felsorolás rendjében az Araroszt a Călmățuijál, a Ialomițăt a Naparisszal, az Ordesszoszt pedig az Argeșsel kell

Kr. e. 13–11. évi pannoniai dák betörés⁸ megtorlásaként értékelhető büntető hadjárat vezetője, az imént említett tábornok a *Marisz* mentén Dacia szívébe hatolva⁹ saját hazájukban verte meg a dákokat. Szerintem azonban fölöttébb nehéz föltenni egy római büntető alakulatnak – az akkori kezdetleges viszonyok mellett elképzelhetetlenül hosszú időt igénylő műszaki előkészítés nélkül – a Tisza minden bizonnyal ősi, „vad”, más szóval szabályozatlan szakaszán a mai Szegedig, aztán hegymenet, a gyorsabb folyású Maros völgyén az Erdélyi-havasok középső tömbje, a Kudzsiri-havasok nyugati szárnyának, a Surján-hegységnek az északnyugati, alacsony részén tökéletlen félkörívben kiépített erősségekből álló rendszert támadó hadjáratát. A Nagy Magyar Alföld keleti, de különösen a délkeleti részén hajdanán terjengő lápos sárvilág¹⁰ eleve lehetetlenné tette ezt. Ez a tájékozódást roppant megnehezítő, áttekinthetetlen, gyakran változó medrű vizektől át- meg átszabdalt, lakatlan, hatalmas lápvilág – tapasztalt „révkalauzok” nélkül – alkalmasint szerfelett nehezzé vagy éppenséggel lehetetlenné tette akár szárazföldi (ennek egyébként semmi értelme nem lett volna, mikor a Temesközi-hegység nyugati lába előtt sokkal szilárdabb, rövidebb, könnyebben követhető útvonal kínálkozott az előrehatolásra!), akár vízi, akár vegyes összetételű büntető alakulat északra, majd a dák erősségekkel sűrűn „telehintett”¹¹ Maros-völgyben, illetve a Surján-hegység északnyugati szárnyára, keletre nyomulását.

Éppen ezért korántsem tartható véletlennek a 101–102. és a 105–106. évi két, véres dák háborúban a Traianus vezette (nyugati) római hadseregzömnek a Temesközi-(Bánsági) hegyvidék nyugati, a lápvilággal határos lábai előtti területen való előnyomulása a Hátszegi-medence, illetőleg a Maros-völgy keletibb szakasza felé, amint ezt az Optimus Princeps „hadí naplójának”, a *Commentarii de bello Daciconak* Priscianus Grammaticus művében megőrződött szavai: „Inde Bersobim, deinde Aizi processimus”¹² kétségtelenül bizonyítják. (Mint ismeretes: *Bersobist* a Resica városához csatolt Zsidovinnal, *Aizist* viszont a szintén Resica város környéki Furlug–Furluk–Furloggal sikerült azonosítani.) Marcus Vinicius Maros-völgyi hadjárata ellen szólnak az Aradtól nyugatra fekvő pécskai „Nagysánc” ásatási eredményei is. Tűzvész nyomait ugyan megfigyelhettük, ezek azonban rétegtanilag egyáltalán nem egyeztethetők a római tábornok hadjáratának időszakával.¹³

A tágabban értelmezett Havaselvi-síkság a maga csekélyebb, mindössze 120 km-es szélességével sok nyílt és erődített geta településsel dicsekedhetett. Ilyenek: Zimnicea, Popești, Piscul Grăsani, Tinosul, Ocnîța, Albești stb.; Moldva déli részéből pedig a következőket említhetem:

azonosítanunk, nem vetvén el - miként vélekednek egyes hozzáértők – az Ordesszosz–Argeszisz változás lehetőségét sem.” Csak sajnálni tudom, hogy J. Th. Bars: *The ancien Names, local, personal and divine of Dacia and Moesia* című, a *Dissertations of Harvard University* 1935-1936, *Harvard Studies in Classical Philology* XLVII(1936). 211–214. megjelent tanulmányához nem juthattam hozzá.

⁸ Vö. K. Miltner: *Augustus' Kampf um die Donaugrenze*. = *Klio* XXX(1937). 220–226. L: még Ferenczi István: *Specimina nova*. 1994. 3–19.

⁹ C. Daicovicu: *Apariția și formarea relațiilor sclavagiste*. = *Istoria României* (a következőkben IstRom) I. Buc. 1960. 293.; H. Daicovicu: *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*. Cluj 1972. 116.; Uő: *Confruntări militare între daci și romani în perioada 44 î. e. n.– 85 e. n.* = *Istoria militară a poporului român*. I. Buc. 1984. 135.

¹⁰ S. Mehedinți, G. Vâlsan: *România*. Buc 1935. 17, 143, 149.

¹¹ L. Ferenczi István: *Specimina nova*. 1989. 6–10.; Uő: *Ziridava* XVIII(1993). 43–48.

¹² *Inst. gramm.* VI. 13, 205. Hertz kiad. Újra közölte H. Peter: *Historicorum Romanorum reliquiae* II. 117. Kiegészítésképpen vö. még C. Daicovicu: *Însemnări despre Dacia (XXVI)*. *Noi contribuții la cunoașterea Daciei romane*. Steaua XX(1969). 11. sz. 73–74.; H. Daicovicu: *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*. Cluj 1972. 323. 123. jegyzet.

¹³ I. H. Crișan: *Ziridava*. Arad 1978. 164–166.

Poiana (*Piroboridava?*), Răcățäu, Brad, Aknavásár (Târgu Ocna), Súlyomkő (Piatra Șoimului), Cozia, Karácsonkő (Piatra Neamț „Bâtca Doamnei”), Cotnari, Stâncești stb.

Mint ismeretes, Sextus Aelius Catus tábornok, a moesiai katonai körzet parancsnoka a Kr. e. 12–11. évben a Havaselvi-síkságon „tevékenykedett”. Innen – ókori források szerint – 50 000 embert költöztetett volna Trákiába.¹⁴ A román régészet és az ókorral foglalkozó történetírás egyik kiemelkedő egyénisége, R. Vulpe szerint¹⁵ e miatt az erőszakos kiürítés miatt az Alsó-Duna bal partján széles, lakatlan övezet keletkezett, a Zimnicea-i, Popești-i, Piscul Crășani-i stb. település megsemmisült. Popești utolsó érmei pl. Augustus Octavianus idejéből valók, az utolsó ruha-kapcsolótűk (fibulák) is La Tène III jellegűek.¹⁶ Ezzel szemben a már az Erdélyi-havasok („Déli-Kárpátok”) déli előhegyei közelében, a Ploiesti-től dél-délnyugatra, az Ilonca (Ialomita) egyik mellékvíze völgyében levő Tinosul, valamint a Szeret menti Poiana (*Piroboridava?*) élete tovább folytatódik, bár ezek esetében is – köztes megszakítással – két életszakaszt különböztethetünk meg: pl. Sprânceneata, az Argeș menti Popești [!], Piscul Crășani esetében [!] Sprâncenata, Cătunu, Piscul Crășani, Zimnicea, Popești első települése első szakaszának a vége esetleg Marcus Vinicius büntető hadjáratához lenne köthető, Cârlo-mănești településének a megsemmisüléséhez és soha újra nem éledéséhez fűzhető. Popești, Piscul Crășani települése életének második szakasza, Zimnicea és Cătunu településének az eltűnése viszont –

¹⁴ Sztrabón: *Geographia*. VII. 310.

¹⁵ *Les Gètes de la rive gauche du Bas-Danube et les Romains*. Dacia N. S. IV(1963). 316.; Uő: *Getul Burebista, conducător al întregului neam geto-dac*. Studii și comunicări – Pitești I(1968). 35. a 6. jegyzettel.

¹⁶ R. Vulpe: *Studii și comunicări* – Pitești I(1968). 35. Más vélemény szerint [vő. Doina Benea: *Contribuții la istoria relațiilor politice dintre Imperiul roman și geto-daci (Expediția lui Aelius Catus)*. *Eine neue Deutung von Nachrichten Strabons über die Dako-Geter*. *Apvlm* XXVI(1989). 147–159, különösen 151–152.] a básztárnák és geták i. e. 29. évi, az Alsó-Dunától délre fekvő területekre való betörése és M. Licinius Crassustól kiindulásuk vidékeire való visszahúzása után 27-ben – Rolesz géta uralkodó kérésére – újabb hadjáratra került sor. Az eseményekről beszámoló Cassius Dio görög történetíró (I. *Rhomaiké historia* LI–LII.) szavai szerint „a némelykor [!?] erőszakot is alkalmazó M. Licinius Crassus nem éppen kockázat nélkül, különleges erőfeszítés árán kevés kivétellel az összes [moesist] római igába hajtotta. Jutalomként [i. e.] 27-ben Rómában *ex Thracia et Geteis* diadalmenet tartásával tün-tették ki.”

Az utóbbi évtizedek sorozatos kutatásai, régészeti ásatásainak eredményei nyomán világossá vált, hogy Havaselve geta erősségeinek jó része megsemmisült. Sorukban említhetem Piscul Crășani (a Kr. e. I. század harmadik negyedének az elején), Zimnicea (az említett évszázad derekán), Radovanu, Căscioarele, Cârlo-mănești életének (az I. század második felében való) megszűnését. Hatalmas tűzvésznek nyoma tanúsítják minden erődített településnek a nyomorúságos, rettenetes végét. Ez az időbeli egyezés óhatatlanul a római érdekerületekre vagy éppen tartományokba irányuló básztárna-géta betörések megtorlására indított, M. Licinius Crassus vezette büntető hadjárat(ok) mélyen Havaselve területén lejátszódott hadi eseményeinek méreteit, átfogó voltát, hatásosságát és súlyosságát látszik sugallni. L. Cassius Dio: *Rhomaiké historia* LII.; *Așezări fortificate și centre tribale geto-dacice din Muntenia (sec. IV. î. e. – I e. n.)*. Istros IV(1985). 71–89. az idézett szakirodalmi anyaggal. E véleménnyel szemben C. Preda: *Cu privire la data și cauzele dispariției unor davae geto-dacice sud-carpătice*. *Thracodacica* VI(1987). 1–2. sz. 89-92. lapon kifejtettekre utalok.

Jó néhány évvel korábban Mócsy András úgy látta, hogy M. Licinius Crassusnak voltaképpen két, egymást követő támadást kellett visszavernie: előbb a dákokét, utóbb a getákkal szövetkezett básztárnakét. Crassus dákokkal vívott hadjáratára 30-ban került volna sor. Ezzel lenne magyarázható a szvébek mellett dák hadifoglyok részvétele a Rómában Kr. e. 29-ben rendezett ünnepi játékokon. *Die Vorgeschichte Obermoesiens im hellenistisch-römische Zeitalter*. *Acta Antiqua* XIV(1966). 87–112.

Visszakanyarodva M. Licinius Crassusnak az Alsó-Dunától északra vezetett hadjáratára, annak a színtere minde-nkelőtt Havaselvén, nem pedig Dobrudzsában lehetett, mint ahogy eddig általában hitték. Csak a Dapyx és Ziraxesz geta fejedelmecskék ellen, Rolesz kérésére vezetett (második) hadjáratra kerülhetett sor Dobrudzsa földjén. A M. Licinius Crassus-féle büntető hadjáratához fűződően azonban nincs tudomásunk nagyobb geta tömegek Alsó-Dunától délre való kényszertelepítéséről.

esetleg – Sextus Aelius Catus hadjáratainak és kényszertelepítésének lehet egyenes következménye. Ez a föltevés azonban jövőbeli kutatások alaposabb bizonyítékaira szorul.

Összefoglalva: szerintem Hérodotosz és Sztrabón állításának azonossága nem véletlen egyezés, hanem a kései utódoktól félremagyarázott vízrajzi valóságot tükröz: a *Marisz potamosz* valóban az *Isztroszba*, azaz az Alsó-Dunába ömlött (ömlik). Most már csak az a kérdés: az *Isztrosznak* melyik lehetett a *Marisz* nevű, bal parti mellékveze? De – egyelőre – maradjunk a késő ókori–kora középkori szerzőknél.

Jordanes Kr. u. (VI. századi) *Geticájában* a vandál történelem egyik mozzanatának az elbeszélések két ízben is ír a *Marisia* folyóról (113): „A vándalok akkor a ma gepidák lakta *Marisia*, *Miliare*, *Gilpil* és *Crisia* menti területeket birtokolták. [...] A vandálok ittlétekor, a fennebb említett *Marisia* folyó partján hadat üzent nekik *Geberich*, a gótok királya.”¹⁷

Tekintettel a felsorolásban szereplő többi folyó földrajzi helyzetére ebben a szövegösszefüggésben,¹⁸ másrészt mai régészeti tudásanyagunk birtokában¹⁹ a *Marisiát* minden további nélkül azonosíthatjuk az erdélyi Marossal. Egyező víznevet sorol föl a *Tabula Peutingeriana*, továbbá a Ravennai Névtelen *Cosmographiája* is. Kónsztantinosz Porphyrogennétosz *De administrando imperio* című művében betűzhető Μορησις (olv. *Moriszisz*) N. Drăganu román nyelvész szerint²⁰ magyar alakváltozatot őrzött meg. Következésképpen Hérodotosz és Sztrabón összecsengő állítása meg a későbbi adatok ellentmondanak egymásnak. A korábbi kutatók nézetét minden további elemzés nélkül kritikátlanul átvevő M. Fluss, a *Realencyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft Maris* címszavának szerzője szerint²¹ ez a (tágabban értelmezett) daciai folyó – Hérodotosz és Sztrabón „téves állítása értelmében” – nem a Tiszába (az ókori Πάυσοος-ba), hanem a Dunába ömlik. Ámde a helyzet – amint a következőkben megbizonyosodhatunk felőle – minden bizonnyal nem éppen ez. Nem lehetetlen ugyanis, hogy az említett két jeles ókori szerző nem tévedett, hanem hátrahagyott művében a

¹⁷ Vö. *Fontes historiae Dacoromanae II. Scriptores. 2. Izvoarele istoriei Românie. II. Autori.* Buc. 1971. A 425. lapon olvasható latin szövegrész és fordítást vettem alapul. Jordanes: *De origine actibusque Getarum* XXII. 113: „*Quo tempore erant in eo loco manentes, ubi nunc Gepidas sedent iuxta flumina Marisia, Miliare et Gilpil et Crisia, qui omnes supra dictos excedet. [...] Hic ergo Vandalis commorantibus bellum indicium est a Geberich rege Gothorum ad litus praedicti amnis Marisiae, ubi nec diu certatum est ex aequali, sed mox ipse rex Vandalorum Visimar magna parte cum gentis suae prosternitur...*”

¹⁸ Többek között vö. I. I. Russu: *Nume de râuri din vestul Daciei.* Cercetări de lingvistică II(1957/1958). 251–266, mindenekelőtt a 254. lapon közölt térképvázlattal. Uő: *Limba traco-dacilor a kötet végi térképvázlattal.* L. még V. Georgiev: *Theiss, Temes, Maros, Szamos.* Beiträge zur Namenforschung XII(1961).; Uő: *Zur dakischen Hydronomie.* Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae X(1962). 115.

¹⁹ Vö. többek között K. Horedt: *Geschichte der Gepiden in Siebenbürgen. Das archäologische Fundgut Siebenbürgens von 450–650 u. Ztr.* Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens. Buk. 1958. 71–86, 87–111.; I. Nestor: *Migrația popoarelor. Gepizii.* IstRom. 704–714, különösen 708.; Bóna István: *A középkor hajnala. A gepidák és a longobárdok a Kárpát-medencében.* Bp. 1974. 24–29, 61.; Uő: *Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). A gepidák a hun uralom előtt. A gepidák királysága. A gepidák a hun korban és a következő években. A gepida királyok Erdélyben. A gepidák a Meroving kultúra időszakában. Gepida telepek és települések. Gepida temetők. A 6. századi gepidák társadalma. = Erdély története I. A kezdetektől 1606-ig. 2. kiad. Szerk. Makkai László, Mócsy András. Bp. 1987. 130–134, 138–159, 567–568, 571–573.; Uő: *A gepidák királysága (455–567). Gepida királyok Erdélyben. A gepidák a Meroving kultúra időszakában. = Erdély rövid története. 2. kiad. Főszerk. Köpeczi Béla, szerk. Barta Gábor, a szerkesztésben közreműködött Bóna István, Makkai László, Szász Zoltán. Bp. 1993. 75–84, 612–613.**

²⁰ *Români în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii.* Academia Română. Studii și cercetări XXI(1933). 391,495. kk.

²¹ RE. XIV. 2. kiad. Stuttgart 1930. 1807. h. „Fluss in Dakien, den Herodot und Strabon irrtümlich nicht in die Theiss, sondern in die Donau münden lassen.” (F. I. kiemelése).

szintiszta valóságról értesít. Előbb azonban nézzünk szét kissé – a teljességet nem igénylő – szemlével a távolabbi vagy közelebbi múlt néhány szerzőjének „háza táján”. Érdekesnek mutatkozik figyelemmel kíséreni a hérodotoszi *Maris* víznév azonosítási kísérleteit, mivel különböző szerzők távolról sem jutottak azonos nézetre.

B. P. Haşdeu a *Marist* az Olttal igyekszik egyeztetni.²² Ennek következményeként az agathürszoszokat a Havaselvi-síkság északi, hegyalji részén keresi, ugyanakkor – fölfogása szerint – a „földműves szküthák” keletről e folyó ágyáig terjeszkedtek volna. Linder német szerzőnek a *Maris* = Olt azonosításához fűződő gyanúját Haşdeu a teljes bizonyosság fokára emeli.

Néhány évre rá Gr. G. Tocilescu kétségbe vonja Haşdeu véleményének jogosságát, s a *Marist* az erdélyi Marossal azonosítja, ezzel egyközűen pedig az emlegetett agathürszoszok népszerűségét Erdélybe helyezi.²³

A. D. Xenopol – az ókori irodalmi, víz- és helyrajzi adatok alapján – szintén Erdélyben keresi a szkütha-iráni nyelvjárást beszélő agathürszoszokat.²⁴ Magának is ellentmondva, a későbbiekben azonban ekként vélekedik: „Hérodotosz szövege fennebb is említett más helyén Szküthia negyedik folyóját, a *Marist* is említi. Szavai szerint »az agathürszoszok földjéről kifolyó *Maris* a Dunába torkollik«. [...] *Hérodotosz ez esetben a Marison az Oltot, nem a Marost érti.*” (Kiemelés tőlem F. I.) Az a tény, hogy a hérodotoszi *Marisztól* eltérőleg a Maros a Tiszába, nem pedig a Dunába ömlik, még nem lehet kellő alap a két nagyon hasonló vagy éppen azonos nevű folyó egy és ugyanazonnak ítéletére, minthogy a Marost nagyon könnyen vélhette fő folyónak, a Tiszát pedig az előbbi mellékvizének. Hérodotosz viszont az agathürszoszok földjéről kifelé, a szküthákén átfolyó *Marist* az Alsó-Duna mellékvizének tudja. A Maros azonban egész hosszában a („Déli-”) Kárpátoktól északra, nem Szküthaföldön folyik keresztül. Emiatt, írja tovább Xenopol, *nehéz elhinnünk, hogy az ókori utazó értesült volna ilyen távoli folyó nevééről*, és ne tulajdonította volna a szintén az agathürszosz földről kifolyó s a szküthák földjén keresztül folyó Oltnak. Ehhez a döntő érvehz – fűzi tovább gondolatát Xenopol – csatlakozik Sztrabón következő szövegrésze is: „A geták földjéről folyó Mariszosz is a Dunába ömlik. A rómaiak ezen szállították a háborúhoz szükségeseket. [...] A geták földje – jegyzi meg joggal, ösztönös megérzéssel Xenopol – sohase terjedt a Maros vagy éppen Tisza vidékéig. Ott köztudomásúan dák törzsek éltek; mindig Valahia volt a lakóterületük, úgyhogy Sztrabón szövege is a Marisnak az Olttal való azonosítására ösztökél.”

D. Onciul – bizonyára mások véleményéhez igazodva – csatlakozik több kutató közösen vallott egysíkú nézetéhez. Szerinte a Maros és „folytatása”, a Tisza Szeged és Titel közötti, a Dunába torkolló szakaszát nevezték az ő- és ókorban Hérodotosz szóhasználatával Mópis-nak Sztrabónéval pedig Μόπισος-nak.²⁵

Összegezve: a múlt század végi és századunk eleji nevesebb román kutatók a *Mariszt* nem csupán Erdélyben, de *Havaselvén* is keresték. Tévedésük lényege az, hogy nem vetettek számot az Olt ókorból ismeretes *Alutus* vagy *Aluta* nevével!

Az erdélyi Téglás Gábor akadémiai székfoglalójában a *Marisz* víznév ügyét is érintő megállapításában e folyó (nem természeti-földrajzi, hanem helyrajzi értelmezésű) alsó szakaszát szintén azonosnak véli a Tisza Szeged–Titel közötti szakaszával. Hérodotosz szövegéből kihámozhatón az agathürszoszok hordottak legtöbb aranyat (Χρυσοφόροι) (IV. 104). Téglás ezt

²² *Istoria critică*. Buc. 1875. 185. és kk.

²³ *Dacia înainte de Romani*. Buc. 1880. 408. 98. jegyzet.

²⁴ *Istoria Românilor din Dacia Traiană* I. 2. kiad. Buc. 1914. 37–38, 152.

²⁵ *Teoria lui Roesler*. Convorbiri Literare XIX(1895). 185.

számottevő érvként használja a nevezett iráni népesség Erdélyhez kötése tekintetében.²⁶ Téglás véleményével ellentétben önmagában is beszédes ellenérvnek mutatkozik az a tény, hogy az aranyat hordozók föltett szállásterületén – noha az erdélyi szkütha temetőkből, sírokból általában nemigen hiányoznak az ún. mellékletek – mind ez ideig nemhogy kincslelet, de még aranyholmi sem igen jutott napvilágra! Az állítás azért is sántít, mert nem az erdélyi, hanem a Fekete-tenger északi partmelléki szkütha közösségek előkelői bővelkedtek aranyékszerekben és aranyholmikban, noha – Erdéllyel szemben – a tőlük birtokolt terület természeti adottságainál fogva egyáltalán nem aranytermő! A tévesen – ennek a rövidke szövegrésznek az alapján – következtető Téglás Gábor szerint a Maros (Gyulafehérvár–Marosillye közötti) középső, az aranyban-ezüstben valamikor oly gazdag Erdélyi-érchegységtől délre húzódó, folyosószerű völgyrészéhez kellene valamiképpen kapcsolni a hérodotoszi állítást.

Abban az esetben, ha a Fekete-tenger nyugati partmelléki görög gyarmatvárosok – főképpen *Isztrosz–Hisztria* – korlátolt leíró földrajzi ismeretekre szert tevő, utazó kereskedői a régészeti leletek földrajzi elhelyezkedéséből leszűrhető eredmények tanúsága szerint többé-kevésbé rendszeresen fölkeresték a géta-dák nemzetségi vagy törzsi központokat, az ún. *dávákat* – márpedig ez tagadhatatlanul így volt –, és a hérodotoszi *Marisz* azonos lett volna az Erdélyt csaknem középen átszelő Marossal, mégiscsak furcsa, hogy nem tudtak – legalábbis szót nem száltak – a Keleti-Kárpátokról vagy az Erdélyi-havasokról, hiszen – ezzel szemben – Hérodotosznak bővebb ismeretanyag állott rendelkezésére a Balkán = *Haimosz*-hegység északi lejtőiről az Alsó-Dunába siető *Atlasz*, *Aurasz* és *Tibiszisz* nevű folyókról (noha ettől eltérő véleményt képvisel a V. Iliescu, V. C. Popescu és Gh. Ștefan szerkesztette forráskiadvány egyik, Hérodotosz szövegéhez fűződő jegyzete²⁷), a nevezett három folyó Duna-balpartiságát illetően. (A görög kereskedők hajdani Alsó-Duna menti szorgos tevékenysége tekintetében Vasile Párvanak és Em. Condurachinak a 30. és 31. jegyzetben foglalt idézeteire utalok.)

Fő kérdésünkhöz visszakanyarodva, kiegészítésül még az alábbiakat tartom szükségesnek megjegyezni: a Marosnak a Tisza Szegedtől (az ókori *Partiscumtől*) számított alsó folyásával való azonosításában Téglás magának mond ellent, amikor *A görögök legrégebbi értesülései a Duna mellékével kapcsolatban. Hérodotosz véleménye a Dunáról* című székfoglalója I. fejezetében a következő megállapításra jut: *Hérodotosz nem tudott a Kazán-szoros meg a Vaskapu sellőiről*. De hát akkor egyáltalán hogyan tudhatott a sokkal távolabbi erdélyi Marosról meg a Tiszáról?

C. Patsch a Maros föltett, régi bizonyításkísérleteivel kapcsolatban megjegyzi,²⁸ hogy Hérodotosz, helyesebben Sztrabón állítása értelmében: τὰς παρασκευὰς ἀνεκόμενον οἱ Ῥωμαῖοι τὰς πρὸς τὸν πόλεμον a *Marisz* „Nebenfluss der Donau-nak” tekintendő. „Ihr Nahme ist als der wegen des Goldlandes an ihrem Oberlaufe bekanntere auf dem Unterlauf der Theisz vor der Vereinigung beider bei Szegedin abwärts, ausgedehnt worden.” *Banaler Sarmaten* című értekezésében kiegészíti előbbi idézetét: „Da diese Auffassung, welche handelt es sich um eine sehr

²⁶ *Hérodotosz Daciára vonatkozó földrajzi adalékainak kritikai méltatása*. Értekezések a Történeti Tudományok Köréből XVIII. Bp. 1899. 52–54.; Uő: *A Marosra és Tiszára vonatkozó földrajzi adalékok*. Földrajzi Közlemények XXVII(1899). 320–324.; Uő: *A Krisztus születése előtti évezredből Hunyad megye területére vonatkozható első földrajzi adalékaink*. A dévai m. kir. állami Főreáliskola Értesítője az 1900/01. évre 3–7.; Uő: *Délmagyarország legrégebbi földrajz-történelmi adalékai*. Történelmi és Régészeti Értesítő XVI(1900). 36–48.

²⁷ *Izvoare privind istoria României*. I. Buc. 1964. 103–106.

²⁸ L. Anzeiger d. Akademie d. Wissenschaften in Wien, Phil-hist. Klasse LXII(1925). 69. és kk.

alte Handelsroute, die um das Banat nach und von dem schon in früher Zeit reichen Siebenbürgen führte.”²⁹

A görög kereskedők korai jelenlétével, tevékenységével kapcsolatban – úgy gondolom – teljesen elegendő a román régészet és ókori történetírás két kimagasló személyiségének meg-alapozott nézetére hivatkoznom. Vasile Pârvan a következőképpen fogalmazza mondanivalóját: „Pe la 500 î. e. n. Dunărea, până la confluența cu Siretul, era o apă grecească, iar pescarii și negustorii din Histria cunoșteau foarte bine țara geto-scită pe care o străbăteau neconținut...”³⁰ Emil Condurachi viszont így foglalta össze mondanivalóját: „Fără îndoială [...] activitatea comercială a orașelor pontice în epoca arhaică nu s-a limitat numai la teritoriul dobrogean. Descoperiri făcute la nordul Dunării, la Zimnicea, dar și la Barboși și Frumușița în sudul Moldovei sunt o dovadă în acest sens. Descoperiri monetare indică, de altminteri, faptul că activitatea comercială a negustorilor histrieni s-a îndreptat cu precădere spre Moldova, urmând înainte de toate cursul marilor râuri, Prutul și mai ales Siretul. În epoca următoare, cea clasică această activitate va cuprinde întreaga zonă dintre Dunăre și Carpați.”³¹ V. Pârvan szerint³² a szkütha jellegű régészeti emlékeknek (nevezett szerző hét évtizede megjelent művéhez képest sok anyag- és felfogásbeli különbséget fölszínre hozó eredménnyel, új látásmóddal kapcsolatban I. H. Crișan³³, valamint V. Vasiliev közléseire utalok³⁴) a Maros (erdélyi középső szakasza) és a Küküllő menti térségben való „halmozódása” bizonyos szkütha-iráni csoport kétségtelen jelenlétét bizonyítja. Ez, a Keleti-Kárpátok hágóin át ide érkezett, a *Marisz* mentén szállásolt közösség az agathürszoszok elszigetelt, zárt egységét (enklávéját) alkotta; a Kr. e. IV. században már nem tudnak róluk.

N. Iorga szerint az iráni szküthák egyik ága a *Marisz* (Maros) folyó mentére érkezett Erdélybe.³⁵ Hasonló a véleménye C. Daicovicuianak³⁶ (ámbar élete végéig nagyon viszolygott annak a lehetőségétől, hogy a szküthák révén szűkebb kis hazánk földjére esetleg turáni elemek is érkezhettek), I. H. Crișannak³⁷, H. Daicovicuianak³⁸, V. Vasilievnek³⁹ stb.

A nem román szerzők közül ezúttal csupán az alábbiakat említem: Melich János⁴⁰, Kniezsa István⁴¹, Szádeczky-Kardoss Sámuel⁴². Valamennyiük nyelvészeti tekintetben érintette az er-

²⁹ I. m. 199.

³⁰ *Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene*. 3. kiad. Buc. 1958. 95–96.

³¹ *Coloniile grecești din Dobrogea în epoca arhaică (sec. VII–VI. î. e. n.); Coloniile grecești din epoca clasică (secolul V î. e. n.)*. IstRom. 169–170.

³² *Getica*. 7, 25, 225–226 stb.

³³ *Un akinakes inedit din Muzeul Făgăraș. Considerațiuni asupra grupului scitic din Transilvania. = Omagiu Constantin Daicovicu*. Buc. 1960. 121.; Uő. *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania*. Biblioteca Muzeelor I. Buc. 1969. 22, 25–26. *Burebista și epoca sa*. 2. kiad. Buc. 1977. 36, 37, 55, 64, 70, 115, 116, 132, 259, 283, 284.

³⁴ *Sciții agatârși pe teritoriul României*. Cluj-Napoca 1980. 7, 10, 11, 138.

³⁵ *Istoria Românilor*. Buc. 1936. 94. és kk.

³⁶ *La Transylvanie dans l'Antiquité*. 3. kiad. Buc. 1945. 31–41.

³⁷ L. a 33. jegyzetben idézettek.

³⁸ *Originile statului dac*. Sesiunea de comunicări științifice a Muzeelor de istorie, decembrie 1964 I. k. Buc. 1971. 247.

³⁹ I. m.

⁴⁰ I. m. 52–59, 64, 69, 262.

⁴¹ *Erdély víznevei*. Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve. Kvár 1942. 21. *Die Gewässernamen den östlichen Karpatenbeckens*. Ungarische Jahrbücher XXIX(1943). 192.

⁴² *The Name of the River Tisza*. Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae II(1953). 1–2. sz. 78, 79, 95.

déli szküthákhoz fűződő kérdéseket. A valószínűleg iráni eredetű hely- és víznevekhez kapcsolódón még A. Riza⁴³ és I. Ronca⁴⁴ a bennünket e pillanatban foglalkoztató üggyhöz fűződő, nagyon figyelemre méltó tanulmányára hivatkozom.

Bizonyos, eddig ugyan fölhasználatlan, a közelmúltbeli vagy mai történészek tévedésének helyreigazítására kínálgató ókori történeti földrajzi adat szerint Dacia Kárpátokon kívüli területén – mint tudjuk, ott a dákokéval csaknem azonos nyelvű (*homoglottoi*), elsősorban a görögöktől getának nevezett népesség földjén – egészen biztosan *Marisznak* hívták az egyik folyóvizet. Csupán az a kérdés, az őslakók vajon melyik folyóvizet illették ezzel a szélesebben értelmezett Dacia területén több helyen is előforduló víznévvel. Az úgy ilyenképpen fölvetése ui. egyáltalán nem tartozik a lehetetlenségek közé, hiszen nemcsak az ókori, de még a jelenkori helynévanyagban is számos ismétlődő hely- és víznévről tudunk. Ókori vonatkozásban hamarjában a Scythia Minor, továbbá a Dacia Inferior-beli *Sucidava* esetét, mai napság pedig a lengyel és ukrán Bug, a Lettországon keresztül folyó „nyugati” és északi Dvina vagy akár a Hunyad megyei, valamint a krassó-szörényi Cserna esetét stb. említhetem. (Azt hiszem, szükségtelen további hasonló esetek felsorolásával foglalnom a nyomdai teret.)

Ókori helynevek két- vagy többszöri előfordulását viszont további névpárok idézésével erősíthetem. Vasile Pârvan – többek között – az alábbi esetekre tér ki:⁴⁵ A pannoniai Αποβών (mai Rába, Ptolemaiosz II. 11. 3 és II. 14, 1) víznevet végzetszerűen együtt kell felsorolni ugyanama szerzőnek a mai Zsilével egybevethető, daciai Παβών névvel (III. 8. 2), a hasonlóság alapján a daciai *Samus* (=Szamos) nevet a moesiai *Asamusszal*; említhető továbbá az Amutria (Motru?) a Μώτρεις-szel, az Άλαπτα a Λεπτοί mellett (a Δατύλεπτοι összetételben), *Abrittus* a Βρίττουρα mellett (l. még Αβρεττηνή-t a Βρεττία mellett). Effajta jelenség természetesen a személynevek esetében is tapasztalható: l. pld. Αμήδοκος Μήδοκος mellett.⁴⁶ A németben March-ként hangzó *Marus* (=északi Morava) a *Margus* (=déli vagy szerb *Moravával* szemben) nagyon emlékeztet a Μάρις, változata Μώρις, Sztrabónnál pedig Μάριτος-ra.

A következőkben vizsgáljuk meg hát a lehetőségeket. Már C. Mannert fejében megfordult a *Marisznak* a havaselyi *Argyassal* (*Argeş*) való azonosíthatásának gondolata.⁴⁷ Ötletét a Ravennai Névtelen egyik valószínű helyével (*item fluvius Maris*, VI. 5) kapcsolatos széljegyzetében fejti ki, C. Patsch pedig e tekintetben hűségesen követi Mannert.⁴⁸ A római *itinerariumokat* közlő K. Miller viszont joggal figyelmeztet⁴⁹ az Alsó-Duna, azaz az Isztrosz jobb partján virágzó *Transmarisca* helység létre. A *Realencyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft Transmarisca* szócikkét megfogalmazó E. Polaschek pedig – Miller észrevételét továbbfejlesztve – (posztulátumként, azaz a jelenségek egy csoportja megértéséhez szükséges, még bizonyítatlan állításként, elméletem kiindulópontjaként) fölteszi, a szakirodalomba vezeti a szem-

⁴³ *Concordances lexicales entre éléments roumains anciens et éléments relevant des aires iranienne et caucasienne*. *Studia et acta orientalia* VIII(1971). 29–44.

⁴⁴ *Presunti o probabili iranismi nell'onomastica daco-getica secondo la Geografia di Tolomeo*. *Dacoromania* I(1973). 237–251.

⁴⁵ *Getica* 225.

⁴⁶ Vö. W. Tomaschek: *Les restes de la langue dace*. = Mouséon (Louvain) 1883 (kny.); Uő: *Die alten Thraker*. *Sitzungsberichte der k. u. k. Akademie der Wissenschaften in Wien*. 2. kiad. II. 1893.

⁴⁷ *Geographie der Griechen und Römer*. VII. rész. Leipzig 1812. 114.

⁴⁸ *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*. V. 72.

⁴⁹ *Itineraria Romana. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana, dargestellt von...* Stuttgart 1916. 595–597.

közi (tehát az Alsó-Duna bal) partján *Marisca* vagy *Mariscum* nevű helység létét.⁵⁰ Következő érveléssel szemben bárki fölvetetheti, hogy a Moesia Inferiorban említett, a mai bolgár Tutra város helyével azonosított *Transmarisca* neve legkorábban csak a Kr. u. II. századtól, Klaudiosz Ptolemaiosz idejétől kezdve ismeretes. Ezzel szemben viszont azt is tudjuk: az alexandriai földrajztudós régebbi művek, különösen türoszi Marinosz eredményeit is átvette.⁵¹ Azonkívül még másvalmiről sem szabad megfeledkeznünk. Számtalan esetben bebizonyosított megállapítás szerint a területek teljes elnéptelenedésével nem járó, tehát lakosságfolytonosság mellett a hely- és víznevek rendszerint több évszázadig vagy éppen évezredig élnek (l. pl. a Dunántúlon *Arrabona* >> Rába > Raab). Márpedig a Havaselvi-síkság Sextus Aelius Catus kemény intézkedései ellenére se néptelenedett el teljesen, hisz a síkságnak az Alsó-Dunától északabbra, az Elő-Kárpátok hegyalja előtti településein minden jel szerint zavartalanul folyt tovább az élet.⁵² A biztosan rögzíthető helyű ókori *Transmarisca*, valamint az írott forrásokkal földrajzilag ugyan nem azonosítható, de szükségképpen föltett helyű, eltűnt, ókori géta településre való tekintettel a szóban forgó ókori víznevet vagy az Argyással (Argeşsel), vagy a Dâmboviţával azonosíthatjuk. Ezek torkolata közelében kellett lennie *Marisca* vagy *Mariscum* településnek. Utóbbi folyócskára azonban csakis akkor gondolhatunk, ha ez abban az időben az Argestől külön ömlött a Dunába. Ez viszont – az adott természeti földrajzi viszonyokat tekintve, a neves román földrajztudós, G. Vâlsan észleleteiből⁵³ kiindulva – egyáltalán nem tartozott a lehetetlenségek közé! E gondolatmenetet folytatva nem kerülhetem ki A. Deculescu nézetét sem.⁵⁴ Szerinte az Argeş két ággal torkollott a Dunába. N. Gostar föltevése értelmében⁵⁵ a Dâmboviţa folytatásának tekinthető keleti ág neve *Mariscus*, a valószínű Argeşnek ítéltető nyugati ágnak viszont *Ordessósz* lett volna a neve. (Nevezett szerző ilyen kölcsönös engedményekkel járó kompromisszummal szerette volna áthidalni a különböző nézetekből eredő ellentéteket. Kísérlete azonban elfogadhatatlannak látszik. Nehéz elképzelni egyazon folyó két ágának egymástól lényegesen eltérő névalakját!) E kissé nehezen elfogadható véleményétől függetlenül az 1855–1857. évi és 1900. évi térképeket összehasonlító N. Gostar arra következtethetett, hogy a múltban az Argeş mai medrétől nyugatabbra folyva szakadt az Alsó-Dunába, a folyó megközelítőleg mai medrében pedig a Dâmboviţa csörgedezett, és Olteniţa város közelében torkollott a Dunába.

⁵⁰ RE VI A₂ köt. Stuttgart 1937. 2171–2174. h. A *Transmarisca* név Ptolemaiosz művében (III. 10. 5) *Τρομαρίσκα* vagy *Τρομαρίσκα* alakban olvasható, míg a Ravennai Földrajzos (Geographus)-nál *Stamarisca* változatban betűzhető. A Duna középső és alsó szakasza mentén ennek tökéletes hasonmásait ismerjük: Aquincum–Transaquincum, Dierna–Transdierna, Drobeta–Transdrobeta képében. Utóbbi két helység Dacia tartomány 271. évi kiürítése után az újonnan szervezett *Dacia Ripensis* helységeinek a számát gyarapította.

⁵¹ Vö. Gr. G. Tocilescu: *i. m.* 431 és kk.; Gudmund Schütte: *Ptolemy's Maps of Northern Europe*. Kjøbenhavn 1917. 10–11.; V. Pârvan: *Getica* 220.; Honigmann: *Marinos von Tyros*. RE. XXIII. Stuttgart 1930. 1767–1796. 117–118.

⁵² R. Vulpe: *Les Gétes...* 316.; H. Daicoviciu: *Dacia de la Burebista ...* 117–118.

⁵³ L. Câmpia Română. *Contribuţiuni de geografie fizică*. Buc. 1915. 193. „Agyának mélyítése első időszakában a Dâmboviţa közvetlenül a Dunába torkollott.”

⁵⁴ *Unde a fost Constantiniana Daphné?* Magazin istoric III(1969). 11. sz. 47. L. még Procopius: *De aedificiis*. IV. 7.; D. Tudor: *Legăturile dintre imperiul romano-bizantin și teritoriul din stânga Dunării în sec. IV–VI*. II. *Dacia în perioada de trecere la feudalism. Populația autohtonă din Dacia*; IV. *Perioada de trecere la feudalism (sec. IV–X. e. n.)*. IstRom. 656. kk.

⁵⁵ *Sur la résidence du roi dace Burebista*. Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași. Serie nouă – secțiunea III. istorie XVI₁ (1970). 1. sz. 62, 31. jegyzet.

Nem hallgathatom el, hogy az Argeşnek nevezett, a Fogarasi-havasok középső, 2300 m átlagos magasságot meghaladó, legmagasabb részéből eredő folyócska mai neve eredetéhez, jellegéhez fűződően éles vitákra került sor. Hogy az elején kezdjem, tudomásom szerint először Bethlen Farkas XVIII. századi neves erdélyi történetíró, bárminemű nyelvészeti alapismeret nélkül, csupán a látszólagos névhasznosság alapján kapcsolta össze a dák Ἀργέδωνα nevet az Argeş víznévvel, elsőként gondolva az ókori hely- meg a mai víznév közös származásbeli lehetőségére.⁵⁶

C. Mannert véleményét már említettem. K. Miller szerint is a *Mariscus* azonos az Argeş-Argisch-Ardžissal.⁵⁷ Ismeretes azonban, hogy a kutatók döntő többsége a hérodotoszi (IV. 48) *Ordesszósszal* azonosította az Argeşet, és ma is ez az uralkodó vélemény. Noha a „történetírás atyjának” a szövege nem félreérthetetlen, nem eléggé világos, az ókori *Ordesszóssznak* a mai Argeşsel való azonosítása egyáltalán nem meggyőző. A szóban forgó szövegrészt újból elemző Al. Philippide arra gondol, hogy Hérodotoszt vagy tévesen tájékoztatták, vagy nem értette meg a Szküthaföld vízrajzáról szerzett értesüléseket. Emiatt csatlakozhatott a nevek tekintetében.⁵⁸ Kevéssel később V. Pârvan is javasolta *Argedava* helységnek „valahová az ehhez hasonló nevű Argeş, *Arge-sis*, *Arge-dava* mellékére helyezését”. Kitartott a mellett a nézete mellett, hogy „Burebiszta székhelyének” valahol a [Déli-] Kárpátoktól délre, a Duna közelében kellett lennie, a római világban végbemenő jelentős eseményekbe közvetlen erővel való beavatkozás minél gyorsabb lehetőségének a biztosítására. Pârvan – valójában bőséges összehasonlító nyelvészeti anyagra támaszkodó – összefoglalásának megjelenése előtt néhány évvel már látszatra nagyon meggyőzően kifejti az Argeş víznévnek *Argesis* alakban való ókori előfordulását. Ezt szem előtt tartva nehéz kikerülnöm a mostani Argeş víznévhez fűződő magyarázatát, szerinte ui. ez *Argesis* alakban forgott az (akkori) nép ajkán.

Az ókori *Ordesszóssz* víznévhez fűződően a -σοσς végű káriai helynevek hatására torzult víznévre gyanakodott.⁵⁹ A most tárgyalt folyónév az eredetibb *Argessos*, *Argisos* vagy – még inkább – *Argesis* trák vagy trákkal rokon nyelvű területekről ismert *arg* ‘fehér’ tőből keletkezett származék.⁶⁰

Az Argeş nevének az ókori *Argesis* névhez közelítése a látszat, a megközelítő hangzás ellenére is csak V. Pârvan, C. Daicovicu és R. Vulpe föltevése. N. Drăganu – szerintem helyes – meglátása szerint az Argeş név az **Argesis*nél jóval későbbi keletkezésű, vagy besenyő, vagy – inkább – kun eredetű,⁶¹ a Kárpátok vonulatától délre és keletre ma is élő számos más víz- (és

⁵⁶ *Historia de rebus Transilvanicis*. Tomus quintus, nunc primum e manuscriptum edictus. Cibinii 1789. 472. „*Argidava que Arges [!] videri potest in finibus Valachiae.*”

⁵⁷ *I. m.* 596, 597.

⁵⁸ *Originea Romînilor* [!] I. Iaşi 1923. 722–723.

⁵⁹ *Consideraţiuni asupra unor nume de râuri daco-scitice*. Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice. Tomul III. mem 12–16.; Uő: *Getica*. 42.; Uő: *Dacia*... 95–96. A Plinius művében (*Naturalis historia* IV. 82) szereplő *Ordessus*, valamint a Ptolemaeus *Geographia*jában (VII. 5. 14), a *Tyrastól*, a mai Dnyesztortól keletre feküdt *Odesszóssz* nevének, továbbá a mai bolgár Várna városa helyén, géta-krobyz területen virágzó ókori azonos város nevének a kettőzése többé-kevésbé megszokott jelensége az ókorok.

⁶⁰ Vö. I. I. Russu: *Studii ilirice. 2. Etimologii.* = *Omagiu C. Daicovicu*. 478, 483. ARGYA.; Uő: *Limba tracodacilor*. 179.

⁶¹ *I. m.* 532. „Argeşul [= Argyas] ar putea fi de origine pecenegă ori cumană fără a fi pus însă în legătură cu cayatai *argis* ‘Karawane’ [vö. G. Weigand: *Ursprung der südkarpatischen Flussnamen in Rumänien*. Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache XXVI–XXIX (1921) 79], ci mai curând cu turc *arşis*–*arşuş* ‘hauteur, élévation de terrain’ cf. baskír *Argiş*, nume de apă curgătoare în circumscripţia Bîrsk (‘hauteur’; *arşis žuli* ‘drum de înălţime’), nume de lac în circumscripţia Belebei, *Ardaş*, nume de lac în circumscripţia Zlatoust (vezi I. G. Ignatiev, după notiţele lui A. Bezsonov [Drăganu Bezinovnak írja]: Nazvanija vody urociscy i proc, kaky pamjatniki Jugrovy vy ufimakov

helynévvel) egyetemben. „Az Argeş névnek besenyő vagy kun eredetűnek kell lennie, anélkül, hogy jelentéstartalmánál fogva a *cazatai argiš* ‘Karawane’ szóhoz lehetne kapcsolni. Hamarabb a türk *arjuš~arjiš* ‘hauteur, élévation de terrain’ vö. a baskír *Argissal* (a baskírországi Birsik járásbeli víznévvel, a Belebej járásbeli azonos tónévvel, továbbá a Zlatoust járásbeli *Ardaš* tónévvel). L. Ignatyev tanulmányát, valamint a Munkácsy Bernát és Melich János ugyanott idézett írásait, végül a szóban forgó jegyzet további bekezdését. [...] Az Argeş név eredetét csak akkor lehetne a besenyőkhöz kapcsolni, ha a Havaselvi-síkságon más besenyő hely- és víznevek is ismeretesek volnának. A havaselvi Argeş inkább kun, mint besenyő⁶² – zárja ehhez kapcsolódó gondolatmenetét a román nyelvész.

Az Erdélyi-havasok keleti szárnyából, szabatosabban a Fogarasi-havasok középső, legmagasabb részéről, a Havaselvi-síkság óriási, az ókori embernek a szó szoros értelmében szinte áthághatatlan „hátterét” adó tömbjéről lesiető Argeşhez fűződően elhárulni látszik tehát az utolsó akadály is a Hérodotosz és Sztrabón *Isztroszba* ömlő *Mariszával* való azonosítást illetően.

Az e kicsi tanulmányomban elmondottaim végére érve az alábbiakra következtethetünk: a Marisznak az Al-Dunába ömléséről *egybehangzóan* író Hérodotosz és Sztrabón *egyáltalán nem vádolható leíró vízrajzi tévedéssel*. Az Argeş ókori neve sokkal elfogadhatóbban, majdnem bizonyosan *Maris(us)*, mintsem *Ordesszós* vagy éppen *Argesis* lehetett, mivel az Alsó-Dunába szakadása helyének közelében – elismerem: néhány évszázaddal később ugyan –, de *Marisca* vagy *Mariscum* nevű helységnek kellett lennie. Hasonló nevű helység – egyelőre? – adatszerűen ugyan ismeretlen, ám ennek ellenére okvetlenül föl kell tenni, mert a Duna szemközti, jobb partján, a mai bolgár Tutra város helyén több hiteles adat bizonyítja *Transmarisca* vagy *Transmariscum* nevű ókori helység létét. E helységnév mind Klaudiosz Ptolemaiosz művében (*Geographiké* III. 100. 5), mind a kései római *itinerariumok*ban (*Tabula Peutingeriana* VIII. 2, *Itinerarium Antonini* 223), mind a *Notitia Dignitatum*ban (89. 1. or. XL. 28) szerepel.

A megbeszéltek értelmében akár az Argeşsel, akár a tőle kissé távolabb, valamikor az Alsó-Dunába szakadt Dâmboviţával azonosítjuk, *a havaselvi Marisz nem azonos a föltehetőleg azonos alakú, kiejtésű erdélyi Marisszal*. Ez a következtetés természetesen megköveteli az

gubernij. Zapiski orenburgskago otd’ela imp. russkago Geograficeskago Obščestva, vypusk IV Orenburg 1881. 118–169).” Munkácsy Bernát – részben megszűrve – közölte ezt az anyagot: *Baskir helynevek*. = Ethnographia. XIII(1902). 4. sz. 160. (Birsik járással kapcsolatban), 168 (Belebej járásához fűződően). L. még Melich János: *Revue des études hongroises* VI(1928) 267–268. „Pecenegă ar putea fi socotită originea Argeşului în regiunile în care sunt și alte numiri pecenege. Argeşul muntean este mai curând cuman decât peceneg” – zárja Drăganu ezzel kapcsolatos gondolatmenetét.

Jóllehet a kiejtésbeli hasonlatosság alapján vizsgálódásunk körébe vonhatjuk a román *arcea* ‘sous-sol pour le tissage de lin, voute d’une cave’, sőt az albán (szkipetár) ragal ‘Hütte’ szót is (vö. Al. Rosetti: *Istoria limbii române* II. Buc. 1968 107), még tovább az afgán *rgalái* ‘âtre, foyer’ (vö. M. G. Aszlanov: *Afganszkij-russzkij szlovar (pustu)*. Moszkva 1966. 450), *ragavâl* ‘coudre, se faire qch. (cuvrage de couture), broder’ (I. M. G. Aszlanov: i. h.) szót az Argeş folyónév származtatásával kapcsolatban, amennyire áttekinthettem a vonatkozó szakirodalmat, ilyesminek azonban nem akadtam nyomára. E tekintetben különben I. még Cicerone Poghirc: *Istoria limbii române*. II. kötet Buc. 1969. 358.

A trák-frig *arcea* (ne feledjük az afgán szó jelentését, valamint az azonos hangalakú *arcea* ‘Hütte’ s az *arcea* ‘tisser, tissage’ szót [vö. Al. Rosetti: i. h. és J. A. Candrea: *Dicţionarul enciclopedic ilustrat* vonatkozó címszavát], a balkáni térségben el kellene különíteni a román *arcea* ‘Hütte, maison’ köznévtől. (L. még A. Riza: *Studia et acta orientalia* VIII(1971). 32.; I. H. Crişan: *Burebista...* 111. 392. jegyzet.) Szóban forgó folyónevünkkel kapcsolatban szükségesnek tartom megjegyezni, hogy G. Giuglea, G. Tepelea, Z. Mocanu, V. Proca könyvét: *Argeşul în lumina toponimiei*. Piteşti 1969 sajnos nem tudtam megszerezni, így a benne foglaltakat se hasznosíthattam tanulmányomban. Ez azonban nem csökkenti bizonyításom erejét.

⁶² Ehhez a kérdéshez fűződően I. Conea és I. Donat nagyon jelentős, de sokáig rossz néven vett tanulmányára (*Contributions à l’étude de la toponymie péchéneque et comane de la Plaine Roumaine du Bas-Danube*. Contributions onomastiques. Buc. 1958. 139–170) utalok.

agathürszoszok szállásföldje korábbi rögzítésének az újvizsgálását, értékelését is. E kérdéssel e tanulmány keretében – természetesen – nincs lehetőségem külön foglalkozni.

V. Vasiliev⁶³ és Vékony Gábor⁶⁴ utóbbi években napvilágot látott, Hérodotosz meg Sztrabón állítását ugyan tévesen értelmező, elődeik fölfogását követő, de alapvető művében a fennebbiek szerint tévesen helyezi Erdély középső, ligetes tájaira a szküthákkal rokon agathürszoszokat. A középső Maros menti, Nagyenyed közeli csombordi temető anyagának közlése végén – remélem – sikerült bemutatnom az erdélyi szküthák ideérkeztek előtti szálláshelyét, a leletanyag, temetkezési szokások stb. alapján azonosítanom korábbi hazájukat. Ez pedig minden jel szerint a Dnyeper középső folyása mellékfolyóinak: a Vorszklának, Szulának, de mindenekelőtt a Tyázminnak a vízgyűjtő területe. Az uralkodó fölfogástól eltérőleg tehát Erdélyben a Kr. e VI–V. században nem beszélhetünk agathürszosz népi-művelődési közösségről, hanem sokkal inkább a „földműves szküthák”, Σκύαι γεωργοί, más hérodotoszi szóhasználatnál οἱ Καρίατοι (*Historiai* IV. 18)⁶⁵ ide költözött népességéről. Az agathürszoszoknak a Havaselvi-síksági szállásolását illetőleg véleményem – más meggondolások alapján ugyan, de – a B. P. Haşdeuval⁶⁶ egyezik, és román régészekről hangoztatott heves ellenkezés ellenére ezt a nézetemet az eddig felszínre került emlékek vallomása sem látszik megdönteni.

Is the Name of the Transylvanian Maros River Identical with Herod's Maris? The question in the title was formulated in a previous study of the author, this time he undertakes the well-documented explanation of the affirmative answer. His principal is that in the work of Herod quoted in the study the river *Maris* rushes in the Lower Danube, in the *Istros* (*Ister*). To strengthen his view the author refers to the basic geographical work of Strabon, that has the same conclusion. According to the author the identity between the statements of the two famous geographers of the Antiquity is not accidental, it is based on a geographical and hydrographical reality, misinterpreted by many later successors. Other historical-geographical sources of the Antiquity also speak about a river named *Maris* in the Extra-Carpathian region. These results are confirmed by the Roman *itineraria*, whose publisher (K. Miller) considers it a fact, that on the right bank of the Lower Danube, which is *Istros* (or *Ister*), near the city of Tutracan, in the actual Bulgaria, there was a settlement named *Transmarisca*. In the work of an other famous scientist (E. Polaschek) it appears as a postulate, that facing the former one, on the left bank of the *Istros*, there existed the ancient settlement called *Marisca*, or *Mariscum*. In the author's opinion, this could have been somewhere near to the mouth of the river Dâmbovița or Argeş. (Name that he considers to be of Cumanian origin.)

⁶³ *I. m. Uo.*

⁶⁴ *Erdély az őskorban és az ókorban. I. Erdély őskora.* ET. 29–30.; Uő: I. *Az őskor és az ókor. I. A vaskor. A vas-kor és az első történelmi népek.* = *Erdély rövid története.* 2. kiad. Főszerk. Köpeczi Béla, szerk. Barta Gábor, Bóna István, Makkai László, Szász Zoltán. Bp. 1993. 20–21.

⁶⁵ E. Benveniste: *Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden.* Sitzungsberichte des Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Wien CXVI(1888).

⁶⁶ *I. m.*

Vofkori Mária

Az oroszhegyi tájegység demográfiai fejlődése a 18. századi conscriptiók tükrében

Bármennyire megosztott is a társadalomtudományok területe, valamennyi ugyanazt az egyetlen, egységes társadalmi valóságot elemzi. Ez a társadalmi valóság egy idő és tér által behatárolt organikus egység, amelynek sajátos fejlődéstörténete van. Ezt hiánytalanul megragadni, megismerni, bemutatni, láttatni: ez lenne a társadalommal foglalkozó tudományok feladata; ez az a tökéletesség, amely felé valamennyi – a maga részterületén – törekszik. Ami ennek a folyamatnak állandóan változó komponense, az a megközelítés módja, mikéntje, a megközelítés maga. Minden diszciplína, részdiszciplína, segédtudomány máshonnan és másképpen tekint a társadalmi valóságra, annak más és más összetevőit vizsgálja a maga sajátos eszközeivel. Megkockáztathatnánk azt a feltevést is, hogy a megközelítések száma végtelen, de maradjunk inkább annál a könnyebben elfogadható és ellenőrizhető kijelentésnél, hogy nem kevés.

Ehhez a problémakörhöz kapcsolódik szorosan egy másik: a létjogosultsága. Vajon van-e létjogosultsága minden megközelítésnek, bármely megközelítésnek? Vajon bizonyos diszciplínák módszerei nem vezetnek-e a valóság, a társadalmi és történeti valóság túlzott felaprózásához, olyan felaprózáshoz, amely a részletek uralmához, sematizmushoz, leegyszerűsítéshez vezet? Vagy nem fog-e épp ennek az ellenkezője történni? Miért és meddig jó helytörténettel foglalkozni? Van-e létjogosultsága, értelme a tájegységek történetének?

Úgy véljük, hogy a 20. század történetírása és különösen az utolsó fél évszázad historiográfia megválaszolta ezeket a kérdéseket. Bármennyire megosztott is a társadalomtudományok területe, valamennyi ugyanazt az egyetlen, egységes társadalmi valóságot elemzi. Ennek a kijelentésnek a jegyében született újjá a francia történetírás is.¹ A sokat emlegetett, sokat vitatott, sokat idézett *Annales* köré csoportosuló historikusok azt vallották, hogy legyen az a megközelítés akár szociológiai, történeti-szociológiai, történeti-statisztikai, filozófiai – még folytathatnánk a sort –, és vizsgálja bár a társadalom sejtyszerűen működő komponensét, a családot vagy a nagyobb organizmusokat: a falut, a vármegyét, a fejedelemséget, valamennyi ugyanazt a távoli célt követi. Amit így kimondtak, az nem volt más, mint a társadalmi tudományok egységének hitvallása, amelytől eljutottak egészen az „embertudományok” egységének szentelt vitáig.²

Ezt az elméleti alapvetést tartjuk magunkénak. Amit művelünk, helytörténet és tájtörténet, Paul Leuilliot szavaival élve „lazított csomójú história”.³ Úgy véljük, hogy beilleszkedik abba a vonulatba, amelyet a német történetírás *Ortsgeschichte*, *Landesgeschichte*, *Territorialgeschichte* címszókkal jelöl.⁴ A történeti-társadalmi folyamatok nemcsak időben, hanem térben, földrajzi dimenziókban, *helyhez kötötten* zajlanak le. A hely meghatároz, de egyben be is határol egy társadalmat; keret, melytől nem lehet elvonatkoztatni. A hely, ahol a mi vizsgálódásaink folynak, egy erdélyi, udvarhelyszéki tájegység: Oroszhegy és környéke (hat falu), részegész a maga mozgásterével, vonatkozókörzetével, az őt körülölelő környezettel, s mint ilyen *életegész*. Amire nem törekszünk, az a falvak monografikus bemutatása. Oroszhegyet és környékét egy-

¹ Bloch, Marc: *A történelem védelmében*. Bp. 1974. 29–53; Baker, Alan R. H.: *A történeti geográfia és az Annales történeti iskola közötti kapcsolatokra vonatkozó megjegyzések*. Világtörténet 1989. 3. sz. 6–29.

² Morazé, Charles: *L'Histoire et l'unité des sciences de l'homme*. *Annales* XXIII (1968). 2. sz. 233–240. L. még Stahl, Henri H.: *Sociologie „concretă”, și istorie*. *Revista de filozofie*. XV (1968). 390.

³ Leuilliot, Paul: *Problemes de la Recherche. V. Défense et illustration de l'histoire locale*. *Annales* XXII (1967). 1. sz. 755.

⁴ Imreh István: *Az EME honismereti-helytörténeti pályázatáról*. Erdélyi Múzeum. LV (1993). 3–4. sz. 136–143.

ségeként szemléljük, társadalmát egy sajátos, de nem egyedi életforma megtestesítőjének, melynek modellértékű bemutatására törekszünk. Mivel vizsgálódásunk itt népesedéstörténeti (demográfiai) jellegű, túlnyomórészt a történeti statisztika módszereit használtuk, minthogy a felhasznált forrásanyag milyensége és mennyisége ezt egyaránt megkövetelte.

Demográfia, néptörténet, tájtörténet szorosan kapcsolódnak egymáshoz. Amire törekszünk, az nem egyszerű megszámolás, számbavétel, nem „matematikai demográfia”, hanem a matematika segítségével szociológiai, történeti nép- és tájtörténet. Meg kell keresnünk és ilyen összefüggésben vizsgálunk a keretet, a régiót, az alakulatot ahhoz, hogy azt összevetve másokkal, rá tudjunk mutatni egy – jelen esetben demográfiai – átlag körüli szóródás jelentéktelenségére vagy jelentékenységére.

A tájegység

Oroszhegy tipikus hegyvidéki település, a Hargita alján, a Deskő vagy Órhegy (1009 m) déli lábánál, a Bosnyák és Ballé patak völgyfőjében. Ma is községközpontja annak az öt falunak, mellyel a századok folyamán gazdaságilag, közigazgatásilag összetartozott, egy tájegységet, egy részegységet, egy alakulatot alkotott. Oroszhegytől délre a Bosnyák patak mentén terül el Szentkirály és Tibód, a Ballé patak völgyében pedig ott sorjázik Szenttamás és Ülke. Fancsal Ülkétől északkeletre, a Ballé patak bal oldali mellékága, a Fancsal pataka mentén terül el. (A Fancsal patak Ülkén is átfolyik.) Mind a hat falu tipikusan hegyvidéki település. Valamennyiükre meghatározóan hatott ez a földrajzi környezet, ezért szükségesnek látjuk feltüntetni tengerszint feletti magasságukat, illetve a székely anyavárostól, Székelyudvarhelytől való távolságukat, hisz évszázadokon át e város jelentette számukra a piacot, az elszigeteltségből való kilépés kapuját, a termékek értékesítésének lehetőségét, a pénzt; ennek a városnak a vonzáskörében éltek.

Székelyudvarhelytől legtávolabb, tőle 12 km-re, hegyek közé ágyazottan Oroszhegy terül el. Tengerszint feletti magassága 625–800 m, de a vulkáni fennsíkon elterülő határrész eléri az 1000–1025 m-t is. A Bosnyák patak menti két falu – Tibód és Szentkirály – közül Szentkirály esik északabbra, közelebb Oroszhegyhez (4 km), de távolabb az anyavárostól, 9 km-nyire tőle. Tengerszint feletti magassága 550–600 m, míg az Udvarhelytől 6 km-nyire eső Tibódé csak 525–530, mutatván, hogy Tibód „lennebb vagy”.

A Ballé patak völgyének falvai közül a Ballé bal oldali mellékága, a Fancsal pataka menti Fancsal a legészakibb. Oroszhegytől csak 3,5 km-re van, de a várostól 9 km választja el. Tengerszint feletti magassága 600–625 m. Fancsaltól délnyugatra, Udvarhelytől 7 km távolságra, 550–575 m tengerszint feletti magasságban Ülke következik, Ülkétől lentebb pedig, délre, 5 km-nyire a várostól, 525–550 m magasságban Szenttamás honol.⁵

Nagyságrendileg valamennyi település – Udvarhelyszék falvaira oly jellemzően – kis település.⁶ A két „vezérfalu” Oroszhegy és Szentkirály, Oroszhegy azonban mindig megelőzte Szentkirályt lakosainak számával és gazdasági erejével. Utánuk Ülke következik, mely a lakosság összlétszámát véve alapul négyszer kisebb Oroszhegynél, két és félszer Szentkirálynál, míg a három nagyságrendileg legkisebb, de egymáshoz hasonlatos falu, Tibód, Szenttamás és Fancsal esetében ez az arány hozzávetőlegesen 1/12 és 1/7. Nyilvánvalón itt átlagokról és becslésekről van szó, azért, hogy érzékletesebbé tegyük a tájegységen belüli falvaknak ezt a

⁵ Vofkori László: *Udvarhely vármegye településföldrajza*. Székelyudvarhely 1996. Kézirat. 93–105.

⁶ Állami Levéltár, Kolozsvár. Udvarhelyszék Lvt. Székely Láda, 56. sz. VIII. 1. Az 1614-es conscriptio

nagyságrend szerinti megoszlását, amely némiképpen meghatározta egymáshoz való viszonyukat is. Minden korszaknak megvoltak ugyanis a sajátos nagyságrendbeli módosulásai, amelyek, ha az előbbi becslésben jelzett különbségeket döntő módon nem befolyásolták is – Oroszhegy mindig vezérfalu maradt, Tibód pedig mindig a kicsik közé tartozott, időnként pedig a legkisebb volt –, olyan változásokat eredményeztek, amelyekre figyelmeznünk kell, és amelyekkel a továbbiakban részletesebben foglalkozunk.

A falvak közti illetén nagyságrendbeli különbséget érzékelteti Orbán Balázs azzal, hogy művében közel tíz lapot szentel egyedül Oroszhegynek,⁷ míg a többi öt falunak összesen egy bekezdés (32 sor!) jut, azzal a megjegyzéssel, hogy „E falukról alig tudunk mást feljegyezni, mint azt, hogy Tiboldban Török Ferenc ur udvarán nemrég egy fazékot fordított ki a szekér kereke, melyben a Triumviratustól kezdve egész Marcus Aur. Antoniusig minden consul és császárnak volt pénze...”⁸

A hat falu közül „a pápai dézmák regesztrumának 1332-dik évi rovatában”⁹ egyedül Szenttamást találjuk bejegyezve. Szenttamás filiái lehetett Tibód, Fancsal, Szentkirály és Ülke. A pápai tizedjegyzék 1333. évi rovata már Oroszhegyet is jegyzi *Dominicus Sacerdos de Uriczhegy* bejegyzéssel. Szentkirály igen hamar megszűnhetett Szenttamás filiája lenni, mert ugyancsak Orbán Balázs az, aki a következőket írja: „Szent Király régen anyamegyéje volt Oroszhegynek. 1606-ban e két falu még egy egyházmegye, csak azután válnak meg.”¹⁰ 1606 az az év, amikor az udvarhelyi református zsinati végzés kimondja, hogy Oroszhegynek és Szentkirálynak közös papja legyen.¹¹ A reformáció azonban nem tud gyökeret verni Udvarhelyszéknek ezen a félreeső, hegyes vidékén, a falvak visszatértek a katolikus hitre. Ma is egységesen katolikus vidék ez, ahol Tibód kivételével minden falunak külön temploma van. A tibódiak ma is Szenttamásra járnak templomba.

A faluk határáról a későbbiekben fogunk szólni. Most annyit bocsátanánk előre, hogy a hegyvidéki feltételeknek köszönhetően a szántóhatár – amely felvezet a havasra – szűk. Oroszhegy az egykori Udvarhelyszék egyik legmagasabban fekvő települése. Ami bőviben jutott az oroszhgyi tájegység falvainak, az az erdő. Oroszhegy Udvarhelyszék egyik legnagyobb erdőbirtokosa volt.¹²

Bár vizsgálódásunk időbeni behatároltságának keretein kívül esik, mégis meg kell említenünk egy Oroszhegy és Szentkirály vonatkozásában igen figyelemre méltó tényt. A 19–20. században mindkét falu anyaközséggé vált oly módon, hogy lakóinak kirajzásából egy-egy új település született. Így jött létre Oroszhegy lakói egy részének szállásokra való „hátratelepedéséből” Varság, amely századunk elején már önálló település, valamint Szentkirály múlt század végi nyári szállásaiból Üknyéd. Ma mindkettő Oroszhegy községközpontjához tartozik. Ezeknek a tanyasi világoknak a létrejötte és önállósulása új, érdekes szín a történeti kutatások palettáján, mely egy izgalmas feleletre váró kérdéskört nyit meg a jövő kutatásai számára.

Ez az a táj, amely keretet ad egy életformának és a maga földrajzi sajátosságaival bizonyos mértékben meg is határozza, be is határolja azt. Ilyen sajátos tájegység nem egy van Erdélyben.

⁷ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása* I. Pest 1868. 96–104.

⁸ *I. m.* 64.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo. Az „anyamegye” kifejezés itt egyházmegyét jelent.

¹¹ Juhász István: *A székelyföldi református egyházmegyék*. Kvár 1947. 38.

¹² *A hitbizományi, valamint a községi és közbirtokossági birtokok területének és művelési ágak szerinti megoszlásának kimutatása*. Bp. 1894. 45; Bedő Albert: *A magyar állam erdősegeinek gazdasági és kereskedelmi leírása*. Bp. 1885. 318, 513.

Gondoljunk csak az Avasra, Hátszegre vagy Fogaras vidékére.¹³ A faluközösség, amely alapsejtje valamennyinek, őriz bizonyos hasonló, mindenütt fellelhető, általánosnak mondható hagyományokat az élet bármely szektorában, mégis a történelmi időben mindegyik tájegység sajátos részegységként fejlődött, sajátos földrajzi feltételek szabta keretben, sajátos történelmi, jogi, igazgatási hagyományokat alakítva, amelyek együttese egy életforma, azaz egy tájegység vonatkozásában *az életforma*. Végső soron ez határozta meg a lakosság népesedéstörténetét is, keretet szabva a lakosság létszámának.

Források

Népesedéstörténelmi vizsgálódásaink során a 18. századi Székelyföld vonatkozásában a források olyan mennyiségével találkozhatunk, melyek megkövetelik a módszer, a szintetizálás, az értelmezés fegyelmét. Mivel nem létezik időben elszigetelt történelmi korszak, hisz minden év eseménytörténete az előző évére, minden századé a megelőzőére épül, vonatkoztatási, viszonyítási alapként használtuk a 17. századi székely történelem egyik legfontosabb és legátfogóbb írott forrását, a *lustrát*, a katonai összeírások lajstromát. Kormányzati tekintetben a szék feladata volt a hadiszolgálatra kötelesek nyilvántartása. A tisztek lajstromokat készítettek, időnként hadiszemlét, „lustratiót” tartottak a hadkötelesek fölött. Az első lustra, amelyre utalunk, a Mihály vajda uralmát követően összeállított jegyzék, az 1602–1603-as Basta-féle összeírás.¹⁴ Ezt az összeírást viszont nem használhattuk szilárd referenciapontként, mivel nem tekintjük teljesnek, így nem kapott külön rubrikát idősorainkban. Ez az összeírás azok nevét tartalmazza, akik Bastának hűségesküvet tettek. A teljes létszám a tízezret sem éri el; 1614-ben, jó évtized múltán ennek több mint kétszeresét számlálják. Az 1614-es évszámmal érkezünk ahhoz a történelmi támponthoz, melyet referenciapontként használunk, és mely idősoraink első évszáma. Az 1614-es Bethlen Gábor-féle lustra az egyik legteljesebb összeírás a 17. századi székely történelem vonatkozásában: érdekes és megbízható képet kínál a 17. századi székely társadalomról, megtudható belőle a társadalmi megoszlás, a lakosság létszáma, a települések nagyságrendje és így tovább.

A 18. század népesedés- és gazdaságtörténetileg legrelevánsabb forrásai a *conscriptiók*, a Habsburg-kormányzat által készített összeírások. A *conscriptiók* tartalmukat tekintve két nagy csoportra oszlanak: adó- és úrbéri összeírásokra. Ezek a Gubernium Transylvanicum hatalmas ügyiratsorozatához mintegy mellékletanyagként csatlakoznak. Úrbéri összeírás kettő készült Erdélyben: az első II. József alatt 1785–1786-ban, a második, a *Conscriptio Czirakyana* 1819–1820-ban. Az adóösszeírások közül külön említendő az utolsó nagy erdélyi adóösszeírás, a rendkívüli értékű 1750. évi. A három nagy korpuszon kívül – a két urbáriális *conscriptio* és az 1750-es országos összeírás – az összes többi a leltárakban „vegyes összeírások” nevén ismeretes. Tanulmányunkban ezek közül az 1713- és 1722-belieket használtuk, valamint az 1750-es nagy erdélyi adóösszeírást, továbbá az eddig még nem említett, II. József idejéből való nép-

¹³ Vuia, Romulus: *Țara Hațegului și regiunea pădurenilor*. Studiu antropogeografic și etnografic. Cluj 1926; Meteș Ștefan: *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului I*. Cluj 1935; Uő: *Viața agrară, economică a românilor din Ardeal și Ungaria I*. Buc. 1921; Prodan, David: *Problema iobăgiei în Transilvania. 1700–1848*. Buc. 1989.

¹⁴ Székely Oklevéltár V. 177–321. L. még Endes Miklós: *Csik-, Gyergyó-, Kászonszék (Csik megye) földjének és népének története 1918-ig*. Bp. 1938. 135.

számlálást; ez az első olyan népszámlálás, amely a „modern” jelzővel illelhető, és amely nagy segítséget nyújt a demográfia mai tudományának is.¹⁵

A lakosság száma

Ahhoz, hogy biztonságosabban ítélkezhessünk a 18. századi oroszhgyi tájegység népesedéséről, szeretnénk volna korábbi támpontokra lelni. A 17. század eleji, 1602–1603-as Basta-féle lustra kínálkozott erre. Ez az összeírás azonban nem szolgálhatott szilárd kiindulópontként, mivel feltételezhetően nem írták össze a teljes népességet. E szerint a lustra szerint az oroszhgyi tájegység hat falvában összesen 104 lófő, darabont, szabad székely és hat jobbágy volt. Egy évtized múltán, 1614-ben ennek kétszeresét írták össze, 207 családfőt számlálva, beleértve a jobbágyokat és a zselléreket is. 1614-ben az ősjobbágyok száma önmagában meghaladja a Basta-féle összeírás ősjobbágyainak számát, lévén az előbbi kilenc, az utóbbi pedig hat. Ugyanez a helyzet Udvarhelyszék vonatkozásában is, ahol a Basta-féle lustra 9460 családfőt írt össze, az 1614-es pedig 20 196-ot. Egy évtized alatt a 17. század eleji történelmi körülmények közepette ilyen mérvű demográfiai robbanás nem történhetett. Ezért a Basta-féle lustrát csak tájékozódásképp, az 1614-est viszont támpontként, viszonyítási alapként használjuk.

Adataink alapján népesedéstörténeti szempontból két kérdéskörre, illetve azok miértjeire kellene válaszolnunk: a) Milyen a tájegységen belül települések nagyságrendje, és hogyan változott, avagy változott-e ez egyáltalán a történelmi idő folyamán? b) Mit mutatnak a lakosság összlétszámát jelző népesedési mutatók? Csökkenést, növekedést, szinuszgörbe szerinti változást avagy épp stagnálást? Egy nyitott, minden újra fogékony, esetleges népesedésrobbanásra alkalmas részegészről van itt szó, vagy épp annak ellenkezőjéről: egy zárt, esetleg elzárt, hagyományba merevedett közösségről?

a) Kezdjük az előbbivel. Oroszhegy és környékének lakossága a 17–18. század folyamán a következőképpen alakult¹⁶:

		1614	1713	1722	1750	1786
1.	Oroszhegy	365	220	435	545	868
2.	Szentkirály	300	105	275	270	438
3.	Ülke	135	130	155	165	284
4.	Fancsal	85	70	75	(93) ¹⁷	112

¹⁵ 1713. évi összeírások. MOL Vegyes conscriptiók F. 49. 4. csomó 2–23; 1722. évi összeírások. MOL vegyes conscriptiók. F. 49. 12. csomó 7. tétel. 89–100. (Ezek az összeírások hiányosságai ellenére is alkalmasak nagyságrendek, trendek megállapítására.) 1750-i országos összeírás. MOL F. 50. 3. köteg 8–42; *Az első magyarországi népszámlálás. 1784–1787.* Szerk. Danyi Dezső és Dávid Zoltán. Bp. 1960. L. még Trócsányi Zsolt: *Erdélyi Kormányhatalomsági Levéltárak.* Bp. 1973; Uő: *Erdélyi összeírások. – A történelmi statisztika forrásai.* Szerk. Kovacsics József. Bp. 1957; Thirring Gusztáv: *Magyarország népessége II. József korában.* Bp. 1938. A továbbiakban a levéltári forrásanyagot külön nem idézzük. Valamennyi táblázatunk e forrásanyag alapján készült. Referenciaként használtuk a már idézett 1602–1603-as és 1614-es összeírásokat. L. még Imreh István-Pataki József: *Structura economică și socială a satului secuiesc la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea. Răscoala secuilor din 1595–1596.* Buc. 1978. 237–290; Demény Lajos: *Registrele militare – izvoare de demografie istorică și de cercetare a structurii sociale la secui din secolul al XVII-lea.* Omagiu. Cluj 1974. 80–85; Șt. Imreh: *Über die Lustra – Verzeichnisse im Seklerland. Populație și societate.* IV. Cluj 1980. 90–92.

¹⁶ A falvak lélekszámának adataihoz úgy jutottunk, hogy az összeírásokban szereplő családfők számát a szokásos ötös szorzószámmal szoroztuk be.

¹⁷ Nem lévén adatunk Fancsal 1750. évi lélekszámáról, becslésszerűen, matematikai átlagszámítással jutottunk e hipotetikus lakosságszámhoz.

5.	Tibód	95	50	25	75	130
6.	Szenttamás	55	35	70	65	78
	Összesen	1035	610	1035	(1213)	1910

Az egyes falvak százalékos megoszlása a tájegységen belül

		1614	1713	1722	1786
1.	Oroszhegy	35,27	36,06	42,02	45,45
2.	Szentkirály	28,99	17,21	26,57	22,93
3.	Úlke	13,04	21,31	14,98	14,88
4.	Fancsal	8,21	11,47	7,25	5,86
5.	Tibód	9,18	8,20	2,42	6,80
6.	Szenttamás	5,31	5,75	6,76	4,08
	Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00

A tájegység vezérfaluja, a nagyságrendileg legnagyobb falu kétségkívül Oroszhegy. Bár a 18. század első évtizedében lakossága abszolút számokban mérve csökken, a tájegységen belüli vezető szerepét továbbra is megőrzi. 1722-ben a hat falu lakosságának 42,02 százaléka él Oroszhegyen, és a század végéig ez az arány mindvégig 40 és 50 százalék között marad. Oroszhegy után Szentkirály következik, melynek létszáma 1614-ben még megközelíti a vezérfaluét, de a 18. század eleji veszteségeit, melyek tetemesek voltak (lakosságának kétharmadát vesztette el), sokáig nem tudta kiheverni. 1786-ban lakóinak száma Oroszhegy lakosságának fele, a tájegység összlakosságának pedig 22,93 százaléka. Ülke valahol középütt van, de már kicsi falu. Szerencsésen, mondhatni számbelileg stagnálva vészeli át a századelő viszontagságait, számottevő növekedést csak a század második felében mutat. 1786-ban lakosságának összlétszáma Oroszhegy lakosainak 32,71 százaléka, a tájegység lakosságának pedig csak 14,88 százalékát képviseli. A nagyon kis települések kategóriájába tartozik Fancsal, Tibód és Szenttamás, a fennmaradó három falu. Lakosaiknak száma 1750-ig 100 alatt marad, ami az összlakosság viszonylatában 10-nél kisebb százalékot jelent. (Egyetlen kivétel Fancsal, amely 1713-ban a hat település lakosainak 11,47 százalékát képviseli.) Vannak olyan szembeszökő esetek is, mint Tibód 1722-es conscriptio szerinti lélekszáma, amely mindössze 25 fő, azaz öt család. Egymás között – népesség szerint – rangsoruk is állandóan változik (1713: Fancsal, Tibód, Szenttamás; 1722: Fancsal, Szenttamás, Tibód; 1786: Tibód, Fancsal, Szenttamás), de ez a változás oly kevésbé számottevő, hogy úgy véljük, a tévedés kockázata nélkül kijelenthetjük: a három falu hasonló nagyságrendű.

Oroszhegy, Szentkirály, Ülke, Fancsal, Tibód, Szenttamás – ez volna tehát a nagyságrend szerinti felsorolás. Valamennyi falu lélekszáma szerint ítélve kicsi, egyesek közülük akár törpe településnek vagy tanyának is vélhetők. Ahhoz, hogy mindezt nagyobb biztonsággal ki merjük jelenteni, szükséges egy pillantást vetnünk Udvarhelyszék, majd pedig a többi székely szék településeire. 1614-ben a legszámasabb apró, törpe település Udvarhelyszéken található.

A települések lélekszám szerinti megoszlása székenként 1614-ben

Lélekszám	Udvarhelyszék	Marosszék	Csik-, Gyergyó-, Kászonszék	Háromszék
250 alatt	101	100	6	31
250 fölött	29	16	42	43
Összesen	130	116	48	94

1614-ben Udvarhelyszék a legtöbb kistelepüléssel rendelkező szék a Székelyföldön. Településeinek 77,69 százaléka kevesebb mint 50 családfőt (250 lelket) számlál. Utána Marosszék következik 100, majd Háromszék 31 és Csik-, Gyergyó-, Kászonszék csak hat 150 léleknél kevesebbet számláló településsel. Nagyságrend szerint tehát az oroszhgyi tájegység falvai ekkor szervesen illeszkednek Udvarhelyszék keretébe, és látható nagyságrendi eltéréseket mutatnak Háromszék, de különösképpen Csik-, Gyergyó-, Kászonszék falvaival szemben. Hogy ez a kép változott-e a 18. század végére, arra ha nem is pontos, de hozzávetőleges választ adhatnának a II. József-féle népszámlálás adatai, csakhogy az értékelés itt a vártnál is több nehézségbe ütközik. Először is az 1786-os számbavétel alól kivétettek azok a székely falvak, ahol határőrkonaság volt, másodsor pedig az összeírás nem a régi, hagyományos vármegyei és széki beosztás alapján történt, hanem a II. József-féle új területi beosztás szerint.¹⁸ Eszerint Maroszákat Küküllő megyéhez, Háromszéket Kászonszékekkel együtt a Barcasághoz és Felső-Fehér megye egyes részeihez csatolták. Csik- és Gyergyószék pedig Udvarhelyszékekkel együtt képezte Udvarhely megyét. Ilyen körülmények között a régi területi egységek demográfiai és történeti nyomon követése nem kis nehézséget okoz. Összehasonlító adatként azonban szükségesnek látjuk megemlíteni, hogy az ekképp létrejött Udvarhely megye 168 települése közül 86-nak 300 alatt volt a lélekszáma, ami arra enged következtetni, hogy Udvarhelyszék megőrizte túlnyomórészt kis településekből álló struktúráját. Ennek kapcsán nyilván felvetődik a kérdés: miért épp Udvarhely- és Maroszáknak ilyen a településhálózata? Miért van éppen ezekben a székekben olyan sok – napjainkig életképes – kis település? Ez az a kérdés, ami még megválaszolásra vár, hiszen a székek közötti földrajzi, geohistóriaai különbségek önmagukban nem magyarázzák ezt. A válasz – eljövendő kutatások feladata.

b) A 18. század elején 1614-hez viszonyítva a népesedési mutatók egyértelmű csökkenését figyelhetjük meg. Van falu, mint Szentkirály, amely lakosságának egyharmadát veszítette el a századfordulón és a század első évtizedében, s van, amelyik közel felét, mint Tibód és Szenttamás. A következő évtizedben sem javult számottevően a helyzet: az 1722-es mutatók a stagnálásnál alig jeleznek egyebet. Minek tulajdonítható ez a demográfiai mélypont?

A századelő első olyan nagy eseménye, amely lakosságtizedelő lehetett volna, a II. Rákóczi Ferenc által vezetett kuruc szabadságharc volt. Hogy valóban ennek tudható-e be az első évtized végén bekövetkezett népességcsökkenés, ahhoz hasznos útmutatóul szolgál a kuruc hadsereg 1704 őszi Radvánszky János parancsára történt összeírása.¹⁹ Ebben a lajstromban Oroszhegy 37, Szentkirály 29, Ülke 14, Fancsal 14 és Szenttamás 8 családfővel szerepel (Tibód hiányzik az összeírásból). Figyelembe véve, hogy a jobbágy és zsellér lakosság ebben a katonai lajstromban

¹⁸ Némethy Artúr: *Magyarországi törvényhatóságok beosztásának változásai 1526 után*. Statisztikai közlemények II (1958). 3–4. sz. 111–112. L. még Thirring Gusztáv: *i.m.* 14–18.

¹⁹ Magyar András: *II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege*. Buk. 1994. 421–125.

nincs összeírva, valamint vannak már szép számmal különböző okok miatt mentesek is, az itt található családfők száma reálisnak tűnik, mivel viszont ez a szám közelebb áll az 1614-es átlaghoz, mint az 1713-ashoz, ez arra enged következtetni, hogy a 17. század folyamán a népességszám meglehetősen stagnál, és igazából nem az 1704 előtti harcok és zavargások tizedelték meg a lakosságot. Az 1711-ig tartó kuruc háborúban nyilván voltak a Székelyföldnek – és így Oroszhegynek is – számottevőbb veszteségei, de mielőtt a nagymajtényi síkon letörött volna a zászló, 1708 végén behurcolták Erdélybe kelet felől a pestist. Ez a három évig tartó járvány – még 1711-ben is hullottak pestisben az emberek – megtizedelte a lakosságot. Cserei Mihály becslése szerint a járvány százezer emberéletet követelt a Székelyföldön.²⁰ A lakosságnak még nem is volt ideje kiheverni ennek a járványnak és a szatmári békének a következményeit, amikor 1717 nyarán ismét pestis tombolt. Ehhez a csapáshoz még az is hozzájárult, hogy 1717 pünkösdjétől 1718 szeptemberéig nem volt eső. Olyan éhínség volt az 1719-es aratásig, hogy a lakosság fele elpusztult, a ragály pedig csak 1720-ban szűnt meg.²¹

Ezek azok a tényezők, amelyek a 18. század eleji demográfiai mélypontot magyarázzák. A lakosság lassan tért magához. Lassú, de stabil, nyomon követhető növekedést csak 1750 után kezd mutatni az oroszhegyi tájegység. A hat falu azonban a 19. században is kis léptékű település maradt. Megőrizte szokásrendjét, hagyományait, egységes részegésként fejlődött tovább. Mindezt aláhúzóan álljon itt a következő táblázat.

Oroszhegy és környékének lakossága a 18–20. században²²

		1713	%	1786	%	1857	%	1992	%
1.	Oroszhegy	220	36,06	868	45,45	1986	53,93	1833	48,37
2.	Szentkirály	105	17,21	438	22,93	780	21,18	1078	28,45
3.	Ülke	130	21,31	284	14,88	501	13,60	424	11,19
4.	Fancsal	70	11,47	112	5,86	175	4,75	146	3,85
5.	Tibód	50	8,20	130	6,80	120	3,27	192	5,08
6.	Szenttamás	35	5,75	78	4,08	120	3,27	116	3,06
	Összesen	610	100,00	1910	100,00	3682	100,00	3789	100,00

Bár vizsgált korszakunk időhatárait meghaladja, mégis fontosnak véltük tájékozódásképp beiktatni ide ezt a táblázatot, ugyanis alátámasztja eddigi megállapításainkat és következtetéseinket. Nevezetesen azt, hogy Fancsal, Tibód, Szenttamás három olyan valóban kis falu, amely nagyságrendileg nem változott az évszázadok folyamán: mai és 1750-, illetve 1857-beli lélekszámuk kis eltérésekkel megegyezik. Ülke közepes maradt, bár lélekszámát a 19. század közepéig megduplázta. Ugyanez történt Szentkirállyal, amely megőrizte a második legnagyobb falu címet a tájegységben. Legsámottevőbb lélekszámnövekedést Oroszhegy mutat: lakossága a századok folyamán két és félszeresére nőtt. Az összlélekszám a tájegységben a 18. század vé-

²⁰ Cserei Mihály: *Erdély története (1661–1711)*. Bp. 1983. 432–458. „De mindenfelett a pestis grassála az egész országban. Elsőben a lovak, marhák, disznók, kutyák kezdenek döglenni. Segesvárott, minekutána harmadfél ezren és Marosvásárhelyen is annyi megholtanak volna pestisben, Udvarhelyszéken tizennyolcezen, Marosszéken szintén annyin, végre azokon a helyeken megszűnénk, hanem Kolozsvárott kezdődék el júniusban” (443). L. még Réthly Antal: *Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1781–1800-ig*. Bp. 1970. 49–55.

²¹ Réthly Antal: *i. m.* 70–88.

²² Az 1857-es és 1992-es adatok összesítésére lásd Vofkori László: *i. m.* 63–66, 110–112.

gétől egy évszázad alatt másfél ezres nagyságrenddel növekedett, és ezt a lélekszámot napjainkig megőrizte.

Föld és ember

Az eddig elmondottakban a tájegység népességét, annak változásait a maga egészében, összességében figyeltük, anélkül hogy a „mélyére” tekintettünk volna, hisz itt sincs szó homogén közösségekről. Bár jelen vizsgálódásunk elsődlegesen népesedéstörténeti jellegű, mégis úgy véljük, hogy a teljesebb képhez szükséges a társadalmi szerkezet és az azt meghatározó gazdasági keret felvillantása. Vessünk egy pillantást Oroszhegy és környéke társadalmi megoszlására. Itt előrebocsátanánk, hogy az 1786-os népszámlálás adatai nem szerepelnek táblázatunkban, mivel az csak a jogi és tényleges népesség számát adja, az egyes társadalmi kategóriákat külön nem tünteti fel. A táblázatunkban szereplő „szabad” lovon és gyalog katonáskodót jelöl. Ezek a conscriptiókban primipilus, pixidárius és libertinus néven szerepelnek. (A táblázatból Fancsal 1750-es adatai hiányoznak.)

Az oroszhegyi tájegység rendi rétegződése

	1614	1713	1722	1750
Armalista	-	6	6	6
Szabad	123	77	152	172
Jobbágy	62	29	29	29
Zsellér	22	10	-	9
Egyéb	-	-	20	45
Összesen	207	122	207	261

Az oroszhegyi tájegység társadalmi megoszlása (százalékban)

	1614	1713	1722
Armalista	-	4,92	2,89
Szabad	59,42	63,11	73,45
Jobbágy	29,95	23,77	14,00
Zsellér	10,63	8,20	-
Egyéb	-	-	9,66
Összesen	100,00	100,00	100,00

Az Oroszhegy környéki falvak társadalmi megoszlása is megerősíti azt a következtetést, melyet más tájegységek, a székely székek és az egész Székelyföld vonatkozásában már számszerűen igazoltak a kutatások, nevezetesen, hogy a székely társadalom nem is egy teljességében nemesi és nem is egy összességében eljobbágyosodott társadalom. Összetevői közül legszámszerűbb a szabad kategória, a primipilusok, pixidáriusok, libertinusok rétege, és ez az évszázadok folyamán nem veszít számosságából és erejéből. Oroszhegy falvai esetében enyhe növekedést mutat, és arányát más kategóriákhoz – jobbágy, zsellér – viszonyítva akkor is megőrzi, amikor

a vészteljes időkben az összlakosság száma erősen lecsökken. (1713-ban, amikor ragály és éhínség dűlja a vidéket, a szabad családfők száma az összcsaládfők 63,11%-a.²³)

Mekkora területen lakott ez a népesség? Hány telken, mekkora szántón gazdálkodott? Mekkora volt a falu határa? Megannyi nagyságrendre vonatkozó kérdés, ami elválaszthatatlan a népesedési adatoktól, hisz ezek a gazdasági potenciál függvényei is.

A szántóföld és igaerő Oroszhegyen és környékén a 18. században az alábbi módon oszlik meg²⁴:

	Szántó összesen	Egy családfőre esett	Igaerő összesen	Egy családfőre esett
	köböl	köböl	ökör + ló	ökör + ló
1713	1217	10,79	306	2,50
1722	2543,25	12,28	506	2,44
1750	2718,50	12,13	477	2,12

A conscriptio tanúsága szerint ez a szántóhatár nem terjedelmes. Még akkor sem az, ha figyelembe vesszük, hogy forrásaink megalkotói adókiivetésben gondolkodva vették számba a földbirtokot, és ennek során az itt-ott való kedvezés eléggé szokásos gyakorlattá vált, ami aztán szükségszerűen azzal járt együtt, hogy a lajstromokban kissé megfogytakozott a föld. Ami még fontosabb, a határ nem növekszik számottevően. Nem növekedhet, mert az erdő szorításában él, az irtással visszanyerhető szántó pedig ilyen hegyvidéki körülmények között nem lehet sok és nem lehet nagy terület. Az egy családfőre eső szántó (köbölben) mégsem sokkal kisebb, mint a Székelyföld hasonló természeti adottságokkal rendelkező tájegységein. Például 1713-ban Kászsónsék négy falvában az egy családfőre eső szántó 10,72 köböl, Oroszhegy falvaiban 10,79. Ugyanez 1721-ben ott 13,78, Oroszhegyen 12,28. Az 1750-es adatok között sincs számottevő nagyságrendbeli különbség, ami arra enged következtetni, hogy a Székelyföld különböző vidékein egy alapvetően azonos termelési mód létezett és őrződött meg a maga hagyományszerűségében. Ez és nyilván a hasonló természeti feltételek azok, amelyek ezeket a hasonlatos gazdasági mutatókat adják. Megkockáztathatnánk itt egy, a Székelyföld földrajzi, gazdasági, szerkezeti egységéről szóló kijelentést is.²⁵

De térjünk vissza Oroszhegyre és a népesedéstörténet függvényében vizsgált viszonyaihoz. A szántóhatár tehát szűk, nincs hová terjeszkedni, az igaerő kevés. Egy családfőre átlagban két-két és fél ökör vagy ló jut. Ez a körülmény részben magyarázza azt a demográfiai tény, amit az előzőekben már bemutattunk, nevezetesen, hogy a három kislelke, Ülke, Tibód, Szenttamás lélekszáma három évszázadon át nem változott (110–200 között ingadozott). Olyan demográfiai növekedést, amelyre érdemes odafigyelni, egyedül Oroszhegy mutat, a későbbiekben, a 20. század folyamán pedig Szentkirály. Vajon tudta növelni a szántót, a falu földjét Oroszhegy? Vajon a gazdasági élet melyik szektora adott kenyeret a megszorodottaknak? Semmiképpen

²³ Stahl, Henri H.: *A régi román falu és öröksége*. Bp. 1992. 75–82. Ez természetesen nemcsak a Székelyföldre jellemző. Így volt ez máshol is, hisz hasonló feltételek hasonló életmóddhoz vezetnek, úgy mint például Moldva rázeși falvaiban, valamint a havasalföldi moșneni közösségekben.

²⁴ A táblázatból Fancsal 1750-es adatai hiányoznak. Ez nem befolyásolja nagyságrendszerűen értékelésünket.

²⁵ Ilyen értelemben a további kutatások még számos érdekes, új értelmezésre módot adó eredményt ígérnek. Példaként említjük még a miklósvárszéki járás kilenc faluját, ahol 1703-ban a conscriptiók tanúsága szerint az egy főre eső szántó szintén 10–12 köböl között van.

sem elsősorban a földművelés. Oroszhegy nagy erdőbirtokos, Udvarhely vármegyében Zetelakával együtt egyike a legnagyobbaknak, több mint 10 000 hold erdeje van, és az erdő övezte havasi legelőkkel tarkított táj az állattenyésztésnek kedvez.²⁶ Az oroszhgyi tájegység falvainak már a 16. században vannak szállásai, és a századok folyamán ezek sokasodnak. (Érdekeséggként jegyezzük meg újra itt, hogy már a 19. század elején jelentkező túlnépesedési gondjait Oroszhegy úgy oldja meg, hogy a századfordulón téli szállásaiból új települést: Varságot hozza létre.²⁷)

Mielőtt végső summázatunkhoz hozzáfognánk, a szállások és állattenyésztés kapcsán szükségesnek tűnik szólni még az oroszhgyi lóról, melyet külön fajtaként tartanak számon. Oroszhegynek Orbán Balázs szerint is éléskamrája az a roppant kiterjedésű havas, amely nagyságban Gyergyóig és Sófálváig rúg. „Az e havas közötti irtásokat Szállásnak nevezik, itt van mindenkinek havasi lakása, pajtája, itt él a falu népe nyaranta [...] határtalan havasán legelnek szabadon, még télen is, azok a híres oroszhgyi fürgé lovak, melyek legfeljebb 14 hüvelyk 3 vonal nagyságra nőnek, nagyon szép idomúak, erősek és fürgék...”²⁸ Az oroszhgyi ló valóban kikaparta patájával a hó alól a fűvet, hiszen a rideg és félrideg állattartás az istállózóval párhuzamosan évszázadokon át tartotta magát ezen vidéken. A szállás nyári szállásból téli szállássá alakult, ahol a nyáron át gyűjtött szénát a teletelő állatokkal etették fel.

De térjünk vissza a híres oroszhgyi lóhoz, amely jó fajta volt, és amelyért „az oroszhgyiek az 100 pengőt is meg merik kérni, és meg is kapják”.²⁹ Vessünk egy pillantást az oroszhgyi tájegység 18. századi lóállományára. Forrásaink tanúsága szerint 1713-ban a tájegységben 71, 1722-ben 127 lovat számláltak. Az 1750-es conscriptio az ökrökkel együtt az igaerőnél tünteti fel a lovak számát, amely szerint ökrök és ló összesen 477 volt összeíráskor a hat faluban. Ha feltételezzük a lovak és ökrök fele-fele arányát, akkor a 238-as számot kapjuk. Láthatjuk, a növekedés nem számottevő. A vészterhes évek, 1722 után sem mutatkozik robbanásszerű növekedés a lóállományban, bár az oroszhgyi lovak híre és kelendősége után ítélve ezt váránk. Nem tenyésztettek volna eleget? Csökkent volna valamilyen még fel nem tárt ok miatt az irántuk való kereslet? A magyarázat egyszerűbb, mint gondolnánk. A ló megélhetési forrás volt ugyan a gazdaságban mint igaerő, de ugyanakkor termék is volt. Eladták. És az eladott lovak számát nem tükrözi az a forrásfajta, amelyet használunk, a conscriptio.

Elérkeztünk rövid summázatunkhoz, melyben nem óhajtjuk elismételni a már elmondottakat. Tanulmányunkkal a történetírás egy szeletéhez, a tájtörténeti kutatásokhoz próbáltunk új adatokat, adalékokat illeszteni, mert úgy véljük, hogy egy egységként működő kis településrendszer, részegész mechanizmusának vizsgálata és megismerése közelebb vihet a nagy egész – jelen esetben a Székelyföld, Erdély – pontosabb megismeréséhez, esetenként modellül is szolgálva ahhoz. Igyekeztünk a népesedéstörténeti kérdéseket nem önmagukban, hanem a gazdasági és társadalmi tényezők együttesében vizsgálni, mivel ez az a megközelítési mód, amelyet hasznosnak, célhoz vezetőnek tartunk, lévén, hogy a történeti valóság komponensei szorosan összefonódva, egésként léteznek és jelentkeznek, és ami/aki szétválasztja őket, az a kutatás/kutató.

²⁶ Bedő Albert: *i. m.* 513.

²⁷ Imreh István – Pataki József: *Hagyomány és korszerűség az állattartásban*. Korunk. XXV (1996). 346–351. „1592-ben az Oroszhegy és Fancsal között támadt pert tárgyalták a szék bíróságán. A Nyulad nevű erdőrezs tulajdonjoga felett vitáztak. A peres iratokból megtudjuk, hogy ezen a helyen mindkét falu népe legeltette állatait, irtotta az erdőt, egyes részeket, ún. *szállásokat* pedig magánosok *fogtak fel*, kerteltek el.”

²⁸ Orbán Balázs: *i. m.* 96. L. még Hankó Béla: *Székely lovak*. Kvár 1943.

²⁹ Kőváry László: *Erdélyország statistikája*. Kvár 1847. 142.

Mementóul még egyszer a következőket jegyeznénk meg: az oroszhegyi tájegység falvai szervesen illeszkednek Udvarhelyszék kis helységekből álló településhálózatába. Demográfiai robbanás nem történik itt sem a 18., sem az azt megelőző és azt követő évszázadban. A táj, amely meghatározza s egyben behatárolja ezt a közösséget, nem kínál erre lehetőséget. Közel lévén Székelyudvarhelyhez, az anyavároshoz, felvetődhet az iparosodás, a városba való elvándorlás kérdése, hisz Nyugat-Európa társadalmában ez már javában zajlik, van, ahol végbe is ment. Ha rögtön megjegyezzük, hogy Székelyudvarhely a 18. században kis mezőváros, ahol a céhes ipar ekkor éli virágzási idejét, válaszoltunk is erre a kérdésre.

Oroszhegy és környéke egy hagyományörző közösségnek az élettere. Nehezen éri el a változás, és nehezen ad teret a változásnak. Fejlődése úgy sajátos, ahogy az egész Székelyföldé az. A megválaszolatlan kérdések még ma is számosak. Megválaszolásuk a jövő kutatók feladata lesz.

The Development of the Oroszhegy Region According to the 18th Century Concriptions. From a local and regional point of view the author investigates the demographical development of Szeklerland, more precisely the region of Oroszhegy (Dealu) as it appears in the 18th century conscriptions, using the data of the Transsylvanian census of 1750 and the first „modern” census which took place in the time of Joseph II. She tries to do more than a simple evaluation, a „mathematical demography” to present the history of the region and its population from a socio-historical point of view. Two main questions are to be answered in the study: which is the order of magnitude in the region and what is the meaning of the demographical rates showing the footing of the population. The author concludes that Oroszhegy and the neighbouring villages are an organic part of the network of small settlements in Udvarhely country, no demographical explosion took place, as the area surrounding the community that lives here prevents it. The community that lives here is a traditionalist one, that does not favour any changes, having a particular development like the rest of Szeklerland.

Varga Zsuzsa

Elme és játék – Aranka György poétikus filozófiája

Aranka György társaságairól, Erdély művelődésének szervezésében betöltött szerepéről számos tanulmány született. Verseivel és elmélkedéseivel viszont kevesen foglalkoztak. Jancsó Elemér megemlíti Aranka bölcséleti írásait és verseit, de munkásságának legjelentősebb részével, az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság létrehozásával foglalkozik.¹ Aranka költészetéről terjedelmesebb tanulmányt Egyed Emese írt², amely útbaigazításul szolgált dolgozatomhoz.

Alábbi tanulmány arra vállalkozik, hogy rávilágítson Aranka kevésbé ismert munkásságára, ennek értékeire és hiányosságaira, és megfogalmazzon olyan kérdéseket, amelyek a továbbiakban válaszra találhatnak.

Az elme játékjai és megpróbáltatásai

Az elmének foglalatosságot adni

Az elmének foglalatosságot adni soha el nem múló haszon, „mindennél gyönyörösebb; [...]Jörökké való” – szól Aranka tanítása.³ Az elme művelése a felvilágosodás egyik legfontosabb követelménye. Az „elme” a felvilágosodás korában a leggyakrabban előforduló szó. Különböző jelentést hordozott: tudást, érzékenységet, mesterséget jelölt. A kiválasztottság szinonimája: „Te kit magosb sorsra emelt / Jó szerencse Kegyelme, / Szép Elmének tején nevelt / Uri Nemes Szép Elme.”⁴

Az elme az ember, leginkább az akaró, cselekvő és gondolkodó ember. Az embernek meg kell tanulnia megszerezni saját gondolatait; a gondolatot megragadni, kiemelni a káoszából, kifejteni a homályból, majd egységbe rendelni, örömet és megnyugvást jelent – írja Aranka az *Elme játékjai* előszavában.⁵ A gondolatot megfogni és „nevet adni” neki, ez jelenti az elégtételt az elme számára. Fekete Jánosnak írt levelében (Marosvásárhely, 1798. május 18.) az emberi nem kiváltságos helyzetét boncolgatja: az emberi nemzet sorsa szerencsésebb és nemesebb „az oktalan állatokénál”, az ember magát „polgári Társaságokba” köti, magát boldoggá és bátorságossá teszi, „ezt az okosság cselekszi”. „Az okosság szülőanyja a Gondolat.” Az ember az értelem által részesedik a „Fő Valóságból”, az isteni világból.⁶

A bölcselkedés az elme foglalatosságai között „a leggyönyörösebb és legnemesebb emberi dolog” – olvashatjuk Aranka *Két elmélkedésében*.⁷ Az elmélkedés célja: az emberi természet megismerése. Az ember ismerje tehetségeit, tudja, hogy hol van a helye a természetben, a tökéletesedés „grádicsának mellyik fokán áll”. Gyakran a gyötrődést, keserúséget, gondot okozó bölcselkedés mellett a játék „felüldülést”, az elme lankadt, fáradt erejének a „megújulását” jelenti. A célelvőség, a szándékoltság korában, amikor a hasznosság elve uralkodik, minden tevékenység a közjót tartja szemmel, Arankának a versszerzésről vallott nézeteiben megjelenik a játék, az öncélúság gondolata: verset írni a játék kedvéért. „Versjátékai” a képzelet szabadságát jelentik, szerepjátékokat, a lehetséges világok tételezését.

¹ Jancsó Elemér: *Aranka Erdély Kazinczyja*. Pásztortűz XX(1937). 384–386.

² Egyed Emese: *Poéta volt-e Aranka György?* Erdélyi Tudományos Füzetek. Kvár 1994.

³ Aranka György: *Egy Uri Szép Elméhez. = Elme játékjai*. Nagyvárad 1806. 3.

⁴ Aranka György: *i. m.*. 1.

⁵ Aranka György: *i. m.*. 11.

⁶ OSZK Kézirattára. Levéltár.

⁷ Aranka György: *Két elmélkedés*. Kvár 1810. 5.

Sok rossz és bizonytalanság között az egyetlen lehetőség a megmaradásra: önmagunk jobbitása és művelése. „Műveljük kertjeinket” – szól Voltaire tanítása, s ezt Aranka is megfogadta, bizonyítja ránk maradt írói hagyatéka. Jakab Elek Erdély művelődésszervezőjének irodalmi munkásságát elemzi.⁸ Fordításai: *A basa* (ezt Bethlen Lászlóné Bánffy Klára úrhölgynek ajánlta); *Béla király notáriusa*; *Újmódi gonosztevő*, dráma 5 felvonásban franciából; *Júlia levelei Ovidiushoz*, németből fordította, Kassán jelent meg 1790-ben; 1806-ban adták ki egyetlen verseskötetét: *Elme játékjai*. Prózát is írt: *Két elmélkedés*; *Aranka György apró munkái*.

Kétely és kérdés

„A kiskorúságból” kilábaló elme körültekint a világban, próbálja meghatározni a helyét a természetben, viszonyát a külvilággal. Érdeklí a világ felépítése, az emberi természet, összefüggéseket keres, kérdez és kételkedik. Az öntudatra ébredés a világosodás mellett nyomorúságot, gondot, öneméztést hoz. Aranka néha „az arany idő” után nosztalgiazik, amikor az ember ártatlanul, tudatlanul élvezte a lét könnyűségét.

A kérdések próbára teszik az elmét, kihívások az elme számára, a válasz megfogalmazására készítetnek. A válasz legtöbbször nem egyöntetű és nem végérvényes. A kételyek újrakérdés és a kérdések újramegválaszolására készítetik az elmét. „Hol állunk a természetben?”; „Miért élünk?”; „Mi a célunk?” – ilyen kérdések foglalkoztatják Arankát.

Aranka az ember–természet–Isten összefüggésrendszerét boncolgatja. Feketéhez küldött levelében (Marosvásárhely, 1799. szeptember 17.) írja, hogy a természet „rendje”, felépítése foglalkoztatja, „...a’ Nagy Természetnek végére mehettem s mint egy circulusba, egymásba került bölcs utait nyomozva, azokat csudálom.”⁹ 1801. szeptember 21-i levelében újságolja: „Én közelebb akadtam egy kis vékony nyomára az Istennek, de még nem ismerem, nem tudom: hogy találtam rá.” Végül 1805-ben megjelent elmélkedésében próbálja meghatározni az előbb említett összefüggésrendszert.¹⁰

A világot a „Sok” és az „Egy” viszonyában, a változó és az örökkévaló, maradandó egységében ragadja meg. A „Sok” és az „Egy” kölcsönösen feltételezik egymást. A „Sok” függésben van az „Egészszel”, mert mindenikben van valami, ami az „Egészszel” egy, de különbözik tőle, mert van valami benne, ami az „Egyben” nincs meg. Aranka továbbmegy a fejtegetésekkel, feltételez egy erőt, ami megőrzi az Egyet és a Sokat a „zavarodástól”, mindeniket megtartja a „maga tulajdonában”. Ezt az erőt nevezi „Egyberendelő Erőnek”, ez tartja összefüggésben, „egybe-függésben” az Egyet a Sokkal, a Sokat az Egység középpontjába sietteti. Ez az Élet. A „Vonzó Erő” az, ami a részeket egymáshoz vonzza, a „Futó Erő” a részeket megtartja a saját nemükben.

Bölcselkedéseire ösztönző hatással voltak Köteles Sámuel filozófiaórái, amelyeket Aranka idős kora ellenére diákként látogatott Marosvásárhelyen. Általa ismerkedett meg Kant, Platón, Descartes, Leibniz filozófiájával.¹¹ A filozófusok közül Kantot méltatja Feketéhez írt levelében (Marosvásárhely, 1801. november 21.).¹² Kant nyelve és gondolkodása egyfajta bevezetést jelent a filozófiába: „ha az ember a Kant nyelvét és gondolkodása modját meg nem ízlelte, több unalommal kezdte volt hallani és olvasni, mint gyönyörűséggel és haszonnal” a filozófiai írásokat.

⁸ Jakab Elek: *Aranka György és az Erdélyi Nyelvvelő és Kéziratkiadó Társaság*. Bp. 1884. 4.

⁹ OSZK Kézirattára. Levéltár.

¹⁰ Aranka György: *Ember, Világ, Isten. = Apró munkái*. Marosvásárhely 1805. 21.

¹¹ Jancsó Elemér: *Aranka György levelezése*. Kvár 1947. 34.

¹² OSZK Kézirattára. Levéltár.

Erdélyi János szerint Aranka Schelling természetfilozófiájának követője. Ő az első, aki ennek a filozófiának a szellemében szól.¹³ Valóban létezik némi hasonlóság Schelling természetfilozófiája és Arankának a természetről való elmélkedései közt, bár leveleiben nem említi a német filozófust. Mindkettőt a szabadság és a szükségszerűség kérdése foglalkoztatja az ember-természet-Isten összefüggésrendszeren belül. Schelling filozófiájában az ember szabadságát a cselekvőképessége jelenti.¹⁴ A természet nem cselekedhet, az értelmes lények viszont igen. A szabadság nem lehet pusztán kegy, tiltott gyümölcs, „a szabadságot olyan rendnek kell szavatolnia, amely éppoly nyilvános és megváltoztathatatlan, mint a természet rendje”. Ezt a rendet csak a szabadság valósíthatja meg, tehát a szabadságban szükségszerűség van. A szabadság öntudatlanul, a közreműködésem nélkül létrehozott valamit, ami nem állt szándékomban. E viszony miatt lesznek az emberek balszerencsésekké vagy szerencsésekké. Az ember tehát szabad abban a tekintetben, ami a cselekvést illeti, de cselekedetei olyan szükségszerűségtől függenek, amely felette áll. Ez az „abszolútum”, ami nem is szabad, nem is szükségszerű, hanem forrása annak, ami szabad és szükségszerű.

Aranka filozófiája szerint a természetben a „Fő Valóság” működik, minden alá van vetve az „Élet Lelkének”, „az Erőnek”. Ebben a bizonytalan, változó világban hogyan lehetünk boldogok, mi a boldogság feltétele? – tevődik fel a kérdés. Boldoggá tehet-e minket az értelem, a bölcsesség? *Egy Úri Szép Elméhez* című versében a boldogság feltétele az elme művelése. „Elmének forrásait / Az hínárból kivenni, / Igyekezéssel folyásait / Tisztább útra vezetni.”¹⁵ Ez az igazi cél, az örökkévaló.

Az ember teremtett, meghatározott, annyiban szabad, hogy művelheti önmagát, elméjét, szívént nemesítheti, jót és szépet alkothat. *Az emberi Tökéletesedés és Boldogságnak Történeteiben* írja, hogy a boldogság feltétele „a jó szív, az igazi lélek és az erkölcs”.¹⁶ Az erkölcsöt Kant is a boldogság fundamentumának tartja. Az erkölcsök filozófiájában írja, hogy méltónak kell lennünk a boldogságra, ez feltételezi a kötelességek teljesítését, amelyeket az ész mér az emberre. Köteles Sámuel, Kant tanainak követője *Tiszta erkölcsi filozófiájában* arra tanít, hogy a boldogság célját alá kell vetni az erkölcsi célnak.¹⁷

Generális Gróf Feketéhez című versében kételkedik az elme boldogító erejében és a bölcselkedések igazságértékében. Mennyiben szól igazat a bölcs? – tevődik fel a kérdés. Az „okosság”, az értelem elvezethet-e bennünket az igazsághoz? A bölcs, akiről azt tartjuk, hogy igazat mond, lehet, hogy „csalja a Világot”. A tudatra ébredés gondot, boldogtalanságot hoz, „Gyermek, Ifju, ‘S egész Nép míg tudatlan, / 's okosságra nem ér, mind addig ártatlan.” Az okoskodásba és az önméltósításba befáradt ember kérdése hangzik el: miért kell „epesszük” magunkat, „rossznak tartjuk, vagy azzá tegyük Sorsunkat”? A megoldás: „térjünk a bölcsesség kedves ösvényére”.¹⁸ Feketének küldött levelében (Marosvásárhely, 1801. augusztus 13.) írja: „Józan ész olyan formának tetszik nékem, mint a savanyú gyümölcs, nem szeretem. Inkább hajlok a Boldogsághoz. Csak a' teheti talám az ember nyomorúságos életét érdekessé: legalább tűrhetővé.”¹⁹

¹³ Erdélyi János: *Filozófiai és esztétikai írások*. Szerk. T. Erdélyi Ilona. Bp. 1981. 5.

¹⁴ Schelling, F. W. J.: *A transzcendentális idealizmus rendszere*. Ford. Endreffy Zoltán. Bp. 1983. 360–382.

¹⁵ Aranka György: *Egy Úri Szép Elméhez*. 3.

¹⁶ Aranka György: *Az emberi Tökéletesedés és Boldogságnak Története*. MTA Kézirattára. Tört. 4-r. 41. sz.

¹⁷ Hajós József: *Köteles Sámuel*. Buk. 1969. 225.

¹⁸ Aranka György: *Elmejátékjai*. Nagyváradi 1806. 4.

¹⁹ OSZK Kézirattára. Levéltár.

A boldogság feltétele a sorsunkkal való megbékélés, „magunk dolga követése”. *Az Élet Regulája*²⁰ Aranka elmélkedéseit összefogó maxima, válasz arra, hogy mit kell tennie az embernek élete során: megismerni önmagát, jobbítani önmagán. A világ tökéletes, rajta már jobbítani nem lehet. „Ha jobbítani tetszik, jobbítsd meg magadat, / És megjobbíthatod magad világodat” – szól a tanítás.

A filozofálgatás Aranka számára életaktus, amelynek során megpróbálja összhangba hozni a valóságot önmagával, elhelyezni önmagát a világban. A léttel szembeni magatartása jut kifejezésre bölcselkedéseiben.

Lehetséges világok és szerepek

A világ változatossága állandó témája verseinek. Lehetséges világok mutatkoznak, szerepek változtatják egymást, érzelmek, élmények és hangulatok változnak, gondolatok érlelődnek és merülnek feledésbe. A világ állandó mozgását és lüktetését érzékeltetik a versek. A változó világban minden múló és véletlenszerű, minden a szerencse játéka. A világ az „Erő”, a „kegyetlen, vak és siket Alkotó” munkája, tökéletlen mása. Az ember nem ura a teljességnek, ezért nyugtalan, elégedetlen és fél. „Az az Erő ha Alkotó” / Mikor szerzi létünket: / Igen mostoha, és nem Jó, / Mikor elront bennünket.”²¹ Az elme felismeri a maga végességét az „Alkotó” hatalmával szemben. A Panasz a lét végességének, az ember kiszolgáltatottságának belátása, az élet rendjének az igenlése, amely mindenkire érvényes. „Ajándékit, ’s léteimet is, / Míg adja, tartom becsbe, / ’S Visszaadom Életeimet is, / Mikor hozza a rossz kedve.”²²

A boldogság lehetséges világai: az epikureusi világ, sorsunkba való beletörődés, az élet élvezése. Az ember ne nyugtalankodjék, mindenkor vidám és csendes elmével éljen. Az idő linearitásának gondolata van jelen *Boriskához* című versében. Az idő visszafordíthatatlan, megismételhetetlen. A jelennek éljünk, hisz „nincsen a Múlt, nincsen a’ Lessz, / Csak a’ kicsiny Van vagyom”.²³ Az idő múlása folyamatos és egyenletes. A többihez képest egyetlen időpillanat sem kitüntetett. Bármennyire is ellene vagyunk az idő múlásának, mindegyik pillanat a múltba vész. „Jelenvaló mig tart, éljünk, / A’ tegnap Torára, / Az holnaptól nincs mit féljünk, / Lakjunk jól bosszújára.”

Egy másik lehetséges forrása a boldogságnak a sztoikus életforma, a sorsba való beletörődés, a világ menetébe való belenyugvás. A szenvedélymentes élet, szigorú erkölcsiség, bölcs belátáson alapuló szilárdság, állhatatosság az élet szerencsétlenségei és megpróbáltatásai közepe – feltételei a boldogságnak. *Egy Koporsó-Kőre való Gondolat* a rezignált költő vallomása: „Ma élt, bölög órát holnaptól nem kúdukt. / Nem kívánta Éltit elé s vissza húzni: / Kész volt mindenekre; maradni-búcsúzni.”²⁴

A világgal együtt az ember is változik. Érzelmek, hangulatok, élmények változnak, szerepek cserélődnek. A szerepek játéka Aranka verseinek egy másik jellegzetessége. A költő: tanító-bölcs, udvarló bölcselkedő, kicsapongó, alkalmi verseket író, medalionfestő, az emberek követe a „kegyes Egek” előtt. A bölcs tanító egyik kedvenc szerepének bizonyult. A régi eszmények tovább élnek ebben a korban, de már egy újabb kontextusban. Fontosnak tartja a „szép elmét”, az „eleven észet”, a műveltséget, „a tudóságot”, de már kortársaihoz hasonlóan hangoztatja, hogy az elme érdemei csak az érzéssel együtt, egymást kiegészítve lehetnek magasabb rendű

²⁰ Aranka György: *i. m.*. 97.

²¹ Aranka György: *i. m.*. 110.

²² Aranka György: *i. m.*. 112.

²³ Uo.

²⁴ Aranka György: *i. m.*. 92.

emberi értékek. „Szívnek forró indulatit, / Mérsékelné tüzébe / És idétlen vágyásait, / Hozni egy ösvénybe.”²⁵ Kazinczy is az értékrendszer kiegyenlítését, „a középben állás” egyensúlyát hangsúlyozza Wesselényinek küldött levelében.²⁶

Aranka a virágénekesekre emlékeztető számos udvarló verset írt. A libertinus Aranka mutatkozik meg ezekben a versekben, felszabadult erkölcsök, szabad gondolkodás jellemzik a költőt. Fekete 1800. február 1-i levelében Arankát Anakreón másának nevezi: „Erdély szép neme tégedet, / Szintugy danolván versedet, / Nem kétlem, hogy tud bérelni / ’S annyival inkább kedvelni, / Hogy a’ Görögnél ifjabb vagy, / ’S Amor tüze még meg nem fagy / Legjelesebb követőjébe Anakreonnak, versébe.”²⁷

Az Anakreón-dalok motívumai jelen vannak Aranka udvarló verseiben: a szerelem, enyelgés motívuma, Venus és Cupido, akik a szerelmesek boldogságára vigyáznak, vagy éppen megkeserítik az életüket. Mitológiai alakok avatkoznak az emberek világába. Szerelemre gerjeszt Cupido, a női nemnek szépséget és kecsességet Venus ajándékoz. Az elme tüzeit viszont a „Gráziák” ébresztgetik. A *János napjára* című vers²⁸ invokáció Apolló múzsáihoz. Apolló és múzsái ihletői a költőnek. Az ők gyelyelméből alkothat maradandót.

Az árkádizmus sajátos elemei is fellelhetők verseiben. Pál József arról az árkádiai neoklasszicizmusról beszél, amely az 1760-as évektől válik uralkodóvá az irodalomban.²⁹ Az antik történetek elveszítették azt, ami bennük fájdalmas, tragikus és monumentális volt; feloldódtak a divatos szentimentalizmusban. Graciozítás, könnyed, kecses motívumok és hangulati elemek jellemzik e költeményeket. Arankának *Az ifjúság képe látására* című verse³⁰ a legjobban tükrözi a fent említett sajátosságokat. A rokokóra jellemző báj, kecsesség, pajzanság, érzékletesség alakítja a verset. A költő medalionfestőként mutatkozik: „Csiga vér, és Rózsák két piros ajakán, / Gyenge Tavasz és hó lagnak szép orcájánn. / Szemében hódító tüzek játszadoznak, / Melljén a’ mosolygó Gráziák lakoznak.” A rokokó divatos motívumaival él Aranka; kecsességet, könnyedséget jelölő természeti motívumok: a csiga, „gyenge tavasz”, rózsák, Gráziák.

Alkalmi verseit bírálatok illetik. Jancsó Elemér Balassi Bálint méltatlan utódjának nevezi Arankát, aki „lírai képességét alkalmi költemények írására pazarolta. Aranka – Jancsó szerint – azért művelte ezt a műfajt, „mert benne jellemének talán egyetlen hibája: az udvaroncág tombolhatta ki magát”.³¹ Maga Kazinczy is ellenzi az alkalmi versek írását, így vélekedik Arankáról: „Aranka pediglen erőlködik vala, / Aranka pediglen poéta nem vala.”

Érdekes viszont az alkalmi versek felépítése. Egy részük túllépi az alkalom kereteit, nem hiányzik a versből az életbölcesség. Általában egy korképpel kezdődnek: a költő kitekint a világra, vizsgálja, elemezgeti. A korrajzba helyezi bele a címzettet. A *Gróf Teleki Jó’sef úrnak* című vers József császár „aranykorának” méltatásával kezdődik. A költői én ehhez a korhoz való viszonyulását fejezi ki, elragadtatás és öröm tölti el. A címzett pedig az öröm fokozásához járul hozzá. Gróf Teleki József méltatása következik, visszatekint az egész családfára. A Teleki ősök találmányaik által vívták ki maguknak a hírnevet, „az örökkévalóságot”. A címzett is méltó az ősök nevére: „Ott élsz Te is Erdély’ védelmezéséért, / Császár, ’s Fejedelmed tiszta hűségéért.”³²

²⁵ Aranka György: *i. m.* 3.

²⁶ Kazinczy Ferenc levelezése. XVIII. Kiad. Váczai János. Bp. 1890–1911. 203.

²⁷ OSZK Kézirattár. Levéltár.

²⁸ Aranka György: *i. m.* 9

²⁹ Pál József: *A neoklasszicizmus poétikája*. Bp. 1988. 54.

³⁰ Aranka György: *i. m.* 45.

³¹ Jancsó Elemér: *Aranka György Erdély Kazinczyja*. Uo. 384.

³² Aranka György: *i. m.* 28.

Mesterkedő volt-e Aranka?

Különbségek a versszerzés és a verscsinálás közt

Az Aranka poétai munkásságát illető csekély dicséretetek közt megemlíthető Jancsó Elemér elismerő vélekedése, amely szerint a költészetről és a verselés elméletéről helytálló nézetei voltak.³³ Költőtársaihoz hasonlóan ő is foglalkozik prozódiai és a stílusra vonatkozó kérdésekkel. Az *Elme játékjainak* előszava kis magyar verstannak is tekinthető, amelyben a versszerzés mesterségét tanítja. Legfontosabb tanítása: „Nem szabad erőszakot tenni a nyelven.” Kerülni kell a „szerfelett való cifrázást”, írja az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság felállításáról való *Rajzolatban* (1791. január 2.).³⁴ Verselésben is biztosítani kell a nyelvkezelés belső szabadságát. A szó- és mondatfűzés ne érezze a versmérték igáját. A versben nem szabad érződnie az erőlködésnek. A nyelv verses alakban is zavartalanul éljen a maga törvényei szerint.

A költészet nem a versformák és a verselés pusztá műveléséből áll. Éppen ezért Aranka megkülönbözteti a versszerzést a verscsinálástól, a verseléstől. Mint minden szépmesterségnek, a versnek is a lelke a gondolat. Édes Gergelynek írt levelében (Marosvásárhely, 1789. július 10.) „a folyó beszéd” és a vers nyelve közti különbségeket boncolgatja. A folyó beszédben „el kell kerülni mindazt, ami a gondolatot homályossá teszi. A versben a gondolat elrejtve van jelen, ki kell vetköztetni a homályból. Csak a gondolkodó elme értheti meg azt, amit a vers mondani akar.”³⁵ A versmegértés érzékenységet, fogékonyságot igényel. Kazinczy írja Sipos Pálnak 1810. március 22-i levelében, hogy az igazi szépségben van valami, amit a közönséges lélek nem képes csodálni.

Arankának az író–mű–olvasó viszonyára vonatkozó elmélete ma is helytálló, időszerű. A költőnek az a feladata, hogy minél többet hallgasson el, anélkül hogy vétene a világosság követelménye ellen. Az olvasóra bízta az „elhallgatottnak” a kimondását, ezáltal aktív szerepét hangsúlyozza az interpretációban, a megértésben. Aktiválja az olvasó élményeit, belső adottságait és tudását. Nemcsak a gondolat megfejtése vár az olvasóra, hanem a kiegészítés munkája is. Gadamernek az interpretációra vonatkozó elmélete szerint a vers értelmezésekor kiderül valami számunkra. Nem beleolvasunk a műbe, hanem kiolvassuk belőle, ami benne van. Ennek az a feltétele, hogy elidőzzünk a múlttal. Ez az elidőzés derít fényt az alkotásra. A gondolatot az elrejtettségéből hozzuk a felszínre.³⁶

Az allegórijáték a gondolatelrejtés és a gondolatmegfejtés játékanak mondható. Aranka kedveli az allegórijátékot, ezt bizonyítják versei. Például *Sándor napjára* című költeménye az ártatlanság elvesztésének, a tudatra ébredésnek, a felnőtté válásnak az allegóriája,³⁷ a *Szent Miklós napjára* pedig Napóleon bukásának allegorikus képe.³⁸

A gondolat megformálásának-egyberendelésének igénye mellett ott van a szép és a jó ízlés követelménye. A vers lelkében szépnak és jó ízlésnek kell lennie. Kazinczy szépségkultuszának hatása érezhető, a szép megragadásának igénye, amelyet egymással folytatott levelezésükben is megfogalmaznak: a szépnek és a jó ízlésnek kell alakítania a stílust. A hasznosság klasszicista követelménye mellett az esztétikai célzatú alkotás fontosságát hangsúlyozzák. Verseghy *Mi a*

³³ Jancsó Elemér: *Aranka György munkássága*. Kvár 1939. 12.

³⁴ Uő: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*. Buk. 1955. 136.

³⁵ Figyelő. Szerk. Abafi Lajos. 1(1876). 78.

³⁶ Gadamer, Hans-Georg: *A szép aktualitása*. Bp. 1994. 200.

³⁷ Aranka György: *i. m.* 102.

³⁸ Kristóf György: *Aranka György két levele és három ismeretlen verse*. ItK. II(1909). 240–243.

poézis és ki az igazi poéta? című tanulmányában írja, hogy az erkölcsi tanítást mellőző, nem célelvű, „az érzékeny szépnek” az előadásával foglalatосkodó vers is a szépirodalomhoz tartozik, hiszen elmét, ízlést nemesít, „a szívet érzékenyíti”.³⁹ A szép igényéhez társul a nevelő célzat. Az elme szükségeli a szépélményt. A vers a szív és az elme nemesítője. Rossz ízlésre vezetni és szoktatni az embereket a legvétkesebb dolog, írja az *Elme játékjainak* előszavában.

A versszerzés Aranka tanítása szerint a mindennapitól, a prózaitól eltérően emelkedett és választékos, poétikus nyelvezetet kíván a költőiség erőltetése nélkül. *A Nemzeti Nyelvnek ki-pallérozása és kiművelése* című tanulmányában bírálja az erőltetett elmésséget és azokat, akik a magyar nyelvet „Fársáangi köntösbe” öltöztetik, cifraságokat vadászva.

A versszerzés elemezgetése közben felmerül a vers igazságértékének a kérdése is. „A versszerzés nem logika”, de benne kell lennie az Igazságnak. A felvilágosodás hitt abban, hogy a józan ész, következetes gondolkodás („logika”) elvezet az igazsághoz, és megvéd minket a tévedéstől. A versszerzés nem a gondolkodás szintjén történő megismerés törvényeinek, formáinak a tudománya, hanem a „szerencsés pillanat” munkája, ami fényt derít az igazságra.

Hagyomány és újítás Aranka verstani fejtegetéseiben

Aranka Kazinczyékhoz hasonlóan az antik költészetet tartja a maga versformáival, gondolataival a szép és a jóízlés példaképének. A *Magyar Nyelvmívelő Társaság* első darabjában (Szeben, 1796) méltatja az ovidiusi éles elmét, a horatiusi bölcsességet, a vergiliusi felséges gondolatokat, a cicerói ellenállhatatlan szépséget.⁴⁰ Aki Ovidiushoz, Terentiushoz, Ciceróhoz, Caesarhoz, Horatiushoz hasonlóan ír, a magyar nyelvnek „más mód nagyobb becsületet nem csinálhat”.

Az *Elme játékjainak* előszavában a „görög, deáklábú versek” és ezek mellett a magyar versek jellegzetességeit, sajátos formáit boncolgatja, tanításokkal, útbaigazításokkal is szolgál a versszerzőknek.⁴¹ A görög versformák közt a hexametert, disztichont és a lantos verseket elemezgeti. A hexameter írására a gyönyörűség (ti. az öncélú verselgetés) és a vetélkedés ösztöne vitte rá. Meg akarta cáfolni a német tudósok véleményét, amely szerint az európai nyelvek közül csak a német nyelv alkalmas a hexameter és disztichon írására. Költőtársai, Baróti Szabó Dávid, Rájnis és Révai ezt már bebizonyították. Az ovidiusi leveleket sem az „Anglus”, sem a német nem tudja helyesen lefordítani. Itt megemlíthető Kazinczy elismerése Aranka Júlia-levelek fordításáról. Levelében (Alsó Regmetz, 1789. augusztus 13.) ezt írja a fordításról: „olgy könnyen folyó s minden erőszak nélkül való”.⁴²

A hexameter „magas gondolatok” kifejezésére alkalmas. Szereti a tiszta, folyékony nyelvet. A „fennkölt” és a „faragatlan, tisztességtelen” jól megfér egymás mellett. Ez ellentmond Kazinczy tanításának, amely szerint „a mindennapi nem dalba való”, „a szépet kell énekelni, szépen” (levele Ferenczy Lajoshoz, 1806. december 24.). Viszont „utálja a paraszt, játékos szólás formáit”. A népies nyelv fordulatai, szólásformái nem alkalmasak a hexameter nyelvezetére. A disztichon és a lantos vers szereti az elmés, tréfás fordulatokat. Hexameterben írta *Mikor október 13dikán a N. ítélő Mester Testi ki kísértetett* című versét,⁴³ disztichonban írott versnek tekinthető a *Szent Miklós napjára* (1812).

³⁹ Nagy Endre: *A magyar esztétika történetéből*. Bp. 1983. 108–109.

⁴⁰ Jancsó Elemér: *i. m.* 187.

⁴¹ Aranka György: *i. m.* VIII.

⁴² MTA Kézirattára. Levéltár. 4037/1.

⁴³ Kristóf György: *i. m.* 242.

Míg társai, például Édes Gergely, az antik mintának sajátos, nemzeti változatát akarták kialakítani, Aranka megőrzi az antik forma sajátosságait. Édes Gergely úgy tartotta, hogy a „kadencia” az időmértékhez illik, ettől függ a vers értéke. Leggyakrabban alkalmazott versformája a rimes disztichon. Aranka azt tanítja, hogy az „ugrós versekben a Kadentzia nem szabad”. Maga Besenyei is kárhoztatja a klasszikus formák esetében a rimeltetést. Aranka meghonosítja Fekete János tizenkettes keresztrimes formáját, a „hím és nőstényes” verselést.

Prozódiai fejtegetésének utolsó részében a „magyar lábú” versekkel foglalkozik. Szerinte a tizenkettes szótagszámú és a négysorú versek „a’ legrégiebbek és a legméltóságosabbak”. A régi magyar tizenkettősre utal, amelyet Gyöngyösi, Zrínyi művelt. Ezeket lehet a „legpompásabbban” a magas gondolatokat kifejezni. Leggyakoribb nála a magyaros, hangsúlyos 8/7 osztású, kétsoros periódusú vers (*Egy Szépség Kínjainak látására, Gráziákhoz, Boriskához* stb.). A *Fejlesztés* című vers magyaros, felező nyolcas: „Gyermek vagyok gondolatlan / Tréfás nyájas nyughatatlan / A’ játékban telhetetlen / A’ dologra tehetetlen.”⁴⁴ Figyelmet fordít a vers zeneiségére, dallamosságára, miközben a versformákkal kísérletezik. Szerinte szépen hangzik az is, ha a páros sorokat három vagy négy sorral választja el egymástól, és néha tizenkettes szótagszámú sorokat vegyít közéjük (Anna- és Rozália- napokra írott versek).

Aranka a Magyar Nyelvművelő Társaságról írt újabb elmékedésében (1791. augusztus 1.) a fordítás reguláját fogalmazza meg: az eredeti munkák nem veszithet el „a lelküket és érzékenyítő erejüket”.⁴⁵ Szerinte az időbeli távolság, a korok közti különbségek miatt lehetetlen lefordítani Vergilius eklogáit „érzékenyül és egész erejekben”. Vergilius korának „állapotai” és viszonyai már megszűntek létezni. Ezek iránt érzéketlenek vagyunk. Tehát az antik művek fordításában egyfajta szorítás, szelektálás igénye lép föl: csak olyan műveket fordítsunk, amelyek engedik magukat lefordítani, egyúttal megőrizve eredeti szépségüket, elmésségüket és kellemességüket. Így Aranka a görög pásztori énekeket találja alkalmasnak a fordításra. Révait említi meg, „gyönyörű érzékeny próbái” bizonyítják az állítottakat. „A fordításnak semmi büze [...] ne érezzék rajta”; aki nem tudja, hogy fordítás, gondolja azt, hogy „egy eredeti szép magyar penából folyt ki” – ez Aranka tanítása.

Aranka költészetében érezhető az iskolás klasszicizmus hatása. Különböző strófászerkezetekkel, rímszerkezetekkel és verselési módokkal próbálkozik. Célja meghonosítani az antik verselési formákat a magyar nyelvben. Ám nem mindig sikerült a klasszikus verselést úgy alkalmaznia a magyar nyelvre, hogy ez ellen erőszakot ne kövessen el. Egyes helyeken érezhető a verselés kényszere; a mondatok logikai és nyelvtani felépítését borítja fel például a következő két verssorban: „Több az Orosz Miklós szent Napóleonnál. / Hadgya repülni soká s hajtyja leszállni viszont.”⁴⁶ A „viszont” ellentétes kötőszó a mondat végére kerül, ami logikailag és nyelvtanilag is helytelen felépítés. A verselés alakítja a mondatsorokat is. Gyakori az enjambement. Ez a vers szaggatottságát eredményezi, a beszéd folyamatosságát szakítja meg: „...Kísérjük a sirig az Úri / Testnek megrongált és csendesb sorsot óhajtott / részeit.”⁴⁷

Mesterkedő költőtársaihoz hasonlóan tiszteli a középszerű, sekélyes műveket, hiszen ezek hozzájárulnak az olvasóközönség kialakulásához. Az új versek nem annyira tökéletesek, mint a régiek, de tisztelni kell őket, mert utat nyitnak a nemzetnek. A „kedveltető nyájasságnak”, a könnyedebb műformának az a hivatása, hogy megnyerje a kevésbé érdeklődő tömeget a költé-

⁴⁴ Aranka György: *i. m.* 105.

⁴⁵ Jancsó Elemér: *i. m.* 115.

⁴⁶ Kristóf György: *i. m.* 242.

⁴⁷ Kristóf György: *i. m.* 243.

szet számára. Maga Csokonai is a „kedveltető nyájasságnak” a nemzet művelésében betöltött szerepét hangsúlyozza. „Édes beszéddel”, „kecsgetető nyájassággal”, „cukros csemegével” édesgessük a nemzetet az „oskolai leckékhez”.⁴⁸

Ami mégis kiemeli Arankát a mesterkedők, a pusztai versfaragók köréből, az a szépírói stílus igénye. A vers lelke a gondolat, a szép és a jó ízlés. A forma és a tartalom harmóniájának, egységének az igénye szólal meg Aranka tanításaiban. A gondolat, a stílus és a forma egységének a követelménye Kazinczy klasszicista törekvéseivel egyeztethető össze.

Befejezés helyett

Arankát mint művelődésszervezőt méltatták és méltatják. Bölcselkedéseit és verselgetéseit naiv próbálkozásnak tartották. Kazinczy írja Cserei Farkasnak: „Szegény Aranka túlélte magát, nagy kár, hogy el nem némult.”⁴⁹

Bölcselkedései nem alkotnak egy filozófiai rendszert. Köteles Sámuel tapintatosan bírálja bölcselkedéseit: „Nem találok a szisztéma tökéletes és való egységét.”⁵⁰ Nincsen „megállapodott” saját álláspontja. Elmékedéseire leginkább Schelling természetfilozófiája volt hatással.

Arankát leginkább filozófálgató költőnek nevezhetjük, aki arra törekedett, hogy az emberi természetet, a Jelenéseket” megismerje. Ő is tudatában van annak, hogy tehetsége és adottsága nem engedi meg egy önálló rendszer felépítését. „A’ szerző maga Tehetségeinek esmértes kitsiny mértékéhez képest [...] gyermekségnek tartaná azt gondolni, hogy Őmaga a nagy Böltsék utódja.”⁵¹ Éppen ezért elmékedéseit „a böltselkedések elejinek” nevezi. Elmékedései az ember és természet kezdetleges „rajzolatjai”. Az igazi bölcselkedés majd csak azután következik, amikor képesek leszünk a „nagy Jelenést”, a természetet „önmagából”, az értelem által megérteni.

További vizsgálódások tárgya lehetne, hogy voltak-e előzményei a magyar filozófiában elmékedéseinek.

Versei nem klasszikus értékek. Nem mindig sikerül elkerülnie a gondolatok sekélyességét, biztosítani a nyelvkezelés belső szabadságát. Viszont a versszerzésről alkotott nézeteiben már Kölcsey nemzedékére mutat: a szabad stílusalakítás jogát, az igazi poétaiáság követelményét hirdeti. A versírás játék, a vers egy ihlető, „szerencsés pillanat” munkája. A játék törvényei Kazinczy megfogalmazásában: „szépet énekelni, szépen”.

Mind and Game – Poetical Philosophy of György Aranka. Zsuzsa Varga analyses the poems of György Aranka who is better known as an organiser of institutions from the double point of view of the philosophical systems of the era, and the preromantic view on poetry. She admits that Aranka had philosophical ambitions but no capacity of renewing the poetry, but she also recognises the modern tendencies in the consciousness of poetical role of the sensitive philosopher from Marosvásárhely, when she identifies in the text the spontaneity of (occasional) poetry and the emotive surplus of the success. She tries to draw a parallel between Aranka’s poetry and that of Schelling’s by comparison. By analysing the discourse about literature of György Aranka the study presents a poetry though not entirely original but very particular, eclectic in its subject, both new and old in its language, dating from the end of the 18th and the beginning of the 19th century.

⁴⁸ Csokonai Vitéz Mihály *Minden munkája*. II. Bp. 1973. 825–826.

⁴⁹ Jancsó Elemér: *A magyar irodalom a felvilágosodás korában*. Buk. 1969. 264.

⁵⁰ Jancsó Elemér: *i. m.* 265.

⁵¹ Aranka György: *Apró munkái*. Marosvásárhely 1805. 2.

Zsigmond Győző

A Nap a romániai magyar néphagyományban

A Nappal kapcsolatos hiedelmek alapvetően kétféle elképzelés köré csoportosíthatók. Az egyik szerint a Nap mozgása a Föld körül analógiás párhuzamba állítható bizonyos tevékenységekkel, folyamatokkal. Egyes tevékenységek végzése tilos napkeltekor, a Nappal szemben, illetve napnyugtakor. Ilyen jellegű hiedelmek teszik ki a kutatott területen adatolt hiedelemközlések nagy részét, többnyire összekapcsolódva a másik elképzeléssel.

Ennek alapja az a hit, hogy a Nap a világosság, a jó megtestesítője, szemben a sötétséggel, a rosszal; ekképp távoldartója rosszindulatú lényeknek, amelyek ezért éjszaka aktívak.

A Nappal kapcsolatos ismeretek inkább tudás jellegű hiedelmek. Gondolok itt mindenekelőtt az időjárásjóslásokra. Elsősorban tapasztalati tudáson és az asztrológia hatásán alapulnak. Egy részük ma is megalapozottnak számít – nem feltétlenül tudományos, de általában beigazoldódik.

Adatközlőim Nappal kapcsolatos efféle ismereteinek az a legpontosabb, legtudományosabb alapja, hogy a Napot az időbeosztás fő szabályozójának tekintik. A Napnak tulajdonított időbeosztó szerep közvetettebb érvényesülése a tapasztalati tudás meg a vallás, hiedelemvilág összefonódását eredményezte, lévén, hogy a Nap a világosság, a jó, a szentség idejének az ura, szemben áll az éjszaka idejével.

Ennek megfelelően a továbbiakban a Nap funkciói szerint különítem el mindazt, amit az adatközlők a Napról elmondtak, elmagyaráztak. Természetesen fontosnak vélem továbbra is jelezni, amikor nem csupán hiedelemről tanúskodik valamely közlés; kiemelve azt, ha kifejezetten ismeretet fogalmaz meg.

A Nap jelentősége. A legfontosabb világító égitestnek tartják. A népi terminológia szerint nem tartozik a csillagok közé, szerepe annyira kitüntetett. Általános vélekedés, hogy a Nap az más, az nem csillag.¹ Moldvai csángó, lészpedi adat szerint éppenséggel „Az Isten szeme a Nap.”²

A Nap – a szoláris mítoszok – szerepének növekedését újabban a mitológia fejlődésének későbbi korszakára teszik.³ A fejlett ókori civilizációk idején a napév szerinti időszámítással nőtt meg a Nap jelentősége a Hold ellenében.⁴ Kultusza az európai paraszttársadalmakban nem élt tovább, a miénkben sem, de a napfordulók régi megünneplése átalakulva⁵ áthagyományozódott. A kereszténység a 4. századtól Krisztust jelképesen a Nappal azonosítva, születésének ünnepét, karácsonyt a téli napforduló napjára tette. Ugyancsak a napévvvel függött össze a nyári napforduló főképp tűzgyújtással való megünneplése, amely az 5. századtól szintén keresztény ünnep lett: Szent Iván-nap.⁶

Imádni nem imádják a Napot, csak az Istent, de tiszteletének nyoma van a mai magyar néphitben. Szent, áldott a Nap, nem szabad szidalmazni, tartják Moldvában; általában a jó megtes-

¹ Vö. Adattár (A továbbiakban A) 1–3.

² Bosnyák Sándor: *Napsugaras ormok*. Művészet XIX(1978). 2. 20–22.

³ Ivanov, Vsevolod V.: *Asztrális mítoszok. Holdmítoszok. Szoláris mítoszok* (A továbbiakban Ivanov 1988). = *Mitológiai enciklopédia*. Szerk. Tokarev. Bp. 1988. 240–242.

⁴ A Nap járásának pontos számontartására utal finnugor eredetű „év” szavunk. L. *Magyar néprajz* (a továbbiakban MN) VII. Főszerk. Dömötör Tekla. Bp. 1990. 728.

⁵ Egykor a napistenek újjászületését hirdették.

⁶ *Magyar Néprajzi Lexikon* (A továbbiakban MNL) III. Főszerk. Ortutay Gyula. Bp. 1980. 693–694.

tesítője. „A sátánval küzd a Nap” – mondták Bukovinában.⁷ A Nap égi útjának megszemélyesítése, metaforikus kifejezése általánosan elterjedt.

Csak jelzésszerűen szólok arról, hogyan van jelen a Nap népköltészetünkben, népművészetünkben. O. Nagy Gábor 44, a Nappal mint égítessel kapcsolatos szólásmondást említi.⁸ Néhányat magam is közlök az adattárban, mondókával együtt.⁹ Népmeséinkben aranypalotában lakik a Nap, aki leggyakrabban király, királyfi. Napsugaras díszítésű faházak, napos-holdas világfa rajza mosósulykon, a Nap és a Hold a székelykapukon stb. a Nap a magyar népművészetben tükröződő jelentőségét mutatja. Van, amikor csupán díszítőelemként jelenik meg, van, amikor hiedelem tanúságaként is: összetett, nehéz kérdés ez, amelynek taglalásába nem kívánok belebocsátkozni.¹⁰

Funkciói. A népi ismeretekben, hiedelmekben a Nap mindenekelőtt szerepköre által van jelen. A kutatás a tanulmányozott területen a következő főbb funkcióit állapíthatta meg: világítás, melegítés, jóslás (időjárás, termés, baj), nyomatékosítás (eskü, áldás, átok, ima), időbeosztás, iránymutatás.

Az előbbi funkciók érvényesülését taglalva szólhatunk róla úgy is mint szimbólumról (amely archetipikus, egyetemes emberi jellegű), gyakori ugyanis a Nap jelképes értelemben való említése. Külön nem térek ki erre a továbbiakban. Elsősorban világosságot, meleget jelent. Főképp ezért tartják áldottnak.¹¹ A világító, melegítő, nyomatékosító, iránymutató szerep tárgyiasítását többnyire csak a hozzáfordulás módozatainak és a vele kapcsolatos tiltásoknak a részletezések jelzem, sokszor közvetett, implicit módon.

Keletkezése. Tojásból való keletkezése mondájának nyomát látja Balassa Iván egy Nyárad menti húsvéti hiedelemben, amely szerint, ha sikerül égig dobni a tojást, az nappá változik.¹² A feltételezés indoklása elmarad.

A szakirodalom által nyilvántartott eddig egyetlen magyar eredetmagyarázó monda a Napról egy szomogyi monda, amely a Holdat és a Napot antropomorfizálja; tulajdonképpen csak kinézésüket, a Hold foltosságát meg fényeik eltérő erősségét magyarázza.¹³

Nem találtam nyomára máshol a magyar nyelvterületen annak, amit a Mezőségen jegyezhettem le, hogy két Nap fogyásából lett Napunk. Ez az archaikus szoláris mítoszokkal mutat rokonságot.¹⁴ Ipolyi csak úgy utalt a kettős napra, mint amely a bekövetkező nyomor, inség, háborúság stb. előhírnöke népünkénél.¹⁵

Nagysága, alakja. A hold és a Nap látszólagos nagysága azonos, mégis általában a Napot tekintik nagyobbnek, valószínűleg ragyogása meg a róla tanultak miatt. De épp vakító fénye okán tekintik kivételesen kicsinek, skatulya nagyságúnak és alakúnak is. A földnél egyesek kisebbnek, mások nagyobbak tartják, akár egyazon falun belül is. Ha nagyobbak gondolják, az

⁷ Bosnyák Sándor: *A bukovinai magyarok hitvilága* (A továbbiakban Bosnyák 1977). Folklor Archívum (a továbbiakban FA). 6. 29.

⁸ O. Nagy Gábor: *Magyar szólások és közmondások*. 2. kiad. Bp. 1976.

⁹ A 24, 80–85.

¹⁰ L. még Bosnyák 1977, továbbá Bosnyák Sándor: *A gyimesvölgyi magyarok hitvilága* (a továbbiakban Bosnyák 1982). FA 14. 68–157; Domanovszky György: *A magyar nép díszítőművészete I–II*. Bp. 1981. 98, 232.

¹¹ Vö. Bosnyák Sándor: *A moldvai magyarok hitvilága* (a továbbiakban Bosnyák 1980). FA 12. 21–22.

¹² Balassa Iván: *A határainkon túli magyarok néprajza*. Bp. 1989. 156–157.

¹³ Vö. MNV. 118. és A 31–32.

¹⁴ Vö. Ivanov 1988. 241.

¹⁵ Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia*. Pest 1854. 277.

minden bizonnyal az iskolának, a tudománynépszerűsítésnek, a megismerésnek tulajdonítható; ha kisebbnek, az pedig a tapasztalati megfigyelés, a puszta felismerés következménye.¹⁶

Színe. A Napot sárgának tartják, az arany színével egyezőnek. Kivételesen fordult elő, hogy valaki a bűvös hetes számot a Nap színeire is alkalmazta, valószínű, hogy az iskolában a priz-máról meg a napfényről tanultakból kiindulva.¹⁷ Egy barcasági közlés szerint amennyiben a sárga Nap szürkés, fakó árnyalatot kap, az az aszály jele.¹⁸

Neme. A Napot általában nem tekintik személynek, élőlénynek. Csak formálisan, a nyelvi kifejezés szintjén, főleg megszólításokban, amelyek előírászerűen ismétlődnek. Természetes tehát, hogy majdnem egyáltalán nem nyilatkoznak a Nap neméről.

Egy moldvai adat szerint a Nap „legény”, aki összeveszett a leány Holddal, és elhagyta azt. Mesei magyarázata ez annak, hogy a Nap nappal, a Hold éjjel látható.¹⁹

Mi látható a Napban. Szinte csak katolikus vidékeken él a hiedelem (Székelyföldön, Moldvában), hogy szombaton mindig kisüt a Nap, mert Szűz Mária szárítja Jézuska pelenkáját.²⁰ Ez a vélekedés az egész keresztény Európában elterjedt.²¹ A Napot Szűz Máriával azonosító középkori Mária-kultusz mai nyomai közé tartoznak mások is az említett hiedelmen kívül.²²

Csíkban Mária fejrészét, a Szilágyságban Jézus képét véli a Napban néhány adatközlő.²³ Palóc hit, hogy Kis- vagy Nagyboldogasszony napján „rózsát hány” a Nap (hevesen süt). Göcsejben egy tál vízben látni vélték pünkösdkor, hogy Szűz Mária fent a fiát ringatja. Ismeretes még, hogy emberi alak, illetve tüskés ág látható a Napban.²⁴

Égtájak. A Nap égi útja meghatározza számunkra a legfontosabb égtájakat. Ebben nyilvánul meg iránymutató szerepe.

A keleti irány az életet, a feltámadást jelentette, a nyugati a pusztulást, a halált. Érthető, hogy egykor ott, ahol a napkultusz élő volt, a halottat sírjába arccal a kelő Nap irányába fektették. Adatközlőim a temetési rendjét illetően többnyire az említett temetési módot tartották természetesnek.²⁵ Ez a temetési szokás – a sírok keletnek tájolása – megvolt a honfoglaló magyaroknál is. Kérdéses azonban, hogy tekinthető-e a régi naptisztelet bizonyítékának.²⁶

Régi elképzelésekről tanúskodik néhány bukovinai közlés. Ezek szerint a Nap „vízből kel, vízbe szentül”, sugaraival felszívja a vizet s a csúszómászókat.²⁷

A napfelkeltének tréfás, gyermekeknek mondott magyarázatára Moldvából van adatunk. Mondják, hogy gödörből jön fel, hat ökör húzza.²⁸

¹⁶ A 18–20.

¹⁷ A 17.

¹⁸ A 56.

¹⁹ Bosnyák 1980. 23.

²⁰ L. még Barna Gábor: *Fejezetek a palóc néphitből.* = *Palócok* IV. Szerk. Bakó Ferenc. Eger 1989. 600.

²¹ Vö. Amades Joan-Toulouse: *Des étoiles aux plantes. Petite cosmogonie catalane.* Carcassone: Garae/Hesiodé; Toulouse Presses univ. du Mirail (20. század eleji munka újraközlése) 1994. 182.

²² Vö. Bálint Sándor: *Népünk ünnepei.* Bp. 1938. 288–289.

²³ A 30, 5.

²⁴ Nem trágyacsomó, amint az valószínű elírás miatt a MNL „nap” szócikkében áll. Sajnálatos, hogy az említet-
teknél nincs meg a források pontos megjelölése. Vö. MN V. 118.

²⁵ A 41–45.

²⁶ MNL III. 693.

²⁷ Bosnyák 1977. 30.

²⁸ Bosnyák 1980. 23.

Tiltások. A Naphoz, mindenekelőtt az égtájakhoz, a Nap látszólagos égi pályájához egész sor tiltás kapcsolódik a kutatott terület több részén, elsősorban Moldvában, Bukovinában és a Mezőségen.

A tiltások jórészt azon alapulnak, hogy a sötétség kedvez az ártó erőknek. Óvakodni kell tehát attól, hogy bizonyos tevékenységeket éjszaka – azaz napnyugta után vagy napkelte előtt – végezzünk a fenyegetettség elkerülése végett. Ilyen tiltott tevékenység Moldvában a seprés, a fürdővíz kiöntése, a Mezőségen, Aranyosszéken, Kalotaszegen, Udvarhelyszéken pedig a szemét kivitele. Aki megszegi a tilalmat, bajt hoz magára vagy hozzátartozójára, ugyanis érvényesülni engedi az analógiás fekete mágiát: a szeméttel együtt a szerencséjét is kidobja, vagy a gyermekek álmát is kiviszi.²⁹ Hasonló jellegű az az Udvarhelyszéken lejegyzett tiltás, hogy lefekvéskor „napnyugatra a párnát ne tedd”. A nyugat a halál, az elmúlás iránya; a párna arra tevése kiváltaná az indoklás szerint a ráfekvő életének abba az irányba való alakulását, vagyis a rövid élet oka lehet.³⁰

A többi tiltás úgymond keresztény indíttatású. A Mezőségen azt mondják, nem szabad naplemente után motollálni, tekerni, mert „kereszt van benne” és ez illetlenségnek számít, amikor a pihenésnek van elrendelt ideje. Az engedetlenség, úgy hiszik, a juhok megbetegedését vonná maga után. A varrást, fonást is tiltják, ha a Nap lehaladt. Ugyancsak egyféle „szentség” megvetése, az iránta tanúsított illetlenség az oka a Homoród mentén lejegyzett tilalomnak, miszerint tilos a Nappal szembeöntenni a szemetet; Bukovinában ugyancsak a Nappal szembeni tisztelenségnek számít a vele szembe vizezés.³¹ Udvarhelyszéki adatközlőm nem tudta a tilalomnak magyarátat adni. Mint a felsoroltak többsége esetében, formálisan élt vele, a Napra vonatkozó hiedelmek számontartása nélkül.

Naphoz fordulás, nyomatékosítás. Ima, átok, áldás, segítségkérés, eskü elmondása esetén Bukovinában, Moldvában, Gyimesben, Aranyosszéken, Kalotaszegen és a Mezőségen találtakoztam azzal az igénnyel, hogy mindezek a Nap felé fordulva, esetleg épp napkeltekor hangozzanak el. Azért tartják ezt ajánlatosnak, mert nyomatékosító funkciót tulajdonítanak a Napnak. Úgy gondolják, kérésüknek, kívánságuknak ekképpen nagyobb lesz a fogamatja. A még nagyobb hatékonyság, nyomaték kedvéért Bukovinában és Gyimesben keresztet is vetnek, Moldvában megcsókolják reggel a földet. Leggyakrabban munkájuk eredményességéért folyamodnak többnyire formálisan a Naphoz, miközben jellegzetesen keresztény módon nyilatkoznak meg.³²

Napfogyatkozás. A napfogyatkozás különleges jelenség lévén, rokon az üstökössel, holdfogyatkozással; szerepét illetően mindet valami rossz előjelének tartják, figyelmeztető jelnek. Általános hit volt a magyar nyelvterület egészén, hogy a Napot és a Holdat valamilyen állat vagy természetfeletti lény eszi. Például *kutya*, *farkas*, a Balaton vidékén *kakas*, Máramarosban a *virkolák*. A palócoknál általános hiedelem, hogy a *markoláb*, *markaláb* és csak kevesek szerint a *pajod* meg a *kereszteletlen elhalt gyermekek lelkei*.³³

Bukovinában *egérke* harapja vagy *sárkány* markolja. Ugyancsak sárkány eszi Gyimesben. *Virgács*, *varkalács* Moldvában, a *kereszteletlen gyermekek* a Mezőségen, a *prikolics*, *ördög* a Szilágyságban és *pirkolics* Háromszéken. A Bánságban és Udvarhelyszéken a napfogyatkozás-

²⁹ L. A 33–35, 38, 39. és Bosnyák 1980. 33.

³⁰ A 40.

³¹ Bosnyák 1977. A 34.

³² Bosnyák 1977. 28; 1980. 21; 1982. 72; A 21–27.

³³ MNL I. 640; Barna Gábor: *i. m.* Uo.

nak csakis valamennyire tudományos magyarázatát ismerték. Nem ez volt az általános, hanem az, hogy mint egykor élő hiedelmet, mai érdekességként elmesélték, mi eszi a napot, illetve nem tudtak a jelenségre semmiféle magyarázatot.

A baj, veszedelem, amelyet jelez, különböző lehet: keresztények halála, világvége (Moldvában);³⁴ háború (Bukovinában, Csíkban); világváltozás (Bukovinában); baj (Csíkban); világvége (Mezőségen). A napfogyatkozás előjel voltában többnyire hittek is az adatközlők, nem úgy, mint a magyarázatokban.

Jóslás. A Naphól való jóslásban a tapasztalati tudás meg az asztrológiai előrejelzések a meghatározóak.

a) *Időjárásjóslás*

Az időjárásjóslások sokszor pontos előrejelzések, a természet alapos megfigyelésén, beigazolódott felismeréseken alapulnak. A hosszú ideje tartó tapasztalatok alapján kialakult időjárásjóslások elég jelentékeny része kapcsolódik a Naphoz.³⁵ Népszerűsítésükben, továbbörökítésükben fontos szerepet játszottak a kalendáriumok, csízóiok. Legalább néhány, a Naphoz fűződő regulát mindenfelé ismernek a kutatott területen. Többnyire csak az idősebbek, kevésbé a középkorúak, legkevésbé a fiatalok.

Legtöbbször a lenyugvó Naphól jósolnak esőt, szelet vagy jó időt. Ugyancsak gyakran a felkelő Naphól hasonlókat. Ritka adat a Barcaságról: az aszályt jósolják meg a Nap színéből, valamint egy sóvidéki közlés, amely szerint, ha a Napnak „hosszú sugara van, szíja a vizet”. Jelentése, hogy két nap múlva esik az eső.

b) *Termésjóslás*

Az időjárásjóslások hangsúlyozott tudás jellegével szemben a termésjóslások hiedelem jellegűek és kevésbé számosak. Gyűjtőúton keresztény, vallásos és asztrológiai eredetű jóslat rögzítésére adódott alkalmam.

Elterjedt vélekedés, hogy Kisasszonykor – Mária születésnapja a keresztény egyház szerint – vagy Nagyboldogasszonykor rózsát hány a nap.³⁶ Ehhez kapcsolódik egy csíki jóslat: Ha a Nap rózsát hány Nagyboldogasszonykor, akkor gyenge gabonatermés lesz. Ellenkező előjelű jóslás ismeretes a Palócföldön.³⁷

Regiomontanus régóta népszerű csízóiójának egyik megállapításával cseng össze az udvarhelyszéki közlés: amelyik évben „uralkodó a Nap”, abban az évben jó termés várható.³⁸

Időbeosztás. Maga ‘nap’ szavunk is utal az említett funkcióra. Nálunk is, mint a legtöbb urál-altaji népnél, ‘nap’ szavunk egyaránt jelenti az égitestet és az időmértéket.³⁹

A természetben inkább benne élő ember munkarendjét elsődlegesen a Nap járásához igazítja. A mezőgazdasági munka ma is „látástól vakulásig” tart. Nyáron hosszabb – ilyenkor többszöri az étkezés –, télen rövidebb, a nappalok hosszához igazodik. A modern világító- meg időmérő eszközök az életvitel említett vonatkozásain keveset változtattak, viszont közvettebbé vált a Naphoz való viszony, jelentősége pedig csökkent. Kiváltképp jelzi a Nap időbeosztó, óra voltának háttérbe szorulását, hogy a kutatott területen szinte csak a pásztoremberek tudtak a

³⁴ Vö. Otescu, Ion: *Credințele țărănilui român despre cer și stele*. Analele Academiei Române. Tom. XXIX. Buc. 1907. 70. A moldvai, bukovinai, gyimesi adatok Bosnyáktól származnak (1977, 1980, 1982).

³⁵ Vö. A 47–54, 56–62, 68–77; Bosnyák 1977, 1980, 1982; Gub Jenő: *Sóvidéki népi világgép* (kézirat). 1994.

³⁶ Bödök Zsigmond: *Harmatlegelő (A csillagos ég a néphagyományban)*. Dunaszerdahely 1992. 57.

³⁷ Vö. Pócs Éva: *Zagyvarékas néphite*. Néprajzi Közlemények 60. 1964/3–4.

³⁸ Regiomontanus: *Csízói vagyis a csillagászati tudománynak rövid és értelmes leírása*. Első kiadás 1471-ben. Bp. 1986. 44.

³⁹ Vámbéry Ármin: *A török-tatár nép primitív kulturájában az égitestek*. Bp. 1879. 9.

Nap helyzetéből pontosan következtetni az órára; sokszor ők is csupán hallottak arról, hogy ez nemrég még megvolt a gyakorlatban.⁴⁰

Összegezés. Adatközlőim közül a pásztorok, a férfiak, idősebbek ismeretei voltak alapsabbak. A gazdagabb hiedelemanyag gyűjtésében elsősorban idősebb nőktől, a régiókat tekintve pedig főleg Moldvából, a Mezőségről és Csíkból származik. A Naphoz fordulást, a Napban láthatókat illetően a katolikus adatközlők közlései számottevőbbek.

A Napról jóval kevesebb hiedelemanyagot jegyezhettem le, mint a Holdról; ismeretanyagot viszont hasonló mennyiségben.

A tanulmányozott területről gyűjtött közlések új adatokkal is árnyalhatják a magyar nyelvterület népi Nap-magyarítását.

Tapasztalati tudás, népi és tételes vallásosság, asztrológia és mágia együtt jelentkezett a vizsgált közlésekben, amelyek hiedelemrésze nagyrészt az európai parasztság hitvilágának régi rétegéhez tartozik. A Naphoz fűzött hiedelmek többnyire sztereotippá merevedtek, csak tudnak róluk, nem hisznek bennük. A Nap fontosságának tudata, hite nem jelenti sem a megismerésére való fokozottabb törekvést, sem imádatát, kultikus tiszteletét.

A keresztény meghatározottságú népi vallásosság kereteibe beleférnek a mágikus jellegű, tabuscselekvéseket megjelölő tiltások, a napfogyatkozást égitestevésnek tekintő ősi elképzelések, az asztrológiai eredetű termésjóslás, a tapasztalati tudáson alapuló regulák az időjárás változásairól, sőt a formális, keresztényesített naptiszteletet mutató imák, köszöntések, kérések is. A felsoroltak a Napnak tulajdonított funkciók – világítás, melegítés, időbeosztás, iránymutatás, nyomatékosítás jóslás – kifejezői, érvényesítői egyben.

Napjaink különféle modern mérőműszerei, a technika, a civilizáció mai állása háttérbe szorította a Napra való régebbi hagyományos odafigyelést. Bizonyos funkcióit nem vagy csak közvetve látja el, illetve bizonyos funkciók ellátását csak közvetve tulajdonítják neki. Bár megmaradt a Nap a szent, a vallásos szféra tartozékának, az adatközlők többségénél foglalkozásuk, szokásaik gyakorlását befolyásolja. Az élet tragikus fordulóit magyarázzák rendellenességeivel: a hit szempontjából fontossága csökkent. Legkevésbé a moldvai csángók és a gyimesiek körében, ahol azt, hogy lemegy a Nap, úgy mondják: *szentül*.⁴¹

Adattár

A Nap mibenléte

1. *A Nap az más, nem csillag. Üveget kormoztak, úgy nézték.* (Szm4)⁴²
2. *A Nap az Nap, nem csillag.* (Ót4)
3. *A Napból egy kávéskanál az egész világot elégetné.* (Szp2)

Napfogyatkozás

4. *Rámén a Hold a Napra olyankó.* (Ót4)
5. *Napfogyatkozásor Mária haragszik mondták; valamilyen fejrésze látszik is.* (Bo1)
6. *Mindenki fél a napfogyatkozástó (füstös ablaküvegge nézték); háborút, bajt jelzett, mint az Üstökös csillag.* (Bo3)
7. *1914-be napfogyatkozás is, üstökös is volt. Jelezték a háborút, mondták.* (Be1)

⁴⁰ A 55, 63, 67.

⁴¹ Bosnyák 1980, 1982.

⁴² A zárójelbeli betű(csoport) a település nevére utal, a szám pedig az adatközlő sorszáma.

8. *A pirkolicsik eszik meg, azt mondják, a Napot. Lehetett látni a kormos üvegen át, hogy benne valami mind mejen.* (Kö2)
9. *A napfogyatkozás veszélynek a jele, úgy tartották.* (Kö1)
10. *Napfogyatkozás minden három évben van. A Föld a Nap elejibe megyen.* (Szp1)
11. *Napfogyatkor a Hold elejibe fordul a Napnak.* (Szp3)
12. *A napfogyatkozás a világ véginek az eljövételit jelenti.* (Szo1)
13. *A kereszteleetlen eltemetett gyermekek fogyasszák el a Napot. Egy román asszontól hallottam.* (Szo2)
14. *A napfogyatkozást a kereszteleetlen gyermekek a kaparással elvettek okozzák.* (Szo6)
15. *Mikor a Nap fogyatt, megfüstöltek egy üveget, azan nézték. Fogyatt addig, ameddig akkora lett, mint egy sarló; aztán megint kezdett nőni vissza.* (Szo2)
16. *A Napot a kereszteleetlen gyermekek, a pirkolicsok eszik meg: azok mind ördögök.* (Na2,3)

A Nap nagysága, alakja, színe

17. *A Napnak hét színe van: viola, kék indigó, zöd, sárga, narancs, vörös.* (Szp2)
18. *Olyan a Nap, mint egy katulya.* (Szo4)
19. *Kisebb a Nap a Földnél.* (Szo6)
20. *Nagyobb a Nap a Földnél.* (Szo5)

Naptisztelet

21. *Imádkozni a Nappa szembe szoktam.* (Vá2)
22. *Amikor a Nap feljött, vagy a Hold, a sapkámát megemeltem, s köszöntem régebb: Édes jó Istenem, segíts meg!* (Ab2)
23. *Nagyapám hajnalba a búzáat mikó vette e, a Nap felé fordult, imádkozott: A Jóisten adjon áldást.* (Szp3)
24. *Szembenézek az áldott Nappal is, nem vagyok bűnös – mondják.* (Va2,3)
25. *Mikó beállott az ember az ekéve szántani, a Nap felé fordult, s úgy imádkozott. Imádkozik a munkájáé az ember, vagy mert nem hibás, s annak nézik.* (Szo4)
26. *Rég egy idős embernek a felesége kételkedett, hogy a férje szeret mást. Hogy meggyőzze, megesküött a napra: Ott van az áldott Nap, ha hiszed, hiszed, ha nem, nem.* (Szo7)
27. *Aki átkozódik ha nagyon akarja (az átok megfogadását), a Nap felé fordul.* (Szo7)
28. *A Nap meggyújtja a cigarettát. Hogy is nem félt Istentől az az ember, amikor a Naptól gyújtott szivart.* (Szo7)
29. *Szombat szent nap, akkó végezte bé az Isten a teremtést, azé süt ki a Nap.*⁴³
30. *A Napba az Úrjézus van. A Nap felé ke imádkozni. Amíg a Nap fent van, nem szabad egymással haragba lenni.* (Na2,3)

A Nap keletkezéséről

31. *Valamiko két nap vót, mindkettő fogyatt (megjegyzem, hogy hiszi, amit mond).* (Szo2)

Két Nap

32. *Két Nap az égen háborút jelent.* (Szo6)

Tiltások

33. *Este, napnyugta után nem szabad kidobni a szemetet, me kidobja az ember vele a szerencsét.* (Vá2)

⁴³ Detrehemtelep. Keszeg Vilmos: *Mezőségi néphit.* (kézirat) 1994.

34. *A Nappal a szemetet nem szabad szembeönteni.* (Szp2,3)
35. *Ha a Nap lehalad, nem szabad a szemetet eldobni, mert a szerencsét dobjuk el.* (Vá2,3)
36. *Ha a Nap lehaladt, nem volt szabad motollálni, se tekerni, mert akkor megkápcsálódnak a juhok; mert kereszt van benne.* (Szo4)
37. *Nem szabad tűt kézbe venni, nem szabad fonni, ha a Nap lehaladt.* (Szo7)
38. *Szemetet nem szabad kivinni este, mikó bukik a Nap: elviszi a dzsermek álmát.* (Szo6)
39. *Naplemente után a szemetet ne önts ki, a szerencse a háztó elmejen.* (Te1)
40. *Napnyugatra a párnát ne tedd (keletre vagy délre tedd), me soká nem élsz.* (Te1)

A halott sírba fektetése

41. *Szembe a Nappa a sírak lábba keletnek.* (Vá2)
42. *Az emberekfeje nyugat felé vannak a sírban.* (Ót4)
43. *A halott feje legyen keletnek.* (Új 1)
44. *Úgy tudom, nálunk a temetőben feje nyugatnak vannak a halottak.* (Szp2)
45. *Úgy tudom, általában keletre van a halottak feje.* (Ze3)

A Nap anyja

46. *A Nap anyja útba igazít gyűrűve, pálcáva a sárkányok vagy óriások felé. Meséből tudam.* (Szo7)

Nap és időjárás, időpont

47. *Pirosan megyen le a Nap: szél lesz.* (Szm1)
48. *Felhőben megyen le a Nap: eső lesz.* (Szm1)
49. *A Nap felkeltekor piros: eső lesz.* (Szm4)
50. *Pirosan mejen le a Nap: szél lesz.* (La2,3)
51. *Fellegbe mejen le a Nap: eső lesz.* (La2,3)
52. *Fellegbe megy le a Nap: eső lesz.* (Vá2)
53. *Pirosan megy le a Nap, szél lesz.* (Ilg1, Ót5, Vél1)
54. *Fellegbe megy le a Nap: eső lesz.* (Vél1)
55. *A Napból pontosan lehet következtetni az órára. Háttá ke állni a Napnak legyen árnyék Botot szűrtünk az árnyék végébe, mértük, hány láb, aszerint tudtuk, hány óra.* (Vél)
56. *Ha a Nap fakó, szürkés: aszályt jelent.* (Né1)
57. *Tisztába halad le a Nap: jó idő lesz.* (Bo1)
58. *A Nap regge bésüt feszesen, hegyesen: eső lesz.* (Új1)
59. *A Nap felhőbe megy le: eső lesz.* (Új1)
60. *A Nap pirosan megy le: szél lesz.* (Új1)
61. *Veresen jó fel a Nap: eső vagy szél lesz.* (Bé1)
62. *Veresen kel a Nap: szél lesz.* (Dá1)
63. *Az időt, hogy mikó hány az óra, jól tudtam a Napról, a mindennapi foglalkozás (pásztorokodás) fűzött hozza.* (Kö1)
64. *Tisztán megy le a Nap, jó idő lesz.* (Szp1)
65. *Felhőbe megy le a Nap, akkó rossz idő lesz.* (Szp1)
66. *Mikó a Nap tüzesen, vörösen halad le: szél lesz.* (Szp2,3)
67. *A tenyeremen egy ujjam behajlítom, s ha az árnyékpont a tenyér közepiné van: 12 óra.* (Szp1)
68. *Este visszasüt a Nap: szél lesz.* (Vi1)
69. *Pirosan megy le a Nap, szél lesz.* (Val-3)
70. *Hét kozsokat veszen magára a tél, úgy mejen fe a hegyre. Muszáj menjen, jön a Nap, és eszi meg a fogaiva.* (Szo4)
71. *A Nap pirosan kél: esőt vagy szelet jelent.* (Szo7)
72. *Halad le a Nap, és piros az ég alja, akkor nagy szél vagy jó idő lesz másnapra.* (Szo4)
73. *Pirosan bukik a Nap: szél lesz.* (Szo5,6)

74. *A Nap pirosas: szél lesz.* (Szi2)
 75. *Amikor a Nap vörösen megy le, szél lesz.* (Ho1)
 76. *Amikor a Nap lementekor visszasüt: jó idő lesz.* (Ho1)
 77. *Hazamentek a homályok (felhők) a Nap körül alkonyatkor: nem lesz eső.* (Te1)

Termésjólás

78. *Ha Nagyboldogasszonykor rózsát hány a Nap (hatalmas nagy fényesség s meleg van), gyenge gabonatermés lesz jövő évbe.* (Bo1)
 79. *Melyik évbe uralkodó a Nap, az jó termést hoz.* (Te1)

Kifejezések, mondókák

80. *Hét ágra áll a Nap* (nagy meleg van). (Ót4)
 81. *Süss ki, Nap*
Szengyörgy-nap!
Itt egy kislány
majd mögfagy. (Ót4).
 82. *Nagyboldogasszonykor rózsát hány a Nap* (erősen süt). (Bo1)
 83. *Elszentül a Nap* (lemegy). (Bo3)
 84. (Sarlós Boldogasszony napján) *rózsát hány a Nap* (tartják a jó erkölcsös emberek; védője Sarlós Boldogasszony az aratóknak, Csikkarcfalván akkor van a búcsú). (Bo3)
 85. *Van a mondás, hogy aki a szemetet a Nappal szembeönti, az takarékos ember lesz.* (Te1)

Adatközlők

- Ab: Kézdialbis, Háromszék
 1. Mihály Erzsébet, 1920
 2. Mihály István, 1916 – (málnási származású)
- Bé: Bélafalva, Háromszék
 1. Orbán Lázár, 1905 – kat, pásztor, erdőölő munkás, híres bicskakészítő
- Bi: Bikafalva, Udvarhelyszék
 1. Bedő Lajos, 1914 – ref., gazda
- Bo: Csikborzsova, Fel-Csík
 1. Eröss Antal, 1921 – kat., gazda
 2. Eröss Enikő, 1958 – kat. (csikrákosi születésű)
 3. Geréd Margit, 1919 – kat. (20 éves koráig a szomszédos Csíkszentmiklóson – Fel-Csík – lakott)
- Bot: Botháza, Mezőség
 1. Nagy Sándor, 1934
 2. Nagy Sándorné K. Ilona, 1936
- Bu: Bunyaszekszárd (1870-től 1980-ig létező falu a Bánságban)
 1. Ihász János, 1923 – ref., gazda (jelenleg Igazfalván él)
 2. Ihász Teréz, 1923 – ref, gazdasszony
- Bú: Barcaújfalu, Barcaság
 1. Soós Anna, 1932 – evangélikus

- Cé: Krasznacégény, Szatmár
 1. Szaniszló Ilona, 1903 – ref.
- Dá: Dálnok, Háromszék
 1. Márton Éva, 1913 – ref., volt cseléd
- De: Székelyderzs, Udvarhelyszék
 1. Bartha Bálint, 1926 – unit., egyházi hivatalnok
- Fr: Felsőróna, Máramaros
 1. Fetko Pável, 1952 – gazda (ukrán)
 2. Poljácuk Juljana, 1959 – (ukrán)
 3. Poljácuk Nyikolaj, 1928 – ortodox, gazda (ukrán)
 4. Szenderszki János, 1938 – gazda
- Ho: Hodgya, Udvarhelyszék
 1. Baczó Béla, 1907
- Ig: Igazfalva, Bánság
 1. Pappné Sándor Ilona, 1940 – ref., tanárnő
- Kol: Koltó, Bányavidék
 1. Balázsfy Béla, 1915 – (erzsébetbányai születésű)
 2. Téglás Irén, 1938
- Kor: Korond, Sóvidék
 1. Molnos András, 1933 – Jehova tanúja, toplász
 2. Molnos Julianna, 1945
- Kö: Sepsikőröspatak, Háromszék
 1. Demeter József, 1901 – pásztor
 2. Pakulár Berta, 1939 – (cigány)
 3. Szántó József, 1905
- La: Magyarlapád, Alsó-Fehér
 1. Gergely István, 1951 – ref, tanár
 2. Sipos Árpád, 1935 – ref., gazda
 3. Sipos Margit, 1943 – ref.
- Na: Szilágynagyfalu
 1. Boldizsár György, 1950 – (cigány)
 2. Csengettyűs László („Sanyi”), 1926 – (cigány)
 3. Csengettyűs Teréz („Sanyiné, Ilka”), 1927 – (cigány)
 4. Major Eszter, 1936 – ref, tanítónő
 5. Varga Julianna („Boldizsárné”), 1932 – cigány származású
- Né: Négyfalu, Barcaság
 1. Hochbauer Ferencné Gáspár Sára, 1922
 2. Köpe Ilona, 1931

Ót: Ótelek, Bánság

1. Keresztes István, 1922 – kat., gazda
2. Keresztesné Stoian Margit, 1924 – kat., volt szobalány
3. Talpai Magdolna, 1949 – kat., titkárnő
4. Talpai Teréz, 1919 – kat.
5. Szakái Rozália, 1917 – kat.

Pa: Parajd, Sóvidék

1. Fülöp Margit, 1951
2. Fülöp Mihály, 1948 – ref., állategészségügyi (vadász)

Po: Aranyospolyán, Aranysszék

1. Zsigmond Ibolya, 1939 – ref.

Si: Siménfalva, Nyikó mente (Udvarhelyszék)

1. Gál Miklósné Kibédi Julianna, 1910 – gazdasszony
2. Kibédi József, 1908 – gazda, szabó
3. Marosi Imre, 1909 – gazda, ács

Sz: Gyergyószárhegy, Gyergyó

1. Gurzó Ferencné Köllő Margit, 1922

Szi: Nyárádszentimre, Nyárád mente

1. Benedekfi Rózsa, 1931 – ref., földm.
2. Pálfi Károly, 1919 – ref., földm. (grófi család utóda)

Szm: Csíkszentmárton (itteni adatközlőim a község csekefalvi részén laknak) AI-Csík

1. Bajkó István, 1946
2. Bajkó Katalin, 1955
3. Balla József, 1922 – kat., gazda
4. Nagy Mátyás, 1914 – kat., gazda és ezermester
5. Szőcs Dénes, 1912 – kat., gazda (55 éve jött ide Kászonújfaluból)
6. Száva Antal, 1928 – kat., tanár
7. Nagy Mátyásné Imre Irén, 1919 – kat.

Szo: Magyarszovát, Mezőség

1. Kis Márton, 1908 – unit., földműves
2. Maneszes Bulgér Róza, 1903 – ref., földm.
3. Csete Gergelyné Bíró Erzsébet, 1908 – unit., földm.
4. Bodor Erzsébet, 1941 – unit., földm.
5. Székely András, 1929 – unit., juhász
6. Székely Anna, 1928 – unit., földm.
7. Asztalos Mártonná Kiss Erzsébet, 1917 – ref., földm.
8. Tóth Éva, 1965 – ref., akkor még tanuló
9. Maneszes Sára, 1931 – ref., földm.
10. Marton Anna, 1931 – földm.
11. Crișan Maria, 1920 – ortodox, földm.
12. Bodor Árpád, 1969
13. Márton György, 1965

Szp: Homoródszentpál, Homoród mente

1. Gábos Domokos, 1924 – ref., juhász és gazda
2. Geréd András, 1910 – ref., gazda
3. Geréd Júlia, 1912 – ref. (homoródalmási születésű)
4. Néma Géza, 1960 – (cigány)

Te: Telekfalva, Udvarhelyszék

1. Orbán Berta, 1909 – ref.

Új: Kásztonújfalu, Kászsónszék

1. Barta László, 1933 – kat., gazda
2. Bartha Bernadett 1971 – tanár

Va: Magyarvalkó, Kalotaszeg

1. Kovács István, 1950 – ref. (mérnök, jelenleg Sepsiszentgyörgyön él)
2. Kovács Márton, 1920 – ref., gazda
3. Kovács Mártonné Lőrincz Erzsébet, 1927 – ref.

Vá: Várfalva, Aranyosszék

1. Fodor András, 1947 – unit., erdész
2. Fodor Miklós, 1920 – unit., gazda

Ve: Verespatak, Mócvidék

1. Aida Viorica, 1941 – ortodox
2. Almășan Doru, 1960 – ortodox, bányász
3. Falics László, 1930
4. Zlaczkiné Lőrincz Anna, 1907 – unit.

Vé: Végvár, Bánság

1. id. Czudar István, 1923 – volt kanász és csordásbojtár
2. Forrainé Czudar Julianna, 1923
3. Korsós Péter, 1903
4. Korsós Sára, 1940
5. Tamásy Mária, 1928

Vi: Magyarvista, Kalotaszeg

1. Szallós István, 1936

Ze: Zeteváralja, Udvarhelyszék

1. Jakab Mihály, 1932 – kat., gazda
2. Petra Teréz, 1954
3. Sánduly Anna, 1911 – kat.
4. Sánduly Lajos, 1955

The Sun in the Folklore of Hungarians in Romania. The author presents a chapter from an ambitious investigation including almost all the Hungarian population in Romania: the different concepts about the Sun. Among these one can find the traces of the most ancient sun-myths, suppositions going back to the Christian belief, observations based on centuries of experiences (for example the forecasting of the weather), and last but not least knowledge acquired in school or other forms of popular education. This rich sample of notions shows smaller or bigger alterations according to gender, age, occupation, (the author mentions excellent informants between shepherds) and obviously according to religious belief (both the ancient and the new suppositions being more frequent with the Catholics). Referring to his further researches the author states that the treasure of beliefs connected to the Moon is much more abundant, vivid and varied than those connected to the Sun. In the referential chapter the author presents a sample from the concise, striking popular formulas about knowledge and suppositions connected to the Sun, and illustrating the dimensions of his research he attaches the list of the informants.

MŰHELY

Tapodi Zsuzsa

„Dicsőséges kudarcaink” – tovább élő paradoxonaink

Sok újdonsággal és tanulsággal szolgál Tóth Sándor Gaál Gábor-könyve¹, és bár szándéka szerint lezár egy vitasorozatot, nyitott kérdéseket hagy maga után. A szerző a hatalmi elvárások által a nyolcvanas évek végéig fenntartott torz, sematikus Gaál-portré revidálására vállalkozik. Egyszerre mutatja be a hatalmi kánon mögött meghúzódó manipulatív technikákat, kisszerű érdekeket, és ezzel szembeállítva mutatja föl a diktatúra korában tiltott kánonként létrejövő, öncenzúra és kényszerű korlátozások² meghaladásának eredményeképpen kirajzolódó saját Gaál-képét, mely szemben áll a másfajta értelmezési stratégiát követők által fölvázolt portréval is.

A gondolkodásra serkentés ugyanúgy érdeme Tóth Sándor kötetének, mint a sokszor szívszorító adatok pontos sorjázása. A Gaál-archívum hányatott sorsa például nemzeti közösségünk kiszolgáltatottságának is tükrö. Szociológiai értékű a folyamat bemutatása, ahogyan a totális hatalom a maga kénye-kedve szerint értékeli-átértékeli-torzítja a szerzői szubjektumtól elszakadt szövegkorpuszt.

Választ kapunk itt arra a kínzó kérdésre is, hogy honnan az ellentmondás, amely eddig a textusok és paratextusok között feszült. A válogatott írások első két kötetének szövegei, valamint az 1946–52 között keletkezett, az Utunk, Irodalmi Almanach hasábjain vagy a *Valóság és irodalom* című kötetben megjelent írások nyomán kirajzolódó Gaál-portré ugyanis nem egyezett a paratextusok (évfordulós megemlékezések, apológiák, tömjénező méltatások) által fölvázolt portréval. A szerzőt nem ismerő generációk befogadója számára úgy tűnhetett: ezt a transzszilvanizmus ellenében romániaságot, pluralista társadalomszemlélet helyett tiszta osztályvonalat követelő, valóságirodalomként átidealizált dokumentarizmust számon kérő merev irodalompolitikust kell rajongva tisztelnie. A hatalmi manipulációról mit sem tudva, a kicsikart revízió hevében született kompenzáló túlértékelést a sematizmust szentesítő kánon részének érezhetjük.³ Az ellentmondás nyilván abban rejlik, hogy a volt munkatársak, tanítványok igazságot kívántak szolgáltatni mesterüknek, elvtársuknak, akiben a hitéért, közös hitükért szenvedő mártírt látták. Az utókor viszont, a konkrét személyiség híján, csupán a művekben megőrződött „lennyomattal” találkozhatott, amit korántsem találhatott oly csodálatra méltónak, követendő példának. Tordai Zádor tanulmánya fényt derít ennek a sajnálatos ellentmondásnak az okára: „Gazdag tevékenységéből két ág bontakozik ki: az irodalmi-publicisztikai és az egyetemi-filozófiai munka. [...] Az irodalomkritika közvetlenebb társadalmi tevékenység volt, olyan, ahol elfogadta a politikának való közvetlen és direkt alárendelés elvét. [...] Ugyanakkor filozófiai tevékenységében az ellentétes szemlélet bomlik ki szinte felszabadultan. Ez a »terület« különben is távolabb esett a társadalom közvetlen aktualitásától. Az egyetemi oktatást ekkor még nem vette hatalmába az a szűkkeblű szemlélet és gyakorlat, amit dogmatizmusnak szokás nevezni.”⁴

¹ Tóth Sándor: *Dicsőséges kudarcaink a diktatúra korából. Gaál Gábor sorsa és utóélete Romániában 1946–1986*. Bp. 1997.

² Lásd a *Kicsikart Gaál-revízió* című fejezetet: „Egyetérthettünk abban, hogy az utolsó, szerecsenmosdató hazugságot kivéve a felsorolás minden pontjának van valamilyen valóságmagva. Abban is, hogy a valóságos összefüggésekre és arányokra nem tekintő súlypontosítás megbontja a valóságos arányokat, eltorzítja a képet. De hát, ha ez az ára a belépőjegyeknek!” I. m. 130.

³ Lásd *A pártos Gaál-profil kimódolása* című fejezetet. I. m. 135. és kk.

⁴ Tordai Zádor: *Emlékezés és apológia* (1969). = *Legyünk realisták! Esszék, tanulmányok*. Bp. 1977. 140.

Az apológia a pedagógusra, szerkesztőre és elsősorban magára a személyiségre vonatkozott.

Az összefüggések megvilágítása, az átfogó, mély társadalomismeret, a cselekvések okainak lélektani-tisztázó igénye figyelemreméltó erénye Tóth Sándor könyvének.

Az újraolvasás objektívnek szánt, ugyanakkor a lényegről, a Gaál Gábor-szövegekről azt állítja a szerző, hogy azok a történész számára fontos dokumentumok, de tekintsünk el tőlük: „Tekintsük az életmű szempontjából jelen körülmények között értelmezhetetleneknek, az életműtől egyelőre elkülönítendőnek.”⁵

Ez azonban az életmű közel egyharmada, amely akkor jött létre, amikor megvalósulni lát-szott az a rendszer, melyért a szerző addig harcolt. (Ekkor újra főszerkesztő, az önálló kötet megjelenése is valóra válik stb.) Figyelmen kívül hagyni ezt a szövegtörzset nem lehet csupán azért, mert mostoha körülmények között született, vagy mert nem igazolja az alkotót kegyelettel felidéző tanítvány előfeltevéseit. Gaál Gábor neve az irodalomtörténetben maradt fenn profesz-szori, irodalomkritikusi, szerkesztői, tankönyvírói, irodalompolitikai munkássága okán-jogán. Az irodalom intézményi életében betöltött szerepétől eltekinteni tehát nem lehet. Hogy mennyi-re fontos volt ez a szerep, azt humorosan ugyan, de lényegre tapintóan érzékelteti Bajor Andor: „Irodalmunk harmadik szakasza: Parancsnok: Gaál Gábor, Helyettese: Gaál Gábor, Beosztott: Gaál Gábor.”⁶ Gaál a korszak vezető kanonizátora: programszerűen olvassa-olvasatja, újraol-vassa-újraolvasatja irodalmunkat, kritikáival, „napiparancsaival” pedig az alkotás és befogadás folyamatát irányítja. Szerepe az anyaországi Révai Józseféhez hasonlítható.

Ami szintén vitára készíthet, az Tóth Sándornak a könyvből kiolvasható irodalomfölfogá-sa, melyet Bókay Antal nyomán premodernnek nevezhetünk.⁷ Bókay a premodern irodalom-fölfogás ismérveként a szerző központi szerepét tünteti föl. Eszerint a szerzőre hat a kontextus, melynek alapján létrehoz egy szöveget. A középpontban a kontextusnak és a szerzőre történt hatásának kell állnia. A modern irodalomfölfogás viszont felszámolja ezt a szerzőfogalmat. Roland Barthes szavaival: „A hang elveszti eredetét, a szerző halottá válik, az írás elkezdő-dik.”⁸ A mű tehát, amint eljutott az befogadóhoz, önálló életre kel, hat, függetlenül attól, hogy szerzője jókedvűből vagy kínjában vetette-e papírra. Az adott időszak Gaál-írásai pedig „napiparancsok”, szándékuk szerint is hatni akarnak. Nem csupán más szövegekre, alkotókra, hanem az egész társadalmi valóságra: „Ezt a valóságot az irodalmunkkal együtt csinálnunk kell. Ebben a valóságban a haladásellenes erőket nemcsak az igazságszolgáltatásnak kötelessége leküzdeni, de az irodalomnak is. [...] Ne értelmezze, ne ábrázolja ezt a valóságot az író, hanem változtassa meg!”⁹ Az írás 1947-ből való, de a szerző felveszi kötetébe is. 1948-ban ezt írja: „Minden műalkotás a társadalmi harcok terméke, és szerepe a társadalmi harcokban van: min-den műalkotás az osztályharc megnyilvánulása.”¹⁰

Gaál Gábor következetesen küzd a szociológiai nézőpont bevezetéséért, amelynek alkalma-zása a társadalom irodalomszemléletéről az irodalom társadalomszemléletére tereli a figyelmet. (Lásd a témáról Veres András tanulmányát.¹¹) Ezzel napjainkig hatóan zsákutcába viszi iroda-lomértelmezésünket. Már az 1947-es Toldi-vitával elkezdődik ez a tudatosan irányított folya-

⁵ Tóth Sándor: *i. m.* 59.

⁶ Bajor Andor: *Vázlat a hazai magyar irodalom oktatásához*. Helikon. 1991. 52. sz.

⁷ Bókay Antal: *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban*. Bp. 1997.

⁸ Idézi Bókay: *i. m.* 128.

⁹ Gaál Gábor: *Író és irodalom a népi demokráciában*. = *Valóság és irodalom*. Buk. 1950. 201.

¹⁰ *Olvaszuk újra a magyar irodalmat!* Utunk 1948. nov. 20. Ez is bekerül a *Valóság és irodalomba*.

¹¹ Veres András: *A szociológiai nézőpont az irodalomértelmezésben* (Történeti vázlat). = *Az irodalomtörténet el-mélete*. Szerk. Szili József. Bp. Akadémiai Kiadó 1989.

mat. A vitát nem lehet akcidenziaként értelmezni, hiszen dokumentumait maga Gaál is beemeli a *Valóság és irodalom* című kötetébe. „Az eddiginél tárgyiasabb, a szociológiai szempontot valóban alkalmazó kutatás – ebben a részletkérdésben is – gyökeresen módosítani kénytelen eddigi Arany-, illetve Toldi-felfogásunkon. [...] Önismereti zavar, hogy pórsuhancnak véli (bár nem annak ábrázolja) azt a Toldit, aki valójában a 19. századi reformkorszaki *nacionalista* nemesnek egy, erre a nemesre illő »népi«, »mesei« tulajdonságokkal keresztül-kasul idealizált változata.”¹² Az általam kiemelt „nacionalista” jelző Gaál Gábor és a korszak terminológiájában megbélyegző, a sovinizmus szinonimája. Ezért nem illik sem Toldi Miklósról, sem a szerző Arany liberális nemzeteszelméjére. Tóth Sándor idézi a vitával kapcsolatban a szociológiai nézőpontot védő francia kutatót, Jean Luc Moreau-t,¹³ aki Lukács György nyomán hasonlóképpen értékeli Toldi Miklós társadalmi helyzetét. Egy ellentmondás viszont elkerüli a monográfus figyelmét, nevezetesen az, hogy Gaál Gábor saját kortársaitól mindig „az idő színvonalán” álló, tehát a kor politikai, ideológiai harcát tükröző műveket kér számon, Aranytól viszont zokon veszi, hogy az a kiszolgáltatott helyzetéből a nemzet tagjává, oszlopává emelkedő nép reprezentánsának tekinti Toldiját.

Arról sem esik szó Tóth Sándor munkájában, hogy Gaál Gábor sajnálatos módon részt vett az önálló erdélyi magyar intézményrendszer leépítésében. Egy példa: Benkő Samu idézi Szabó T. Attila feljegyzését: „Az itt egybekötött és címlap előzékkel ellátott kiadványok Kelemen Lajos 1947. szeptember 30-án bekövetkezett 70. születési évfordulójára tervezett emlékkönyv különnyomatban megjelent tanulmányai. Az emlékkönyv megjelenését az Erdélyi Tudományos Intézet utolsó igazgatója, Gaál Gábor – előttem ismeretlen okokból – akadályozta meg.”¹⁴ Benkő Samu szerint Gaál pártutasítást hajtott végre, mivel a személyi kultusz kiépülésének idején megengedhetetlennek tartották, hogy egy öreg, magyar, polgári tudóst az intézet külön kötettel tiszteljen meg. Az Akadémia tagjaként 1947-ben Gaál Gábor azt a feladatot kapta, hogy az intézetet építse be az akkor létrehozott kolozsvári Akadémiai Fiókba. Csögör Lajos és Balogh Edgár rektorok letartóztatása után úgy tettek, mintha az intézet nem is létezett volna.

A kényszer, félelem nem lehet egyedüli mentség, hiszen akad a korszakból ellenpélda, nemcsak a más meggyőződésű Márton Áron vagy Venczel József helytállására gondolok, hanem például a népszolgálatot a szociáldemokrata párt keretében vállaló Nagy Gézára, aki Balogh Edgár biztatására, hogy írjon helyeslő nyilatkozatot az Erdélyi Múzeum-Egyesületben folyó tisztogatásról, azt válaszolta: „Ha ma a te tanácsodra elkezdeném ezt a nyilatkozatot, azt jelentené, hogy féltlenivalóm van, hogy bűnösnek érzem magam, és szeretnék menekülni bizonyos következmények elől.”¹⁵ Hogy a kommunista pártból való kizárás réme indokolt sok kényszereselekvést, az bizonyosnak látszik. Úgy tűnik, létezett mégis más alternatíva is. Ezt Kohn Hillel sorsa is igazolja, akit kitétek a pártból, mégis professzor maradt a Bolyai Tudományegyetem Közgazdasági Karán.¹⁶

Miért nem sikerülhet Tóth Sándornak maradéktalanul megcáfolnia a hatalom által manipulált kialakított, sematikus Gaál Gábor-képet? Talán azért, mert az elrajzolás csupán megerősített bizonyos, markánsan meglévő vonásokat. A karikatúra azonban, torzításai ellenére is, éppen lényegre tapintása miatt érdekes. Másképpen föltéve a kérdést: miért sajtóíthatta ki a hatalom

¹² *A nagy százéves évforduló*. Utunk 1947. 13. sz.

¹³ Tóth Sándor: *i. m.* 216.

¹⁴ Benkő Samu: *Erdélyi Tudományos Intézet*. Kvár 1992.

¹⁵ Benkő Samu: *Nagy Géza*. Kvár. 1992.

¹⁶ Tóth Sándor: *i. m.* 224.

Gaál Gábor életművét? Miért volt alkalmas ez az életmű a kisajátításra? Ezekre a kérdésekre nem lehet a korszak Gaál-szövegeitől eltekintve válaszolni.

A *Valóság és irodalom* című kötet a korszak irodalompolitikai elvárásainak megy elébe. Gaál újrapublikálja itt a Toldi-vita szövegeit, a kötet számára készül a *Szovjet valóság, szovjet irodalom* című tanulmány stb. Paradox jelenség, hogy a reprezentatívnak szánt kötet az aktuálpolitikának leginkább megfelelő, efemer írásokból áll. A maradandóság igénye a diktatúra torz értékviszonyai között önmaga ellentétébe fordul itt. Ugyancsak e kötetben jelenik meg újra, rangos kötetnyitó helyen az 1929-ben keletkezett *Gyávák-e az erdélyi írók?* című vitacikke, melyben szembetűnő a kíméletlen, nyers terminológia, a vélt ellenfelek, a helikonisták kipécézése. Az erdélyiség fogalmáról ezt írja például: „Erről a frazeológiáról, ha erősen odanéznünk, kiderül, hogy csak halvány gőzverése már annak az erdélyi szómágiának, amit Erdély vicinális irodalomkritikusai találtak ki dilettantizmusuk igazolására.”¹⁷ Érdemes közelebbről megfigyelnünk e tanulmány szemléletét, érvrendszerét, mert benne az 1946 utáni írások jellegzetességei szinte mind megfigyelhetők. A hivatalos kánonnal szemben Gaál Gábor megfogalmazza itt az antikánon ismérveit, amelyek ’46 után immár hatalmi kánonként bénítják dogmatikussá az irodalomszemléletet. Gaál evolucionista világszemléletet kér számon az irodalomtól, ennek hiányáért marasztalja el az Erdélyi Helikon alkotóit, akik az „osztálykülönbségeket közömbösítik”, „... és hogyan ábrázolja a kisebbségi osztályhelyezkedések mozgását például, amikor a valóság mozgását már előre letagadja.”¹⁸ A reformkori irányköltészet¹⁹ elvárását ez a szemlélet is átveszi, lévén szerinte az irodalom lenini terminológiával „kollektív propagandista”. Ezért Gaál szerint a gyávaság vádja: „A mai orosz írók kivételével érheti a legtöbb író.”²⁰ Érdekes jelenség, hogy ez az eljárás a nemzetit helyettesíti az osztályharcossal, de maga a szemlélet közös a 19. században kikristályosodott nemzeti kánonnal. Kulcsár Szabó Zoltán szerint a kor kanonizátora, Toldy Ferenc „a múlt megőrzése érdekében [...] sok esetben feláldozta az esztétikai szempontot. A kánon központi elve egy nemzeti szellem megjelenése és önmagával való reflexív azonosulása.”²¹ Ez a szemlélet az irodalom funkciói közül sem az *öncélt*, esztétikumot, sem a *szórákoztatást* (tehát éppen a specifikus célokat) nem ismeri el, csupán a *docere* (tanítás) és *utile* (hasznosság) követelményeit: „A tiszta írói hivatás eme fogalmazásában bizony az esztéta szépséglihegés járulékos elemmé, illetve minimális követeléssé törpül...”²² Ellensége ez a felfogás a *fikcionalitásnak* is: „...ha az író nem ismeri és nem akarja ismerni és ábrázolni világát, s egy képtelen és kiagyalt világról beszél, melyben az olvasó nem találja a helyét és kortársi tudata tartalmát. Az ilyen író az olvasó számára legfeljebb szépíró, akinél az írás elsősorban szépirodalom.”²³ Az 1945 után hatalmi kánonná váló tiltott kánon mindannak az ellenkezőjét várja el, amit saját jelenében, 1929-ben „a valóság megkerülésével és eltakarásával” azonosít: „a szakrális és professzionális művészetelméletek”, annak hirdetése, hogy „a művészet autonóm, a tartalom mindegy, a valóság ábrázolásához távolság kell, az írónak nem lehet előírni,

¹⁷ *Valóság és irodalom* 13.

¹⁸ *Valóság és irodalom* 17.

¹⁹ Mintadarabja Eötvös József: *Én is szeretném* című verséből: „Kit nem hevít korának érzeménye,/ Szakítsa ketté lantja húrjait.”

²⁰ *Valóság és irodalom* 14.

²¹ Kulcsár Szabó Zoltán: *Irodalom / történet(i) / kánonok. = Szövegek között.* Szerk. Bocsor, Fried, Hódosy, Müller. Szeged 1996. 26.

²² *Valóság és irodalom* 14.

²³ *I. m.* 15.

hogy mit csináljon”.²⁴ Gaál szerint az írónak elő lehet írni, hogy *mit* írjon, *miről hogyan*, hiszen a művészet *nem autonóm*, hanem a társadalmi-ideológiai harcnak van alávetve. Kötelességként határozza meg tehát az írónak az osztályharcként értelmezett valóság ábrázolását és megváltoztatását, a realista módszerben pedig megfogalmazásában az etikai érték keveredik a stílusdemokratizmus elvárásával: „Mindehhez azonban erkölcsi érzület, a szív és a lélek bátorsága és tiszta szó kell, mely nyílt és egyértelmű.”²⁵

A stílus áttételességének létjogosultságát tagadó, szájbarágós didaxis egyrészt homogén, alacsony kultúrájú befogadói közösséget tételez, másrészt szintén rokonítható e tendencia a múlt századi népies törekvések szándékolt egyszerűségével. Korántsem véletlen persze, hogy mit hirdet az irodalompolitikus követendő példának, hogy milyen alkotókat tekint emblémának. Ez a kanonizáció retrospektív aspektusa. (A proletkult Horváth Márton által megfogalmazott jelszava: „lobogóknk, Petőfi” a valóságban inkább „bunkócskánk, Petőfi” gyanánt funkcionált, hiszen a primitíven egyszerű propagandaköltészetten kívül eső bármilyen stílustörekvés elnémitására használták.)

De térjünk vissza az 1929-es Gaál-szöveghez: „Ne desztilláljon, és ne absztraháljon! Ne takarja és ne leplezze a valóságát! Az igazi mindig konkrétumokban beszél!”²⁶ A fikcionalitás lehetőségének elvetése az irodalmat jegyzőkönyv, kordokumentum szerepre redukálja, melyben a művészi érték ugyanúgy nem érték, mint a kérdező, kételkedő attitűd, csupán a deklaráló, ki nyilatkoztató, iránymutató diszkurzusforma. Ennek nevében utasítja el Gaál ki nem mondottan, csupán utalással a Babits-típusú kérdező-egzisztenciális költészetet: „Ezek az írók voltak azok, akik csodálatos énekeket mondtak a fű növéséről, de neked nem mondtak semmit; nem irányítottak, nem magyarázták világodat; beszéltek mindenféle nyelven; stilizáltak és szimbolizáltak: csak éppen egyenesen és terólad és valóságodról nem beszéltek. S kétségtelen, csinálmányaikról tényleg mondhattad, hogy szép.”²⁷

Vitára serkent Tóth Sándornak az a kategorikus megállapítása is, hogy: „Értékek kizorításáról szólván, azt kell megállapítani, hogy Romániában már 1946-tól Gaál Gábor szellemének a köztudatból, személyének a közéletből való kizorítása volt napirenden, s ezt 1950-re el is érték.”²⁸ A széles körű irodalompolitikai munka, amelyből Gaál Gábor kiveszi a részét, ezt a kizorítást fokozatossá teszi és főképp olyanná, melyhez a mintát ő maga szolgáltatja. Tevékenységének erről az aspektusáról, ha szó esik is, akkor azt a mentő körülmények taglalása minimalizálja. A felelősség dimenziójára gondolok. Hiszen naivul vagy cinikusan,²⁹ de az a baloldali értelmiségi réteg, amelyhez Gaál is tartozott, jelentős mértékben hozzájárult ennek a totális hatalomnak a kiépítéséhez, legitimálásához.

Tóth stílusából a csodáló, néhol együttérző azonosulás érezhető a hőssel, akiben egy közösség saját cselekvéseinek lehetséges skáláját ismeri fel. Ez az értelmezői közösség – a reformkommunista gondolkodásmódból adódóan – saját meggyőződését védte és védi a tant „eltorzítókkal” szemben, hiszen önazonosságának folytonosságát is védi ezzel.

²⁴ Uo.

²⁵ *I. m.* 16.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Tóth Sándor: *i. m.* 26.

²⁹ Csehi Gyula mondja Robotos Imrének 1946-ban Nagyváradon: „Tökéletlenek vagyunk mindannyian. Miért várod, hogy az első titkár tökéletes legyen? Lesz még ennél nagyobb meglepetésekben is részünk. A tisztség megtartásának fő eleme a jellemgyengeség, fedőneve »pártfegyelem«.” Idézi Robotos Imre: *Pengeváltás*. Nagyvárad 1997. 51.

Úgy érzem, a baloldali értelmiség szerepvállalásának, stratégiájának kritikája ma is tabutéma művelődéstörténetünkben. Pomogáts Béla³⁰ értékelése, hogy céljuk, a nemzeti közösség szolgálata a túlélés érdekében vállalt önkorlátozások és kompromisszumok ellenére is pozitívvá teszi szerepüket, inkább az 1956 után porondra lépő értelmiséget illeti meg. Nekik volt alkalmuk a kijózanodásra. A hatalom kiépítésében részt vállalók esetében viszont hipotetikus marad a kompromisszumkötések helyessége. Nem tudjuk ugyanis, hogyan szolgálták volna közösségük önazonosságának megtartását, a túlélést a nemzeti vagy polgári liberális eszmevilág elhallgattatott képviselői. Vélhetjük, talán jobban. (Az viszont tény, hogy a pluralitás megszüntetése erőteljesen, nagymértékben gyengítette a közösséget. Az alternatíva hiánya pedig a zsákutca kiküszöbölését tette lehetetlenné.) Ahogyan feltételezhetjük azt is, hogy ha túléli, talán Gaál Gábor is kijózanodik, önrevíziója sem marad el. (Ennek nyoma sincs a Tóth Sándor által fölso- rakoztatott dokumentumokban.)

A nagy kérdés, hogy meddig lehet és szabad hinni a hatalomnak, meddig lehet a szolgálatában állni, változatlanul fennmarad. Szintén kérdéses, hogy áldozatnak tekinthető-e az a gondolkodó, aki fiatal korától elkötelezi magát egy, a világot *erőszakkal* megváltani akaró ideológiának, amikor ez az ideológia, hatalomra kerülve, az erőszakot rajta alkalmazza. Ugyanúgy, mint korábban az ellenségnek kikiáltott másképp-gondolkodókon, akik szintén ártatlanok voltak.

Hogy az apológia vagy mentegetés jogos-e, hogy a keletkezett szövegektől szabad-e eltekinteni, hogy lehet-e végleg lezártnak tekinteni a Gaál Gábor-ügyet, arról – gondolom – a párbeszéd, vita tovább folytatható. Mint ahogy az is megérdemelne egy nagyszabású eszmecsere, hogy mit is kezdhünk ma a ránk maradt baloldali értékorientációjú szöveghalmazzal és az értékelési stratégiák tovább élő örökségével.

³⁰ Pomogáts Béla: *Írástudók hűsége*. Kelet–Nyugat. 1990. febr. 1.

Gheorghe Petrov

Előzetes jelentés az algyógyi középkori épületegyüttes régészeti kutatásáról (1993–1995)

A Déva–Szászsebes közötti műútról közvetlenül Szászváros után észak felé letérve s a Marosba ömlő Gyógy patak mentén fölfelé haladva közelíthető meg a Szászvárostól 12 km-re fekvő Algyógy. A patak alsó folyása mentén a torkolathoz közel eső, az országútra fűzött települést a helybeliek Algyógyra és Felgyógyra osztják.¹

Algyógy keleti felén, a patakmederhez közel eső református parókia telkén két egyházi építmény található: a református templom és a rotunda. A jelenlegi református templomot 1930-ban építették egy ugyanakkor lebontott 16. századi gótikus épület anyagából, melynek ajtó- és ablakkereteit is átmentették. Ugyaninnen származhatnak az újra felhasznált római eredetű sírkövek és oltárok is.²

A mostani templomtól mintegy 50 m-re északra haranglábként használt román kori rotunda áll (2. B ábra). 5,5 m átmérőjű hajóját kelet felé 3 m széles és 2 m hosszú, félköríves záródású szentély bővíti. Az épület teljes belső hossza a kelet–nyugat tengelyen 7 m, a külső pedig 9 m. Az alapjuknál méteres falak felfelé 0,70 m szélességig keskenyednek fokozatosan. Zsindellyel fedett barokkos jellegű tetőzete hagymaszerű csúcsban végződik. Zömében római téglából álló falszövetét különösen a felső részén folyami kövek tarkítják. A téглаanyag valószínűleg a közeli római Germisara elbontott romjaiból származik. A rotunda mai, később kialakított bejárata a délnyugati oldalon nyílik. Élszedett szárköveire egy-egy kocka alakú fejezet közvetítésével támaszkodik a falsíkból kiugró záradék enyhén tört, két sor középkori téglából kialakított íve. Fölötte római téglából kialakított teherelhárító ív található. Hat rézsús ablakából egy az apszis keleti tengelyében, kettő-kettő a hajó déli, illetve északi oldalán található, egy pedig nyugatra nyílik. Ez utóbbi kerek, a többi négyszögű. Teherelhárító íveik szintén római téglából készültek. Az apszist valamikor kőből és téglából épült félkupola zárta, egykori vállvonalát kiálló kövek jelölik ma is. Az apszis ablaka éppen e boltozat miatt került a többinél alacsonyabbra.³

A szakirodalomban alig találunk utalást erre a fontos, Erdélyben ritka emlékre, amely egyetlen ma is álló képviselője műfajának. Az épület keltezése megfelelő kutatások és a centrális alaprajzú erdélyi templomokkal foglalkozó átfogóbb tanulmány hiányában nehézségekbe ütközik. Alaprajzát tekintve az algyógyi kerek templom az ásatásokból ismert gyulafehérvári⁴ és a szászvárosi⁵ templomokkal rokonítható. Az előbbit a 10. század második felére, az utóbbit a 12. század első felére datálják. Bizonyos hasonlóságokat fedezhetünk fel a Szatmárnémeti melletti kispaleskei rotundával: kerek hajója megközelítően hasonló méretű, mint az algyógyi; mindkettőjük apszisa boltozott volt, a kispaleskei dongaboltozat, az algyógyit félkupola fedte. A

¹ O. Floca–V. Şuiaga: *Ghidul judeţului Hunedoara*. Deva 1936. 215; O. Floca: *Hunedoara – Ghid al judeţului*. Deva 1969. 292–293; A. Băciu–P. Băciu: *Valea Grădiştei*. Buc. 1988. 41–42.

² A helybéli egyházközség levéltárában található anyakönyvből, amely sok érdekes adatot tartalmaz a gyülekezet két világháború közötti életére vonatkozóan.

³ Az algyógyi rotunda részletesebb leírását lásd Gh. Anghel cikkében. *Apulum* 5/1965. 615–624.

⁴ Vö. R. Heitel cikkeit: *Revue Roumaine d'Histoire et Archeologie* 1972. 139–160; 1975. 3–10; *MN* 1975. 2. sz. 333–351; *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie* 36/1985. 215–217; 37/1986. 233–248.

⁵ A szászvárosi rotundát 1992-ben tárták fel a város központjában található vártemplom kertjében. A kutatócsoport tagjai Z. Pinter és Gh. Petrov. Az ásatások eredményei még közlésre várnak.

két rotunda közötti különbség ugyancsak az apszis formájából adódik: az előbbi egyenes, az utóbbi félköríves záródású.⁶

Az algyógyi rotunda párhuzamait leginkább Kelet-Közép-Európában lelhetjük fel: a sok kelek hajójú és félköríves záródású apszissal rendelkező templom közül megemlítenénk a Stará Plzeň-i, przemysli, sárospataki, ducói, ösküi, hidegségi, szalonnai, kallósi, szakolcai, keresztúri templomokat, amelyek a 11. század közepe és a 13. század közepe között épültek.⁷

Évtizedekkel ezelőtt V. Vătășianu a gyógyi rotunda építését a 13. század közepe tájára helyezte.⁸ Hasonlóan vélekedett Gervers-Molnár Vera is a magyarországi rotundákról szóló munkájában.⁹ Emlékünk pontosabb keltezésére az 1993 tavaszán elkezdett régészeti ásatások adhatnak majd végleges választ.

A fent említett két templom mellett végzett első régészeti kutatásoknak, amelyeket a parókia épületének keleti bővítése indokolt, szükségképpen mentőásatás jellege volt. A parókia a két templom között fekszik, kelet-nyugat irányú hossz tengellyel. A rotunda építészeti fontossága és a körülötte feltételezett temető jelentősége tette szükségessé az ásatásokat, még a parókia bővítési munkálatai előtt.¹⁰ E célból a rotundától kb. 50 m-re északkeletre eső területen nyitottunk először egy 16,5 x 9 m-es, észak-déli tájolású szelvényt. Ezen a felületen 20 sírt (M1–M20) tártunk fel, 11–12. századra jellemző, Kálmán király (1095–1114) obulusaiból (M4, M8, M10), S-végű hajkarikákból (M1, M3, M10, M11, M18, M20), lapított fejű sodrongyűrűből (M10), fém csüngőkből (M13) és gömböcskékből (M16) álló mellékletekkel (4. ábra). A mai járászinthez viszonyítva e temetkezések mélysége -0,75 m-től (M9) -1,55 m-ig (M17) változik s a mai járászint északkeleti irányú enyhe emelkedésének tulajdonítható. Az elhunytakat koporsó nélkül helyezték a sírba, a gödör alja általában az érintetlen agyagréteg felszíne (bár egyes esetekben ebbe is behatoltak kissé). A sírok, kis kilengésekkel, kelet-nyugat tájolásúak, az eltérések vélhetőleg a napkelte helyének évszakos változásaiból adódhattak. A halottakat fejfelnyugat, lábbal kelet felé fektették a sírba, testük mellett kinyújtott vagy néha kissé a medence felé hajlított alsókarokkal.

Az SI-es szelvényben egy enyhén trapézos alaprajzú, egysejtes épület alapfalai is előkerültek. A kelet-nyugat irányban húzódó hosszabbik fal belső mérete 7,5 m volt, a rövidebb falak közül a nyugati 4,12 m, a keleti pedig 3,72 m hosszban tárult fel. Ezt az épületet valamikor a 19. században építették és még a parókia építése előtt lebontották. Alapfalai három sírt bolygattak meg (M1, M5, M19). A feltárt sírok általában nem fedik egymást. Kivételt ebben a sorozatban a 11-es sír (-0,87 m) képvisel. Benne a koponya a nyugatabbra fekvő 16-os sír (-0,85 m) halottjának a lábujjaira került, s ez a temetkezés bolygathatta meg a tőle balra, északra ásott 12-es sír (-0,90 m) halottjának a koponyáját is (1. ábra).

Az SI-es szelvénybeli kutatásokkal párhuzamosan a rotunda apszisának délkeleti és a mai templom tornyának keleti oldala mellett nyitottuk meg az SII-es szelvényt (3,50 x 2,50 m). Az új, még befejezetlen feltárás révén a régi, lebontott gótikus templom alapfalait szerettük volna azonosítani. Egyelőre csak egy megbolygatott sír egybegyűjtött és újratemetett csontjaira (M22)

⁶ V. Vătășianu: *Istoria artei feudale în Țările Române*. I. București, 1959. 88–89.

⁷ Gervers-Molnár Vera: *A középkori Magyarország rotundái*. Bp. 1972. 32–37. és 9, 12, 15, 17, 18, 19. kép.

⁸ Vătășianu: *i. m.* 89.

⁹ Gervers-Molnár: *i. m.* 36.

¹⁰ A régészeti mentőásatásokat az Erdélyi Református Egyházkerület támogatta, a parókia bővítését célzó munkálatokat vezető Kolombán Huba mérnök útján. A terület feltárására vonatkozó megegyezést a beruházó és a Hunyad Megyei Múzeum előzőleg szerződésbe foglalta.

találtunk a torony keleti alapozása alatt, néhány faragott, bizonyára a régi templomból származó kővel együtt.

A feltárás addigi eredményei indokolták, hogy a mentőásatásnak induló munkálatok 1994-től rendszeres feltárássá váljanak. A korlátozott anyagi lehetőségek abban az évben csak egyetlen szelvény (S2 = 12 x 13,14 m x 2 m) megnyitását tették lehetővé a rotunda keleti oldalán.¹¹

A szelvény déli oldala az apszis középtengelyében 12 m hosszúságban nyúlik kelet felé. Az északi oldala ezzel párhuzamos, de 13,14 m hosszú (2.A ábra). Ezen a területen 18 sírt tártunk fel, melyeknek temetkezési mélysége -0,42 m (M33) és -1,92 m (M39) között változik. Az eltéréseket a kelet felé enyhén lejtő talajszint magyarázza. Az S2-es szelvényben feltárt sírok két csoportra oszthatók:

1. A korábbi középkori temetkezések, melyeknek gödrei a sárga agyagrétegig hatolnak, vagy kissé bele is mélyednek abba. Mélységük -0,42 m (M34) és -1,12 m (M39) között változik. Ezek a sírok ugyanazon temetkezési időszakhoz tartoznak, mint az SI 1993-as szelvényben feltártak. 14 ilyen sírt azonosítottunk (M22–M34, M39). Hat közülük (M24, M25, M30, M33, M34, M39) kelet-nyugati, a többi nyolc északkelet-délnyugati tájolású. A halottakat koporsó nélkül, karjaikat a test mellett kinyújtva, néhány esetben az alkart enyhén a medence felé húzva vagy éppen áttéve temették el. Csak négy sírban találtunk az SI/1993-as ásatás anyagára emlékeztető mellékletet, S-végű hajkarikákat (M22, M24, M34), Kálmán király obulusát (M24), összesimuló végű fémkarikát (M30 – 4. ábra). A fennmaradó 10 sírből nem került elő melléklet. Két esetben tapasztaltuk, hogy ezek a sírok régebbi temetkezést bolygattak meg. Így az M26-os (-0,70 m), az M27-es (-0,77 m) sír bal felébe vágott és megrongálta a koponyát, az M29-es (-0,80 m) sír pedig teljesen átvágta az M28-as (-0,60 m) temetkezés csontvázát a láb-szár tájékán.

2. A négy újabb keletű középkori sír gödre mélyen behatol az agyagrétegbe; ezeknek mindegyike melléklet nélküli (M35: -1,86 m, M36: -1,50 m, M37: -1,78 m, M38: -1,92 m). Az apszis közvetlen közelében kerültek elő, általában kelet-nyugat tájolásúak észrevehető elhajlásokkal északkelet-délnyugat felé. Az elhunytakat fakoporsóba temették, a sírgödörök pedig régebbi temetkezéseket bolygattak meg: erre utal a sírgödörökben fellelt szétszórt csontanyag is. Az Árpád-kori sírokhoz viszonyítva eltérések mutatkoznak a temetkezés módjában is, főleg a karok elhelyezését illetően: mindkét alkar behajlik, a bal kéz a medencén, a jobb pedig a hason nyugszik.

1995-ben a kutatások a rotunda körüli területen folytatódtak.¹² Az S3-as szelvény (8 x 3 m) az S2/1994-es szelvényt hosszabbította meg kelet felé. Közöttük 0,50 m szélességben tanúfalat hagytunk (3.A ábra). Ebben a szelvényben 4 sírt (M40–M43) tártunk fel. Gödreik a sárga agyagrétegig hatolnak vagy kissé bele is mélyednek.

E temetkezések szintén Árpád-koriak, egyidejűek az SI/1993-as szelvény sírjaival és az S2/1994-es szelvény legtöbb temetkezésével. Az elhunytakat koporsó nélkül helyezték a gödörbe, kinyújtott vagy enyhén a medence irányába hajlított alkarokkal. A sírok tájolása változó: az M43-as kelet-nyugati fekvésű, az M40 és M42 északkelet-délnyugat irányú, míg az M41-es sír elhunytjának feje északnyugat, lába pedig délkelet felé mutat. Mivel eredetileg az M42-es sírt

¹¹ Az 1994. évi feltárásokat a Szebeni Társadalomkutató Intézet támogatta Z. Pinter tudományos munkatárs útján, aki az algyógyi régészeti munkacsoportban is részt vett.

¹² Az 1995. évi feltárásokat az Erdélyi Református Egyházkerület és a kolozsvári Erdélyi Történelmi Múzeum támogatta. Ezúton köszönjük meg Sipos Gábor egyházkerületi levéltáros folyamatos támogatását. Ez évben részt vett az ásatásokban Horațiu Groza, a tordai Történelmi Múzeum munkatársa és a Babeș-Bolyai Tudományegyetem kilenc történelemszakos hallgatója.

a szelvény csak érintette – a bal láb sípcsontja került napvilágra –, feltárásához ki kellett bővítenünk szelvényünket (C.A. = 1,50 x 0,60 m). Mind a négy sír tartalmazott mellékletet: a már ismert S-végű hajkarikákat (M40, M42, M43) és obulusokat, Kálmán király (M40, M42), illetve I. László (M41) vereteit.

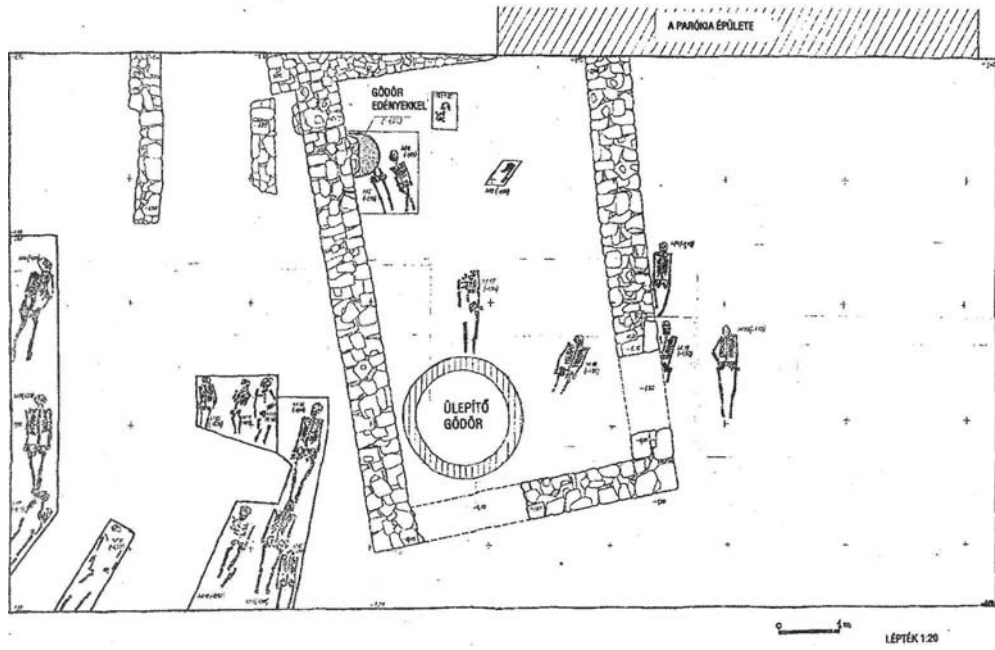
A második, 8 m hosszú kutatóárkot (S4) a rotundától délre, az apszis vállától kiindulva jelöltük ki. A rotunda görbülete miatt az oldalai különböző méretűek: a nyugati, mely a hajó falától indul, 7,24 m, míg az apszistól induló keleti 7,98 m hosszú (3.B ábra). Összesen 26 különböző korból származó sírt (M44–M69) tártunk fel benne. A sírgödörök mélysége itt is változó, -1,44 m (M44, részben feltárva az árok déli végén) és -2,12 m (M50, az árok déli felében) között. A járószint itt északról dél felé lejtősödik. A régebbi sírokat újabb temetkezések bolygatták meg, s nem véletlen, hogy a feltárt területen elég sok szétszórt emberi csontot találtunk. A legtöbb elhunytat fakoporsóba temették, kivéve az M54, M58, M59, M65 és M69-es sírokat, amelyek esetében biztosak vagyunk a koporsó hiányában. Nem áll szándékunkban minden egyes sír részletes leírása, de az egyik temetkezéssel foglalkoznunk kell, mivel a rotunda kezeteire világíthat rá.

A rotundától 3 m-re délre elhelyezkedő M59-es (-1,22 m) sírra rávetődött az M60-as temetkezés, a medencétől lefele tönkretéve az előbbi csontvázat. Az M59-es sír viszont kis mértékben megbolygatta a mellette délre fekvő M58-as (-1,22 m) sírt, amelyet az M60-as sírgödör is átfedett a medence tájkától lefele. Az M50-es sír a maga rendjén a régebbi, melléklet nélküli M69-es (-1,35 m) csontváz alsó végtagjait bolygatta meg. Az M59-es sír egyedüli melléklete egy Kálmán király által kibocsátott obulus volt, miáltal ez az itt feltárt sírok közül, az M59-es és M69-es után, a legkorábbra datáltak közé tartozik. Másik öt sírban is találtunk mellékletet, rosszul konzervált, még meg nem határozott, középkori pénzt (M49), hajtűt (M55), üvegyöngy füzért és fémszállal szőtt textíliának a töredékét (M60), a kihordott földből pedig egy római fibula és egy középkori vörösréz szegecs került elő, mintegy kiegészítve az S4/1995-ös ásatás leletanyagát. Az S2/1994-es és S4/1995-ös ásatásokból kiderül, hogy az Árpád-kori temetkezéseket kisebb-nagyobb mértékben későbbi középkori sírok bolygatták meg. A temetkezések átfedése még hangsúlyozottabb a rotunda közelében, hiszen ekörül sűrűsödött a középkori temetkezés addig, amíg az új középkori templom a 16. században fel nem épült.

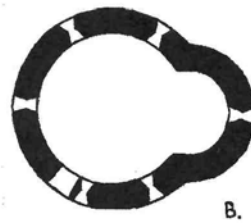
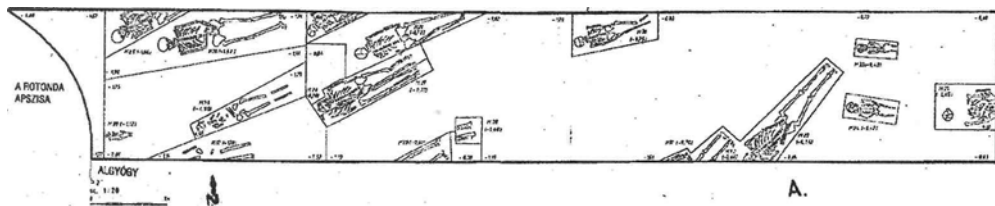
Ami az első datálható temetkezési szintet illeti, a mellékletek szerény volta arra is utal, hogy egy letelepedett falusi közösség temetőjével van dolgunk. Az egyes sírokban talált pénzermék I. László (1077–1095) és Kálmán (1095–1114) király veretei. Így annak ellenére, hogy a rotunda és a temető régészeti feltárása még folyamatban van, úgy véljük, hogy a temető elsősorban a rotunda körül alakult ki, de lehet, hogy már annak építése előtt létrejött. Ebben az esetben a rotundát legkorábban az előbb említett két király idejében, 1077 és 1114 között építhették. Ha a további ásatások ezt a feltevést alátámasztják, akkor az algyógyi rotunda Erdély, sőt az ország legrégebbi, ma is álló egyházi építészeti emléke.

A továbbiakban a temető folyamatos feltárása mellett kutatásainkat ki kell terjesztenünk a rotunda belsejére is, hogy a templom által felvetett kérdésekre régészetileg és történelmileg megalapozott, végleges választ adó tanulmány elkészülhessen.

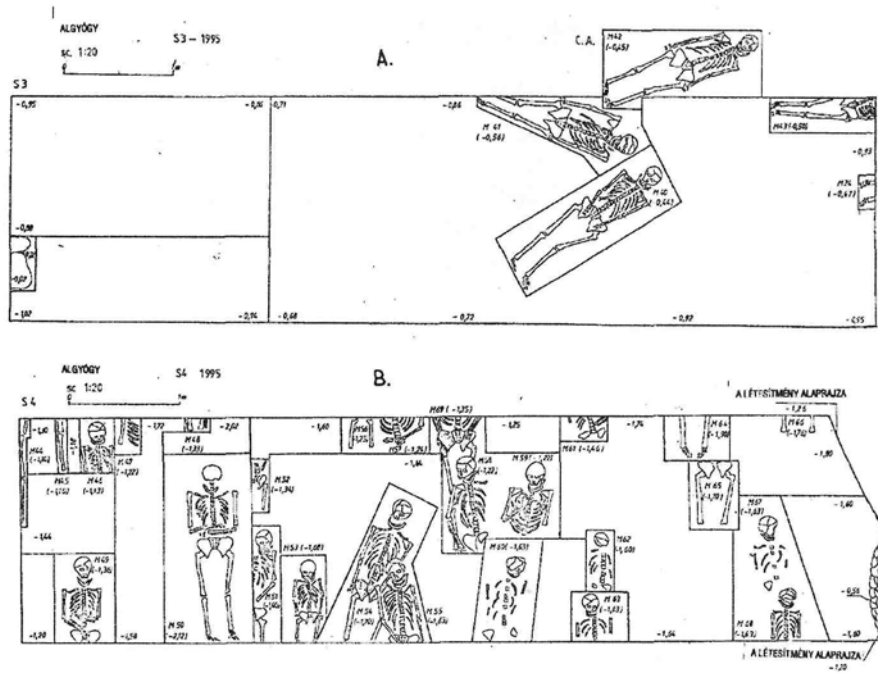
**Bajusz István
fordítása**

1. Az SI/1993-as szelvény

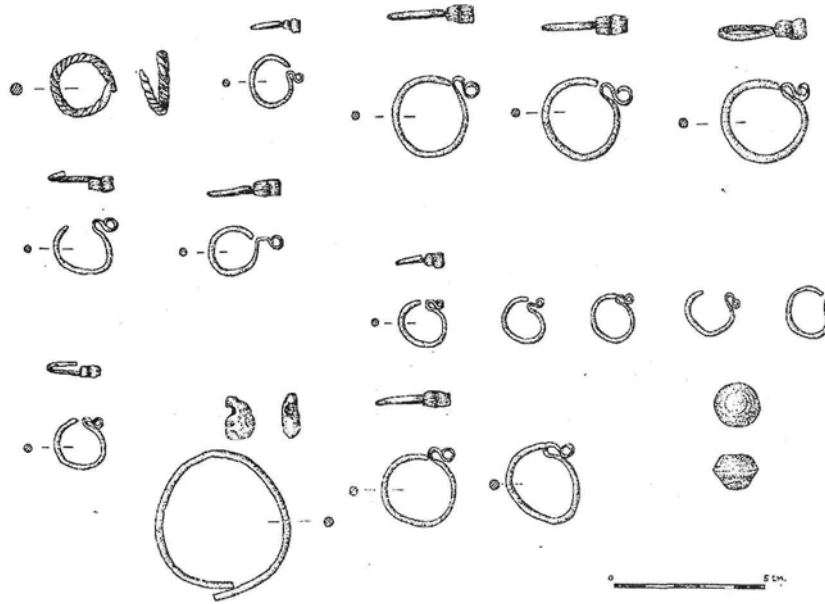

2.A. Az S2/1994-es szelvény
2.B. A rotunda alaprajza (Gh. Anghel nyomán)

3.A. Az S3/1995-ös szelvény

3.B. Az S4/1995-ös szelvény

4. Az S1/1993, S2/1994 és S3/1995. szelvényekből előkerült sirmelléklete

Varga E. Árpád

Az 1857. évi erdélyi népszámlálás a román szakirodalomban

1996 őszén indította útjára a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem szociológiai tan-székének munkacsoportja *Studia Censualia Transsilvanica* című kiadványsorozatát. Ennek ke-retében az erdélyi népszámlálások települési adatsorait kívánják közreadni a régebbi koroktól egészen napjainkig. Elsőként a Dávid Zoltán által szerkesztett és Budapesten 1994-ben megje-lent 1850. évi népszámlálási kötetet dolgozták fel. A kötetről egy esztendeje számoltam be: ismertettem a szerkesztők hosszú távú elképzeléseit, a sorozat közös jellemzőit és magát a szó-ban forgó kiadványt, de természetesen kitértem az illető népszámlálás, valamint a budapesti forráskötet bemutatására is. Egy rövid népszámlálás-történeti vázlat kapcsán utaltam azokra a körülményekre, amelyek összefüggéseiben körvonalazódik a sorozat jelentősége. (Az ismerte-tés a Statisztikai Szemle 1997. 4–5, illetve a Korunk 1997. 11. számában jelent meg.) Azóta a munkacsoport (vezetője dr. Traian Rotariu tanszékvezető, tagjai Iulian Pah, Maria Semeniuc és Mezei Elemér, tanácsadó szakértő Ion Bolovan) két újabb kötetet örvendezettte meg az ér-deklődő közönséget.¹ Mind a kettő, párhuzamos források alapján, a sorrendben következő 1857. évi népszámlálás anyagát dolgozza fel.

Mivel a sorozat jellemzőit korábban már részletesen taglaltam, most csupán a főbb szer-kesztési elveket idézem fel ismét. Az egyes kötetek a forrásban szereplő adatokat teljes körűen, a mai romániai felhasználó szempontjaihoz igazodó elrendezésben tartalmazzák. A helységek megnevezése természetesen román nyelvű: a hivatalos vagy annak hiányában az utolsó köz-használatú névalak. Esetenként a rovatok sorrendje is más, mint az eredetiben volt. A legna-gyobb változás azt jelenti, hogy a feldolgozott adatokat a jelenlegi – az 1992. évi népszámlálás időpontjában érvényes – közigazgatási beosztás szerint csoportosítják és összegzik. Ez a szer-kezet képezi a kötetek megjelenésének rendjében kibontakozó hosszú távú demográfiai-statisztikai idősorok alapját. A táblázatos fő részt két mutató egészíti ki. Az első a forrás eredeti szerkezetét, azaz a népszámlálások időpontjában érvényes közigazgatási beosztást reprodukál-ja. Itt az egyes törvényhatóságok és helységek a korabeli területi elrendezés szerint, akkori hi-vatalos nevük alatt szerepelnek, mai román megfelelőjükkel együtt, kiegészülve az illető tele-pülés mai adminisztratív hovatartozásának jelzésével. A második mutató egy helységnévtár, amelynek alapján a kötet használója a román névalak ismeretében megtalálja a keresett telepü-lést, illetőleg tájékozódhat annak korabeli közigazgatási hovatartozásáról. A szerkesztők ígérete szerint a sorozat befejeztével egy komplex helynévmutató összeállítására is sor kerül.

A két újonnan megjelent kötet érdemi megítéléséhez feltétlenül szükség van a hazai népes-ségszámbavételek történetében fordulópontot jelző 1857. évi census fontosabb tudnivalóinak felidézésére. Ezért először az 1857. évi erdélyi népszámlálás kérdéskörét és a rendelkezésre álló – a kolozsvári szerkesztőség által is munkába vett – adatforrásokat tekintjük át.

Miután az előző, 1850. évi népszámlálás nem mindenben járt a megfelelő eredménnyel, az osztrák belügyminisztérium szinte azonnal megkezdte egy újabb számbavétel előkészítését. Az érvényes jogszabályok értelmében háromévenként kellett volna népszámlálást tartani, az új census ennek megfelelően 1854-ben vált volna esedékessé. Végrehajtását azonban a közigaz-gatási-politikai reformok miatt 1857. október 31-re halasztották. Az összeírás ez alkalommal már nem a katonaság, hanem a polgári hatóságok részvételével történt, és viszonylag rövid idő

¹ *Recensământul din 1857. Transilvania*. Cluj-Napoca, Editura Staff, 1996. 280 lap (*Studia Censualia Transsilvanica*); *Recensământul din 1857. Transilvania*. Ediția a H-a revăzută și adăugită. Cluj-Napoca, Editura Staff, 1997. 581 lap (*Studia Censualia Transsilvanica*).

alatt, 1857. november–december hónapban lezajlott. Az adatok községi, járási és kerületi öszszegezését a helyi közigazgatási szervek igen gyorsan elvégezték, így az országos (tartományi) összesítésekhez a belügyminisztérium már 1858 márciusában hozzájutott. A népszámlálás ezúttal is csak a polgári népességre terjedt ki. A még 1853-ban elkészített tervezetek a korábbinál sokkal körültekintőbben és részletesebben tárgyalták az új népszámlálás tartalmi kérdéseit, amely nem csupán szervezettségével, de a felvétel pontosságával, valamint a feldolgozás és a közlés részletességével is jelentős mértékben felülmúlta az 1850. évi számbavételt. Szakértő értékelés szerint az 1857. évi census az első tagja a modern, elsősorban demográfiai szempontokat szem előtt tartó népszámlálások sorozatának, és sok tekintetben a korszerű népszámlálási kritériumokat is teljesítő műveletnek minősíthető. Az 1857. évi népszámlálás érdemei között ki kell emelni a részletes foglalkozási, a korra vonatkozó és a tartózkodási hellyel kapcsolatos kérdéseket. A vallásra, családi állapotra vonatkozó kérdések ugyanúgy szerepeltek, mint 1850-ben, 1857-ben azonban nem kérdezték a megszámláltak nemzetiségét.

Az 1857. évi népszámlálás adatait – a népességre vonatkozó információkat 66 rovatban részletezve – tartományi, megyei és járási bontásban a belügyminisztérium 1859-ben publikálta,² majd azok megjelentek a *Tafeln* 1861. évi kötetében is.³ A települések adatait – a városok adatsorát kivéve – nem tették közzé, a népszámlálási statisztikai iratanyagok túlnyomó része pedig időközben megsemmisült. Erdély területére vonatkozóan azonban a budapesti Központi Statisztikai Hivatal könyvtárában két forrásanyag is fennmaradt. Az egyik egy kivételes értékű kéziratos összeállítás, amely – feltehetően az akkori közigazgatási és területi reformok előkészületeinek szolgálatában – 1860-ban készült, és az 1857. évi népszámlálás teljes községsoros adatait foglalja magában Erdély és a Részek területén.⁴ Az Erdély területi átszervezésével foglalkozó Organisirungs Landes Commission tevékenységének köszönhetően egy későbbi, 1862-ből származó háromnyelvű dokumentum is ránk maradt, amely – egy újabb közigazgatási javaslat mellékleteként – a népesség 1857. évi számát, valamint vallási megoszlását tartalmazza helységenként a tervezett beosztás szerint (de a Partium nélkül).⁵ A teljes községsorokra kiterjedő népszámlálási táblázatokat a budapesti Központi Statisztikai Hivatal Dányi Dezső összeállításában *Erdély 1857. évi népszámlálása* címmel 1992-ben megjelentette. (Ugyancsak ő egy másik kötetben bemutatja a Bach-korszak két osztrák népszámlálását, egyúttal összegezi a felvételek nyomán rendelkezésre álló legfontosabb statisztikai információkat, továbbá az 1857. évi censuszak a mai Magyarország területére átszámított járási adatsorait is közreadja.⁶ Az 1857. évi népszámlálásról írottakat Dányi Dezsőnek e két munkája nyomán idézem.)

Az Erdély 1857. évi népszámlálásának településenkénti adatait tartalmazó budapesti forráskiadvány a kézirat 1860. évi közigazgatási rendjét követi. Erdély politikai beosztása az 1854.

² *Statistisches Übersichten über die Bevölkerung und der Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857.* K. K. Min. des Innern. Wien 1859.

³ *Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie.* K. K. Direction der administrative Statistik. Neue Folge 3. Bd. 1855–57. I. Teil. Wien 1861.

⁴ *Erdélyország 1857-ik évi népszámlálási táblázatai.* Kézirat a KSH Könyvtárának kézirattárában.

⁵ *Országismeii tabellák Erdély nagyfejedelemiség népessége viszonyairól, mint melléklet politikai felosztásában szükséges változtatások iránti törvényjavaslathoz.* – *Statistische Tabellen über die Bevölkerungs-Verhältnisse des Grossfürstenthums Siebenbürgen als Beilage zum Gesetz-Entwurf über die nothwendigen Abänderungen in dessen politischer Eintheilung.* – *Tabelle statistice despre starea populatiunei alu Marelui Principatu Transilvania, achise langa proieptulu de lege despre schimbarile necesarie in inpartirea lui politica.* [A román nyelvű szöveg az eredeti ortográfia szerint.] A kézirat jellegű nyomtatott forrásra és rendeltetésére Dányi Dezső hívja fel a figyelmet: *Erdély 1857. évi népszámlálása.* Központi Statisztikai Hivatal. Bp. 1992. 7; Uő: *Az 1850. és 1857. évi népszámlálás.*

⁶ Dányi Dezső: *Az 1850. és 1857. évi népszámlálás.*

évi Bach-féle területi reform nyomán jelentősen különbözött az 1850. évitől. A tartományt a korábbi öt katonai kerület (illetőleg a szebeni katonai kerület alá rendelt két román határőrezred) és 140 alkörzet helyett tíz kerületre, valamint 79 járásra bontották. Az új területi beosztás az 1857. évi népszámlálás végrehajtásáig, majd azt követően is, néhány község járási hovatartozásának megváltozása és pár település összevonása következtében tovább módosult. Ezeket a változásokat a feldolgozás külön jegyzetekben részletezi. A kiadvány fő részét alkotó táblaanyag az eredeti kézirat néhány rovatát (a koréveket) összevonta, és az adatokat fontossági sorrendben újra csoportosította. Ezek a következők (zárójelben a rovatok sorszámai): a házak száma (1), lakások száma (2), a jelen levő, távol levő honos és idegen népesség száma 1857-ben (3–7), az 1850. évi jelen levő népesség száma (8), a népesség száma vallás szerint (9–18), a népesség száma foglalkozás szerint (19–36), a népesség száma nemek (külön a jelenlevők és távollevők), valamint családi állapot szerint (37–46), a férfiak és nők létszáma főbb korcsoportok szerint (47–58). A demográfiai adatok a honos (jogi) népesség számát részletezik. A korcsoportok összevonását az adatfelvétel feltételezhető torzításai indokolták; az új csoportosítás úgy történt, hogy az megközelítse a korszerű kormegoszlás elemzésének feltételeit. A felekezetek részletezése a római katolikusok, a görög katolikusok, görögkeletiek, lutheránusok, reformátusok, unitáriusok és izraeliták mellett ez alkalommal az örmény katolikusokra és örmény keletiekre, valamint az egyéb vallásúakra is kiterjedt (ilyeneket azonban a felvétel Erdélyben nem talált).

A budapesti forráskiadvány a népszámlálás rövid jellemzését és a legfontosabb adatok elemzését tartalmazó bevezető rész után az Erdélyi Nagyfejedelemség járásainak és kerületeinek hivatalos osztrák adatsorait is bemutatja. Ezeket és a kézirat számsorai alapján készített összegzéseket egybevetve az olvasónak szembeüthet – amire egyébként a bevezető szöveg is felhívja a figyelmet –, hogy a két közlés adatai kisebb-nagyobb mértékben eltérnek egymástól. Ezek az eltérések részint a kézirat fizikai állapotából adódó hiányosságokra, készítőinek pontatlanságára, illetőleg – kerületi, járási szinten – a területi változásokra vezethetők vissza. Részben pedig azzal magyarázhatók, hogy a kéziratos forrás készítői a népszámlálásnak a helyi szerveknél maradt kimutatásai és a központi szervek által még nem helyesbített községi összeítései alapján állították össze munkájukat. (Két esetben az osztrák kiadvány összesítési hibái is tetten érhetők.) A központi szervek leggyakrabban a jelen levő, távol levő honos népesség és az idegenek számát helyesbítették (a számszerű különbségek is itt a legnagyobbak), de olykor a foglalkozási és kor adatokon is változtattak. A budapesti forrásközlés érintett járási, kerületi sorait tehát az jellemzi, hogy a honos népesség száma azonos az osztrák kiadványban szereplő népesség számával, de a honos népesség összetétele esetenként, kismértékben ugyan, de különbözik attól. Mindezeket az eltéréseket a már említett – a táblázatos fő részhez csatolt – jegyzetanyag tételesen, számszerűen is részletezi, szükség esetén bővebb magyarázattal kísérvé. A megsérült kézirat olvashatatlansága miatt a gyulafehérvári kerület tövisi járásának néhány településénél a házak és lakások száma, a szilágysomlyói kerületi szilágyzoványi járásának valamennyi községe esetében pedig a teljes számsorok kényszerűen hiányoznak a feldolgozásból.

A kolozsvári egyetem szociológiai tanszékének munkacsoportja által az 1857. évi népszámlálásról összeállított – a nyomdából 1997 elején kikerült – első kötet az *Országismeitabellák* alapján készült. A táblaanyagra az 1857. évi népszámlálás erdélyi forrásait kutatva a Román Akadémia kolozsvári fiókjának könyvtárában bukkantak rá. A forrásfeldolgozás elé írt bevezető közelebbről nem tér ki az *Országismeitabellák* létrejöttének körülményeire; megjelenését a múlt század hatvanas éveire teszi, és a román nemzeti mozgalom sikereivel hozza összefüggésbe. Ismeretes, hogy 1863 szeptemberében a nagyszebeni országgyűlés szentesítette a románság nemzeti és vallási egyenjogúsítását, a román nyelv pedig – mely az évtized kezdetétől

fogva amúgy is fokozatosan teret nyert a közigazgatásban – a német és a magyar nyelv mellett hivatalossá vált a tartományban. A bevezető értékelése szerint “az a példány, amely a jelen munka alapját képezi, ezt az új politikai keretet tükrözi, lévén háromnyelvű”. A forrásmű tehát a románság számára nemcsak demográfiai, hanem történelmi szempontból is fontos kordokumentum.

A bevezető lényegre törő tömörséggel, minden fontos szempontra kiterjedve méltatja az 1857. évi népszámlálás jelentőségét. Téves azonban az a megállapítása, mely szerint “a helységek szintjén végzett összeírás a lakosok etnikai hovatartozását is megragadta, ám sajnos ezt az információt nem dolgozták fel, és az csak levéltári kutatások útján rekonstruálható” (8. old.). A tévedés valószínűleg abból adódik, hogy bár az 1857. évi népszámlálás kérdőpontjai között nem szerepelt a nemzetiségi hovatartozás, ennek ellenére a hivatalos osztrák népszámlálási kiadványokban a nemzetiségi megoszlásra vonatkozóan is jelentek meg adatok. Ezek azonban csupán becslések, Carl Czoernig számításai nyomán. (Czoernig az 1850. évi népszámlálás nemzetiségi adatai és az 1851–1857. évi népmozgalmi statisztikák alapján határozta meg a különféle nemzetiségek számát.) Érdemes megemlíteni azt is, hogy Fényes Elek – aki szintén kísérletet tett az ország 1857. évi nyelvi-nemzetiségi viszonyainak meghatározására, ámbar a magyarság irányában elfogult becsléseit, különösen Erdélyt illetően erős fenntartással kell fogadnunk – szintén utal ebből az évből származó helységenkénti nemzetiségi kimutatásra. De ő is leszögezi, hogy “az 1857-ki országos összeírás már nem tartott fel rovatot a különféle nemzetiségek számára s így ez hivatalosan nincsen kimutatva”.⁷ Mint Dányi Dezsőtől tudjuk, Fényes e munkájához a Helytartótanács rendeletére 1862/63-ban közigazgatási céllal készült községi jegyzékeket használta fel. A Helytartótanács által bekért adatok között szerepelt a “túlnyomó divatozó nyelv” is, tehát annak a nyelvnek a megnevezése, amelyet a település népességének több mint fele beszélt (abszolút többség hiányában a lakosság nyelvét vegyesnek kellett minősíteni); az adatközlő szerveknek ezzel párhuzamosan az egyes községek népességszámát az 1857. évi népszámlálás eredménye szerint kellett megadniuk.

Az *Országismeitabellák* román szempontú újraközlésében feldolgozott adatok az eredeti követve községenként a házak számára, a honos népesség számára és vallásfelekezeti megoszlására terjednek ki. A felekezetek között ott találjuk az örmény katolikusokat, nem szerepelnek viszont az örmény keletiek, akik a kéziratban az ortodoxok közé lettek besorolva (számuk egyébként alig több mint 250). A forráskötet – amely, mint korábban utaltam rá, egy közigazgatási reformtervezet mellékletét képezi – a községi adatsorokat a javasolt közigazgatási beosztás szerint (9 törvényhatóságra és 56 kerületre osztva) tartalmazza. A táblaanyag utolsó oszlopa azt mutatja ki, hogy az így felsorakoztatott helységek a törvényjavaslat megalkotásának időpontjában melyik aktuális közigazgatási egységhez (azaz a Bach miniszter bukása után visszaállított politikai beosztás szerint melyik vármegye, vidék vagy szék illető járásához) tartoztak. A feldolgozás összeállítóinak másik tévedéseként kell felrónunk, hogy a forráskötetbe foglalt területi tervezetet az 1857. évi népszámlálás idején fennálló adminisztratív beosztással azonosították. E tévedést elkerülhették volna, ha nagyobb figyelmet fordítanak a forrásban szereplő széljegyzetekre, amelyekből egy harmadik – a dokumentum létrejöttének idején fennállott tulajdonképpeni – közigazgatási szerkezet rajzolódik ki. Munkamódszerükhöz következetesen ragaszkodva ezt is beleilleszthették volna összeállításukba – így a forrás kínálta valamennyi feldolgozási lehetőséget kimerítik –, s ezáltal további, a dokumentum értelmezését segítő információkkal gazdagodott volna a felhasználó.

⁷ Fényes Elek: *A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék s járások szerint*. Pest 1867.

A kolozsvári munkacsoport csak e kötet elkészültekor jutott hozzá az 1857. évi népszámlálás másik, Budapesten már évekkel korábban megjelent anyagához. Mivel az abban szereplő információk köre és feldolgozott területe is nagyobb, mint az általuk használt forrásé, ez alapján természetesen azonnal tervbe vették egy pótkötet megjelentetését. (Ez a történeti Erdély mellett már a Partiumra, vagyis Közép-Szolnok, Kraszna és Zaránd megyékre, illetve Kővárvidékre is kiterjedt.) Tekintettel arra, hogy a két különböző forrás adatai nem mindig illeszkednek egymáshoz, nem egyszerű pótlást készítették az előző kötethez, hanem nagyon helyesen a budapesti kiadványt a sorozat szempontjainak megfelelően teljes egészében újból feldolgozták. A nyomdából ez év januárjában – a küllemében tetszetősen megváltozott népszámlálási sorozat harmadik tagjaként – kikerült kötet bevezetője hangsúlyozza, hogy a budapesti kiadvány kínálta információk rendkívül fontosak, és messze felülmúlják az általuk előzőleg megjelentetett feldolgozás tárgy körét. A szerkesztők egyúttal megbecsülésüket fejezik ki magyarországi kollégáiknak azért, hogy közkinccsé tették ezeket a kivételes értékű adatokat. (Sajnálatos, hogy e méltató bekezdésben a budapesti forráskiadvány összeállítójának a neve említetlenül maradt.)

Az adatokat a kolozsvári munkacsoport ez alkalommal is az eredeti teljességgel reprodukálta, csupán a rovatok csoportosításában hajtott végre néhány ésszerű változtatást. Így a jelen levő, illetve távol levő férfiak és nők számoszlopai a tartózkodási hely szerinti adatsorokba kerültek, a foglalkozási rovatok pedig a népesség kor szerinti részletezése után következnek. Elhagyták továbbá az 1850. évi jelen levő népesség számát tartalmazó rovatot. Vitatható módon kimaradtak a szilágyzoványi járási összegek is, mivel azok a községi részletezés hiányában nem voltak beépíthetők a mai közigazgatás szerinti csoportosításba. (A járás 35 községéből 33 a mai Szilágy, 2 pedig Bihar megye területére esik.) E számokat legalább az erdélyi összegzés során érdemes lett volna feltüntetniük, s így a romániai használnak is a rendelkezésére állnának a tartomány egészére vonatkozó adatsorok. A budapesti eredeti és a kolozsvári újrafeldolgozás összegei között – természetesen azonos területen számítva – a legtöbb rovatban kisebb-nagyobb (többnyire azonban egyszámjegyű vagy elhanyagolható mértékű) eltérés tapasztalható. Ezt részben a budapesti kiadvány összefoglaló táblázatának hibái magyarázzák. Ugyanakkor a kötet bevezetője utal rá, hogy az újrafeldolgozás során egyes adatoknak – a végeredmények egyezése érdekében esetenként önkényes – javítására is sor került, különbségek tehát ebből is adódhatnak. Ezeket a módosításokat nem jelölték, így az eltérések tényleges okainak felderítésére nem vállalkozhattam. Ellenőrzésre egyedül a felekezeti adatok esetében volt lehetőségem, aminek eredményét a feldolgozó munka nehézségeinek illusztrálására – a számtalan lehetséges buktató közül csupán néhányat felvillantva – bemutatom. (Az összehasonlításhoz a budapesti kötet összegzéseinek előzetesen helyenként javítani kellett.) A kolozsvári kötetben a honos népesség összes száma 5-tel, a reformátusoké 1-gyel, az izraelitáké 3-mal, az örmény katolikusoké pedig 1-gyel több, míg az ortodox felekezetüké 2-vel, az unitáriusoké pedig 8-cal kevesebb, mint a budapesti eredetiben. Az eltérések okai a következők. Az eredetihez képest tévedésből Magyarpeterd (Kolozsvári kerület, tordai járás) 1 görögkeleti lakosa örmény keleti felekezetűnek, Kővárberence (Dési kerület, magyarlápósi járás) 8 izraelita felekezetű lakosa pedig unitáriusnak lett véve. A Brassói kerület hosszúfalusi járásában a felekezeti részadatok összege Bodola községben 1 fővel több, Pürkerec községben pedig 1 fővel kevesebb, mint a honos népesség száma. Itt a javítás oly módon történt, hogy Bodola községben az ortodox lakosok számát eggyel csökkentették, Pürkerec községben pedig a reformátusokét egy fővel megemelték, holott az illető községek részadatainak megfeleltetéséhez – a járási összegzéssel is egyezően – elegendő lett volna a helyesbítést ugyanazon (bármelyik) felekezet esetében elvégezni. Végül Almácsáka (Dési kerület, semesnyei járás) izraelita felekezetű lakosainak s ennek megfelelően a honos népességnek is a száma a forráskötetben szereplő adatokkal szemben 5

fővel több. A hiba alighanem a forráskötetben van, ahol a jelen lévő és az összes honos népesség száma ötten kevesebb, mint a nemek, illetve a kor szerinti adatok összege. A honos népesség és az izraeliták számát a kolozsváriak az *Országismeitabellák* alapján helyesbítették. Mint látható, a hat érintett rovatnál mutatkozó (egyébként jelentéktelen) eltérés több típusba sorolható: két esetben a feldolgozás során történt elírás, négy esetben viszont az eredeti pontatlanságát kellett kijavítani (amiből azonban két javítás tévesnek bizonyult). De találni példát a végösszegeket nem befolyásoló hibára is. Az eredetiben a Marosvásárhelyi kerület mezőmadarasi járásában Kislekence, Kölpény, Malomfalva, Marosszentanna, Marosszentkirály, Mezőmajos és Mezőménes adatsorai felcserélődtek egymással. Az *Országismeitabellák* segítségével azonban itt is sikerült az összekuszált adatsorok megfelelő rendjét visszaállítani. Az észlelt eltéréseknek tehát nem mindegyike írható a feldolgozók rovására, és ezek is apró, az ilyen irdatlan mennyiségű adattömeg mozgatásánál természetesen jelentkező szépséghibák csupán. A feldolgozók munkáját az is nehezítette, hogy a budapesti kiadás összegzési hibái erősen behatárolták az eredeti alapján történő közvetlen ellenőrzés lehetőségét.

A táblázatos részben ez alkalommal is megjegyzések hívják fel a figyelmet a vitatható felekezeti besorolásokra. Utalnak az *Országismeitabellákkal* szembeni adatszerű eltérésekre és a településállományban mutatkozó különbségekre is. A szerkesztők ugyanakkor előrebojtják, hogy ebben a kötetben “nem éltek vissza” a magyarázó- és más jegyzetek lehetőségével.

Az 1857. évi népszámlálás román nyelvű kiadásának második “átdolgozott és kiegészített” változatához írott bevezető sokkal szűkszavúbb, mint az előző köteté volt. Pedig nem ártott volna az abban foglalt általános információkat – a téveseket kiigazítva persze – teljes terjedelmükben újraközölni. Nem biztos ugyanis, hogy akihez eljut ez az új változat, az rendelkezik majd az előzővel is. Célszerű lett volna a magyar forráskötet kísérő tanulmányának is legalább a fontosabb gondolatait beépíteni, különös tekintettel az eredeti kéziratnak a hivatalos osztrák népszámlálási kiadványtól való eltéréseire és a kézirat feldolgozása során felmerült szerteágazó módszertani problémákra. Sajnos ez a bevezető is megismétli, sőt nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a korábbi változat mutatója az 1857. évi közigazgatási beosztást részletezi. Mint fentebb rámutattam, ez az állítás nem állja meg a helyét. Éppen a mostani kiadás az, amelynek mutatórészé a feldolgozás alapját képező kézirat nyomán viszonylag hűen tükrözi a népszámlálás idején fennállt állapotokat. Azokat a kisebb területi változásokat pedig, melyek a népszámlálás lebonyolítása, illetve a kézirat születésének időpontja (azaz 1857 és 1860) között lezajlottak, a budapesti forráskötet jegyzetei alapján ismertetni lehetett volna.

A bevezetőben egy fontos táblázat is található, amely a kötet szerkesztőinek a népesség 1857-ben feltételezett etnikai arányaira vonatkozó becslését számszerűsíti. A táblázathoz fűzött módszertani fejtegetés szerint (ez teljes részletességgel csak az előző kötet előszavában olvasható) a hangsúlyozottan tájékoztató jellegű becslés azon a megfelelően alapul, ami Erdélyben nemzetiség és vallásfelekezet között az idő tájt nagy vonalakban fennállt. A románok valamennyien ortodoxok vagy görög katolikus felekezetűek voltak, a magyarok a római katolikusok, reformátusok és unitáriusok közül kerültek ki, a németek (szászok) csaknem mind lutheránusok, míg a zsidó etnikumnak szinte tökéletes jelzője az izraelita vallás. A román felekezetek sorait ugyanakkor jelentős számban gyarapították a cigányok, több más etnikum a magyarokkal azonos vallású volt (ideértve a németek és a cigányok egy részét), magyarokat viszont más felekezetek (elsősorban a lutheránusok) között is találni.

E lényegileg helytálló megállapítások alapján, az 1850. évi népszámlálás tanulságait figyelembe véve tovább finomíthatjuk azt a képet, amit az említett táblázat a nemzetiség és felekezet mechanikus azonosításával első megközelítésben felvázol. Az 1. táblázat az 1850. és 1857. évi

népszámlálás felekezeti, illetőleg az 1850. évi népszámlálás nemzetiségi adatait tartalmazza a történeti Erdély és a Részek területén.

1. táblázat. A népesség felekezeti megoszlása 1850-ben és 1857-ben és nemzetiségi megoszlása 1850-ben Erdélyben és a Partiumban

	Felekezet				Nemzetiség		
	1850		1857		1850		
Összesen	2 061 645	100,0	2 174 137	100,0	Összesen	2 061 645	100,0
Görögkeleti	621 852	30,2	680 470	31,3	Román	1 225 618	59,5
Görög katolikus	664 154	32,2	674 463	31,0	Magyar és székely	536 843	26,0
Római katolikus	219 536	10,6	237 756	10,9	Német és szász	192 270	9,3
Református	297 129	14,4	312 245	14,4	Cigány	78 885	3,8
Lutheránus	197 359	9,6	196 385	9,0	Zsidó	15 606	0,8
Unitárius	46 016	2,2	48 117	2,2	Örmény	7 687	0,4
Izraelita	15 599	0,8	18 793	0,9	Egyéb	4 736	0,2
Egyéb			5908**	0,3			

* Az örmény felekezet híveivel együtt.

** Örmény felekezetek.

1850 és 1857 között a felekezeti arányok csak kismértékben módosultak. A görögkeletiek aránya ugyan 1,1 százalékponttal nőtt, a görög katolikusoké azonban 1,2 százalékponttal csökkent (az eltolódások a két népszámlálás vallási felvételében mutatkozó tévedések folytán részben nemzetiségen belüli felekezeti átcsoportosítást takarnak), a román felekezetek számereje tehát összességében változatlan maradt. Nem változott a reformátusok és az unitáriusok részaránya sem, és csak egy árnyalattal erősödött az izraelita felekezetüké. Számottevően csökkent viszont a lutheránusok aránya, a római katolikusoké pedig (akiknek soraiból 1850-ben le kell számítanunk a megfelelő örmény felekezet híveit) ugyanannyival emelkedett. Látható az is, hogy a román nemzetiségűek számaránya 2,9, a magyar (és székely) nemzetiségűeké 1,2, a németeké (és szászoké) pedig 0,3 százalékponttal alacsonyabb, mint az adott nemzetiséget jellemző felekezeteké, illetőleg nemzeti alapon elkülöníthető felekezeti gyűjtőcsoportoké. Az 1850. évi népszámlálás adatainak részletezése lehetőséget nyújt arra, hogy az egyes nemzetiségek megoszlását – a nemzetiségi és felekezeti adatok községenkénti egybevetése útján – a különböző nemzeti egyházakhoz való tartozásuk szerint is kimutassuk, és így legalábbis hozzávetőleges magyarázatot kapjunk a nemzetiségi és felekezeti hovatartozás között tapasztalható eltérésekre. Számításaim végeredményét a 2. táblázat tartalmazza:

2. táblázat. A nemzetiségek becsült felekezeti megoszlása a különböző nemzeti egyházakhoz való tartozásuk szerint Erdélyben és a Partiumban az 1850. évi népszámlálás adatai alapján

	Összesen	Görögkeleti, görög katolikus	Római katolikus,* református, unitárius	Lutheránus	Izraelita	Örmény**
Összesen	2 061 645	1 286 006	554 994	197 359	15 599	7687
Román	1 225 618	1 225 618	-	-	-	-
Magyar és székely	536 843	1595	517 998	17 250	-	-
Német és szász	192 270	-	14 014	178 256	-	-
Cigány	78 885	57 793	19 722	1370	-	-
Zsidó	15 606	-	-	-	15 599	-
Örmény	7687	-	-	-	-	7387
Egyéb	4736	1000	3260	483	-	-

* A vallásuk alapján külön vett (túlnyomó többségükben örmény katolikusnak feltételezett) örmény nemzetiségűek száma nélkül.

** A népszámlálás az örmény felekezeteket külön nem mutatta ki. Ide az örmény nemzetiségűek száma került.

Az 1850. évi felvételen felekezet és nemzetiség között teljes megfelelés csak a zsidó (és feltevésem szerint az örmények) esetében volt. A román nemzetiségűek valamennyien ortodoxok vagy görög katolikusok, a keleti szertartású egyházak híveinek azonban csaknem 5 százaléka nem román (túlnyomóan cigány) nemzetiségű. A magyar és székely nemzetiségűek 96,5 százaléka római katolikus, református vagy unitárius vallású, 3,2 százalékuk lutheránus, de elenyésző számban (főleg Hunyad és Zaránd szórvány vidékein) ortodox és görög katolikus híveket is találni közöttük. A cigányok 73,3 százaléka román, 25 százaléka pedig magyar vallású. A németek (szászok) nemzeti egyházának hívei közül csaknem minden tizedik más nemzetiségű, hiányukat azonban – különösen ha figyelembe vesszük, hogy a lutheránusok számát téves felekezeti adatfelvételek is növelték – a római katolikus németek száma lényegében kiegyenlíti.

Az 1857. évi nemzetiségi arányokat én is a felekezeti viszonyokon keresztül, mégpedig az 1850. évi nemzetiség- és felekezetközi összefüggéseknek az 1857. évi adatokra vetítésével próbáltam megragadni. Vonatkozó számításaim eredménye a következő:

3. táblázat. A nemzetiségek becsült felekezeti megoszlása a különböző nemzeti egyházakhoz való tartozásuk szerint Erdélyben és a Partiumba az 1857. évi népszámlálás időpontjában

	Összesen	Görögkeleti, görög katolikus	Római katolikus, református, unitárius	Lutheránus	Izraelita	Örmény
Összesen	2 174 137	1 354 933	598 118	196 385	18 793	5908
Román	1 291 233	1 291 233	-	-	-	-
Magyar	576 468	1700	558 268	16 500	-	-
Német	193 135	-	15 100	178 035	-	-
Cigány	83 600	61 000	21 250	1350	-	-
Zsidó	18 793	-	-	-	18 793	-
Örmény	5908	-	-	-	-	5908
Egyéb	5000	1000	3500	500	-	-

A számításokat a különböző nemzetiségeknek az egyes felekezeteken vagy felekezeti gyűjtőcsoportokon belül 1850-ben megállapított aránya alapján végeztem el oly módon, hogy az illető felekezetek 1857. évi lélekszámából is ugyanezeket a százalékokat számítottam az adott nemzetiségre. (Kivéve a lutheránus vallású magyaroknál, akiknek számát az általuk lakott 14 község adatai alapján összegeztem.) Végezetül az így nyert adatokat néhány más becslés eredményével állítottam párhuzamba (4. táblázat).

4. táblázat. A nemzetiségek becsült száma és aránya Erdély és a Partium területén az 1857. évi népszámlálás idején (szám szerint és százalékban)

	Saját becslés		Tafeln		Nyárády R. Károly ⁸		Studia Censualia Transsilvanica [*]	
Összesen	2 174 137	100,0	2 173 704	100,0	2 173 704	100,0	2 149 949	100,0
Román	1 291 233	59,4	1 287 712	59,2	1 271 640	58,5	1 341 187	62,4
Magyar	576 468	26,5	569 742	26,2	592 111	27,3	588 254	27,4
Német	193 135	8,9	202 114	9,3	196 375	9,0	196 375	9,1
Cigány	83 600	3,8	82 480	3,8	83 186	3,08	-	-
Zsidó	18 793	0,9	18 792	0,9	18 792	0,9	18 224	0,8
Örmény	5908	0,3	8774	0,4	7600	0,3	5909	0,3
Egyéb	5000	0,2	4090	0,2	4000	0,2	-	-

* A szilágyzoványi járás adatai nélkül.

Becslésem lényegében egybevág a *Tafeln* 1861. évi kötetében szereplő adatokkal (azaz Czoernig számításaival). Az osztrák kimutatásban említésre érdemes eltérés csupán a magyarok

⁸ Nyárády R. Károly: *Erdély népességének etnikai és vallási tagolódása a magyar államalapítástól a dualizmus koráig*. = A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének történeti demográfiai füzetek 3. Bp. 1987. 36. Ua. EM LIX(1997). 1–2. sz. 30.

rovására és a németek, illetőleg örmények javára mutatkozik. A németek száma eltűzöttnek tűnik, hiszen az etnikum zömét alkotó lutheránus vallásúak népességi súlya az 1850. évi népszámlálás óta nem csupán számarányukat tekintve csökkent, de ténylegesen is kevesebben lettek. Az örmény felekezetűek számbeli hiánya az örmény nemzetiségűekhez képest valószínűleg a vallásváltozásban is kifejeződő nyelvi és kulturális beolvadásukból adódik. A 4. táblázatban található másik két becslés vallás és nemzetiség mechanikus megfeleltetésén alapul. A kolozsvári forrásfeldolgozás bevezetőjének szerzője módszertani megjegyzéseiben számol ugyan a rendhagyó felekezeti kötődésekkel, táblázatában azonban az egyéb nemzetiségűeket és a cigányokat nem mutatja ki. Magyarázata szerint ez a népesség nem következtethető ki a vallások semmiféle felosztása alapján (amit cáfolni vagyok kénytelen), ugyanakkor utal rá, hogy a cigányok nemcsak a sajátosan román, hanem a magyar vallásúak között is jelen vannak. A cigány népesség nála teljes egészében a románok számarányát gyarapítja, az egyéb nemzetiségűek pedig a magyarság súlyát növelik. Eljárása véleményem szerint számottevő becslési hibához vezet, ami különösen cigány–román viszonylatban komoly torzulást okoz az adatsorokban. Azt, hogy az egyébként körültekintő okfejtésből adódó következtetések nem jelennek meg a számításokat summázó táblázatban, azért is hibának tarthatjuk, mert általános tapasztalat szerint a különféle hivatkozások többnyire csak a beszédes számsorokat idézik, a pontosító megjegyzésekre az interpretációk során már ritkábban figyelnek oda. Táragszerűbb Nyárády R. Károly eljárása, aki hasonló alapon nyugvó nemzetiségi becslésében elkülönítette a cigányokat. (Számukat az 1850. évi népszámlálási adatok alapján számította ki, a cigányság szaporodását a két görög rítusú egyház híveinek szaporodásával azonos arányúnak feltételezve.) Igaz, a cigányok számát ő viszont teljes egészében a román vallásúakéból vonta le, aminek következtében – mint ő maga is figyelmeztet rá – a román nemzetiség becslése tekintetében közel 20 000 főnyi hibalehetőség adódik. Am ez még mindig kisebb mértékű tévedés, mint ami ellenkező esetben áll elő. Hozzáteszi ugyanakkor, hogy ez a tévedés mindössze 6000-re apad, ha a két román egyház 14 000-re becsült magyar híveit is figyelembe vesszük. Ez nyilvánvaló utalás azokra a magyarosodás útjára lépett székelyföldi görög katolikusokra és ortodoxokra, akik az 1850. évi osztrák népszámlálás nemzetiségi felvételében felekezeti alapon románokként lettek összeírva. (Mint tudjuk, e vitatott hovatarozású csoport létszámát Dávid Zoltán 1850-ben tízezerre becsülte.) Tény, hogy Nyárády R. Károly is bizonyos fokig következtelenül járt el, miután nemzetiségstatisztikai fejtegetéseibe ily módon a nyelvi asszimiláció problémakörét belevegyítette. Hiszen ezen az alapon, a román ajkú cigányságra tekintettel, a románok számát is emelnie, a cigányokét pedig csökkentenie kellett volna. Mindezzel együtt becslése végső soron inkább a Czoernig-féle és az általam végzett számításal rokonítható. Ez a három becslés – különös tekintettel a román és a cigány népesség számának alakulására – szerintem megbízhatóbb támpontot nyújt az etnikai viszonyok változásainak nyomon követéséhez, mint az ismertett kötetben található sommás – a román nemzetiségűek számarányát az 1850. évi kimutatáshoz képest indokolatlanul három százalékponttal megnövelő – számítás. Ezzel a problémával a sorozat szerkesztői a következő kötet kapcsán fognak szembesülni, amikor láthatóvá válik, hogy becslésük feltűnő ellentmondásban van az 1880. évi magyar népszámlálás anyanyelvi felvételében kirajzolódó nemzetiségi struktúrával. Erre az ellentmondásra sem a közben eltelt időszak népmozgalmi eseményei, sem pedig a (közvetlen) nemzetiségi, illetve (közvetett) anyanyelvi statisztika közötti módszerbeli eltérések nem kínálnak majd elégséges magyarázatot.

A kellelénél talán nyomatékosabban fogalmaztam meg kritikus észrevételeimet, és a megérdemelnél kevesebb teret kapott a kötetekben megtestesült teljesítmény méltatása. Feltétlenül szükségesnek tartottam azonban felhívni a szerkesztők figyelmét az említett – a kötetek tényleges tartalmi értékeihez képest egyébként másodlagosnak számító – tévedésekre. Összegezve az

eddig leírtakat, mindenekelőtt hangsúlyozom, hogy a kolozsvári tudományegyetem szociológiai tanszékének munkacsoportja e két újabb kiadvánnyal messzemenően megfelelt a Studia Censualia Transsilvanica sorozat induló kötete által keltett pozitív várakozásnak. Paradox módon azt is szerencsésnek tarthatjuk, hogy csak megkésve szerezték tudomást az 1857. évi erdélyi népszámlálás Budapesten megjelent kötetéről, mert így egy másik hasznos – bár inkább igazgatás- és politikatörténeti szempontból fontos – forrásfeldolgozást is letettek az asztalra. Szükségből erényt kovácsoltak tehát, hiszen ellenkező esetben ez a feldolgozás valószínűleg nem készült volna el. Az már más kérdés, hogy e dokumentumnak elsősorban a demográfiai és statisztikai vonatkozásaira összpontosítottak, ezért nem fordítottak kellő gondot tulajdonképpen rendeltetésének a feltárására, sőt félreértelmezték azt.

Rendkívüli teljesítményként értékelhetjük, hogy szinte még ugyanabban az évben tető alá hozták népszámlálási kiadványuk második kötetét. A maga nemében szinte páratlanul gazdag – a sorozat szociológiai irányultsága szempontjából is igen fontos – adatanyag gondos megszerkesztése ilyen rövid idő alatt lehetetlen lett volna az előző kötet munkálatai nélkül. Valószínűleg a még így is feszített munkatempónak tudható be, hogy az újabb kiadás bevezetője a szokottnál is vázlatosabbra sikerült. Az előző kiadás előszavának téves információit azonban érdemes lett volna helyesbíteniük, hiszen a köteteket – a bennük foglalt tényanyagnál fogva – mindenestül hiteles forrásként kezeli majd az olvasó. Mivel az 1857. évi népszámlálás nem vizsgálta a nemzetiségi viszonyokat, indokolt volt az arra utaló közvetett információk birtokában egy alternatív hipotézist megfogalmazni a népesség etnikai szerkezetére vonatkozóan. Szerencsésebb lett volna azonban, ha erre elmélyültebb vizsgálat keretében kerül sor, élve az összehasonlító elemzés valamennyi rendelkezésre álló lehetőségével, hiszen az etnodemográfiai jelenségek tárgyyszerűen csak összefüggéseik komplex rendszerében ragadhatók meg.

Az 1850. évi népszámlálási kötetet méltató korábbi írásomból is kiderülhetett, hogy a sorozatot nagyra értékelem. Véleményem változatlan, sőt erősödik bennem a meggyőződés, hogy korszakos jelentőségű vállalkozásról van szó. Bíráló megjegyzéseimet tehát nem elmarasztalásnak szántam; észrevételeimmel éppen ennek az általam is pártolt programnak a maradéktalan valóraváltását igyekszem a magam módján elősegíteni.

Gábor Csilla

Az „utilitas” szempontjának értelmezéséről a 17. század magyar irodalmában

„... a mint hogy a lelkek javára igyekeztem egyengetni”¹

Ha a régi irodalom „elméletét” akarnók rekonstruálni, alapvetően a leginkább tankönyvszerű – vagyis iskolai tananyag lévén normatívnak tekinthető – retorikai, poétikai, esetleg logikai hagyaték vizsgálata látszanék célszerűnek. Kézenfekvő volt tehát, hogy a hetvenes években éppen ennek, az oktatásban előkelő helyet elfoglaló, mennyiségét tekintve pedig igen tekintélyes korpusznak a vizsgálatával kezdődött az irodalomelméleti, illetve irodalomtörténeti hagyomány feltárása.² A Bán Imre által kutatott és bemutatott irodalomelméleti kézikönyvek természetesen az antikvitás retorikai örökségének nyomdokain haladva kínáltak fogódzót, kívánták beavatni a szövegszerkesztés rejtelseibe és részleteibe a tanulóifjúságot, vizsgálatuk tehát igen fontos információkkal szolgálhatott az ókori retorikai hagyomány hazai, illetőleg – mint-hogy számos átvételről is szól a kutatás – európai recepcióját illetően. Ez a recepció pedig egyúttal normakövetést is jelent: a régi irodalom műfajai szigorúan szabályozottak, jól körülhatárolt elvárások szerint szerkesztődnek, adott, éppen a retorikai, poétikai, esetleg logikai kézikönyvek által összefoglalt követelményrendszer figyelembevételével. Maguk a konkrét írásművek tehát, az ékesszólás tana felől tekintve, eszerint nem lennének mások, mint az elmélet által támasztott követelmények gyakorlatba ültetése, azaz értelmezései, olykor pedig meglepő eredményekre vezető továbbgondolásai. Mivel azonban a 16–17. század hazai literatúrájában (a továbbiakban, amikor régi irodalomról beszélek, az általam tüzetesebben vizsgált időszakra, elsősorban a 17. század prózairodalmára gondolok) még nem alakult ki a rendszeres, önálló irodalomelméleti stúdium, a kiadványokban ezeket a műveket mintegy helyettesítő előszavak üzenetére kell támaszkodnunk. Átlapozva az 1600–1700 között készült magyar nyelvű kiadványok előszavait, a szerzőknek az írás céljáról, saját munkájuk célkitűzéséről, alkalmazott munkamódszereikről, olvasmányaikról és olvasóikról szóló gondolataival, olykor vallomásértékű, ám mindenképpen személyes megnyilatkozásaival találkozhatunk: az irodalomról való korabeli gondolkodás megannyi kis tükrével. Olyan szövegek ezek, amelyek egyfelől bepillantást engednek az írói munka rejtelseibe, esetenként műhelytitkaiba, másfelől pedig tekintettel vannak feltételezett befogadók elvárásaira, vagyis: érdeklődésére, műveltségi szintjére, gondolati és formai mélységek iránti fogékonyságára. A „kegyes olvasóhoz” címzett bevezető lapokba foglaltak tehát a 17. századi irodalomfogalom belső megértéséhez nyújtanak lényeges támpontokat. Ha ugyanis a kor kiadványainak csak egy igen kis, ám reprezentatív mintáját el akarnók készíteni, az anyag széles műfaji-tematikai skálán helyezkedne el: szerepelnének benne eredeti művek és fordítások (rajtuk a szerzők helyén a fordító neve feltüntetve, anélkül természetesen, hogy a kor szokásait tekintve plágiummal vádolható lenne, aki így járt el!), egyházi és világi tárgyú értekezések, vitairatok, elmélkedések, prédikációk katolikus és protestáns szerzők tollából, de nem hiányoznának a szépprózai művek sem. E „változatosság” okát az irodalomfogalom 17. századi viszonylagos differenciálatlanságában kell keresnünk, ám ennek hátterében jó, ha annál mélyebb okok után is kutatunk, mint amit ama nyilvánvaló közhely tartalmaz, hogy

¹ Magyar Benedek: *Orthodoxus Christianus az az Igaz vallásu keresztyén*. Nagyvárád 1651. RMK I. 855. *Az igasság szerető Olvasóhoz*.

² Bán Imre: *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században*. Bp. 1971.

ekkor még nem vált el egymástól egyértelműen és végérvényesen szépirodalom és tudomány, vallási és világi jellegű műveltség. A világszemlélet bizonyosfajta egységessége mellett – amely a különféle értékszférák egyidejű érvényesülését, szinkretizmusát eredményezi – észre kell vennünk és meg kell értenünk a maitól eltérő logikát, gondolkodásmódot, motivációkat.

És ha figyelembe vesszük az irodalomfogalom ilyenfajta tartalmi tágasságát, értékeket integráló jellegét, valamint azt a tényt, hogy az öncélú (mondhatjuk úgy is: önelvű) alkotásnak nincs még igazán létjogosultsága, de talán az igény sem jelentkezett még, ha mégis keresünk valamilyen többé-kevésbé általános érvénnyel bíró összetartó kategóriát, akkor azt bizonyos szempontból a *hasznosság*, elterjedt latin szóval az *utilitas* fogalmában határozhatjuk meg. Hiszen az írói működés sikerességét, hatékonyságát az szabta meg, hogy milyen mértékben volt képes befogadó közönségének lelki épülését előmozdítani, és ennek távlatában értékelődtek az írás további szándékai, a hasznosság elvével gyakorta szembeállított *gyönyörködtetés* (*delectas*) vagy az igazság kimondásának igénye, illetőleg az anyanyelvűség és az oktatásügy egyre akutabban jelentkező programjai.

A retorikai hagyományban csak közvetve van jelen a hasznosság követelménye, amennyiben a szónoki beszédet mint a meggyőzés – tehát a gondolkodás, ebből következően pedig az akarat megváltoztatásának – eszköztétélezi, a prédikáció történetében azonban a középkortól kezdődően lépten-nyomon rábukkanhatunk az egyébként bibliai gyökerekre (Iz 48, 17-re) visszavezethető igényre.³ Értelmezése, megközelítése is természetesen átalakult az idők folyamán, míg a 17. század erkölcsstani érdeklődésű homiletikai irodalmában megállapodott, etikai kategóriaként⁴ kezelődött, némileg háttérbe szorítva a tudományos vagy esztétikai jelentéslehetőségeket. Hiszen – Kenyeres Zoltán szavaival – nem annyira az „értékirodalom”, hanem inkább a „szükségletirodalom” vagy „sorsirodalom” áll az érdeklődés és értékelés homlokterében. Kenyeres gondolatainak alapját egy csupán részben jogosult, ezáltal nem tárgyalandó Káin-bélyeg adja, az ún. „kelet-közép-európaiság”, amely szerint az irodalom pillanatnyi kényszerhelyzetek szorításában értékek helyett inkább szükségletekkel kötelezte volna el magát hosszú ideig, a reformkori publicisztika feladatvállaló fölnövekedéséig.⁵ Anélkül, hogy „érték” és „szükséglet” mibenlétéről, dialektikájáról vagy a szükség értékteremtő erejéről akarnánk értekezni, annyit mindenképpen meg kell állapítanunk, hogy a szükségletek szorításának pozitív folyamatként a leírt szó erejébe vetett hit továbbra is őrzi pozícióit. Az a bizalom olvasható ki a szövegekből, hogy a nyomtatott könyv jobbá teheti a világot, más úton el nem érhető hasznot hajthat az országnak és a nemzetnek.

A továbbiakban tehát két úton érdemes vizsgálódnunk: az *utilitas* igényének teológiai-lelkiségi vonatkozásai, illetőleg konkrétan hiánypótló célkitűzései mentén. A hasznosság szempontja, a kimondott-leírt szó teremtő hatalmába vetett hit – az a meggyőződés, hogy általa az ember megváltozhat – természetesen kapcsolódik a *tanítás* problematikájához. Mivel pedig a tanítás a kor szóhasználatában nem föltétlenül és nem elsősorban ismeretek átadását jelenti, hanem az istenes életre vezető tapasztalatok megosztását, a témakör végső soron az üdvösség kérdéséhez kapcsolódik. Nem annyira intellektuális, mint inkább emocionális vonzatokkal (vigasztalás, bátorítás, buzdítás), ahogyan például Nagyari Józsefnél olvashatjuk: „... az nalam levő kicsiny kegyelem szerint az élet es halál, s felelem rettegés között jaro, bujdosó udvari s

³ Hadd hívjuk fel a figyelmet egyetlen példára, Gyöngyösi Gergely *Directoriumának* XI. fejezetére. = Sötér István (szerk): *A magyar kritika évszázadai I. Rendszerek*. Bp. 1981. 27–29.

⁴ Vö. Bitskey István: *Humanista erudíció és barokk világkép*. Bp. 1979. 49.

⁵ Kenyeres Zoltán: *A lélek fényűzése*. Bp. 1983. 16–24.

tabori Ecclesiat vigasztalnam s tanétanám.”⁶ Vagy Margitai Péternél szembeötlik a lelki gyarapodás konnotációja: „az egy-ügyü Híveknek épületekre, szem eleiben bocsatottam, hogy így, nem csak szajamval es nyelvemvei, hanem az en vekony ertekem szerint, kezemvel-is epitsem az Urnak lelki Szőlőjét.”⁷ A szónak olyan, a ma használatoshoz igen közel álló értelmezése, amely Komáromi Csipkés Györgynél olvasható, kivételes esetnek számít, noha a végcéllal, az üdvösséggel kapcsolatban van: „Tanullyad ebben az té idvességednek utát; tanullyad vallasodat.”⁸ A könyv pedig, amelynek előszavában az iménti szavak olvashatók, az erkölcsi tanítás mellett a keresztyén hit alapvetését is nyújtja, így hát indokolt, amit az előljáró beszédben néhány sorral hátrább mond: „Vedd el ez kis könyvet, olvasd ez kis könyvet, vedd eszedben ugyan valóban, mit kellyen hinned, és mit kellyen cselekedned.”

És jöllehet e munkák az előszavakban (a gyakorta előforduló egyes szám második személyű megszólítások ellenére) feltételezett befogadói közösségként, kollektívumként tételeződnek, éppen az üdvösség, a „lelki haszon” személyes jellegének köszönhetően megnyilvánul az egyénileg, belülről végzett „nevelődés”, az önismeret nélkülözhetetlen voltának kimondása. Vásárhelyi Gergely több ízben is visszatér a kérdésre, amikor az önvizsgálat, az önreflexió esélyeit latolgatja. A „magad meg ismeretnek” nyilván „a bűnöknek el távoztatása” a célja, és „elmédnek csendessége” az egyik alapvető feltétele.⁹ Ha pedig eszmetörténeti összefüggéseket keressünk az esetleg meglepőnek látszó jelenségre, ezeket a trentói zsinat szellemében, még inkább a jezsuita rendet megalapító Loyolai Ignác ama reformtörekvéseiben fedezhetjük fel, amelyek formások helyett a benső megújulás, vallásos kultúra és elmélyültebb, ugyanakkor aktívabb vallásosság kialakítását célozták.¹⁰

A *hasznosság* kritikátörténeti igényének van egy másik, a gondolkodás- és eszmetörténeti kérdéskörtől látszólag eltérő – lehetséges, hogy sajátosan hazai? – komponense is, ez pedig a nagyon konkrét, gyakorlati, nagyon égető szellemi és művelődéstörténeti hiányosságok megszüntetésére irányuló törekvés. Sokszor és sokféle változatban visszatérő téma a könyv- és pap-hiány, illetve a papság képzetlensége, amely minden írással foglalkozó értelmiséginek közös gondja, és amely szó szerint átvehető, vagy az alkotó jellegű felhasználáshoz és továbbfejlesztéshez fogódzót nyújtó minták hozzáférhetővé tételét teszi nélkülözhetlenné. A témafelvetésekben rejlő részletezőbb és alaposabb kidolgozás lehetőségeire Pázmány Péter hívja föl a figyelmet prédikációinak a „keresztyén olvasókhöz” szóló ajánlásában: „A prédikátorok-eleibe pedig [...] annyi tanításokat és intéseket adtam, hogy, ha mit egy helyen mondtam, azt okossan más Vasárnap elő-hozzák, sok új predikációkat csinálhatnak.”¹¹ Debreceni Ember Pál elmélkedésgyűjteménye közzétételekor, az *Elöl-járó beszéd* tanúsága szerint „a szomorú, lelki pásztorktól meg-fosztott gyülekezetekben nyögő szegény lelkek”¹² igényeit tartotta szem

⁶ Nagyari József, Apafi Mihály fejedelem udvari papja kéziratban maradt tábori prédikációit a kolozsvári Egyetemi Könyvtár őrzi: *Nagyari József Prédikációi, 1685*. Mss 896. 2a.

⁷ Margitai Péter: *Az Isten törvényének az Szent Írás szerint való magyarázattya*. Debrecen 1617. RMK I. 473. *Ajánló levél*.

⁸ Komáromi Csipkés György: *Az keresztyen isteni tudomanyrak... rövid summaja*. Utrecht 1653. RMK I. 877. *Az kegyes olvasohoz*.

⁹ Vásárhelyi Gergely: *Christus követéséről*. Kolozsvár 1622. Az RMK nem jelzi.

¹⁰ L. bővebben Bitskey István: *i. m.* 16, 44–45.

¹¹ *Válogatás műveiből*. Szerk. Óry Miklós, Szabó Ferenc, Vass Péter. Bp. 1983. II. 13–14.

¹² Ember Pál: *Innepi Ajandekul az Isten Satoraba fel-vitetett Szent Sikkus*. Kolozsvár 1700. RMK I. 1556. *Elöl-járó beszéd*.

előtt, és több más előszó szerzőjének véleményével összecsengően minden fenntartás nélkül számít olvasni tudó rétegekre.

Végül íme egy utolsó megfigyelés az égető gondokon való segíteni akarás, az írott szóban megjelenő használni tudás hitének kinyilvánítása kapcsán: vannak, akik a kötelező szerénység toposzát a munkára serkentésével kapcsolják össze. Vagy oly módon, mint Káldi György: „Hogy példát adnék azoknak, kiknek Isten több girát adott hogysesm énnékem,”¹³ vagy a bibliai üzenet kimeríthetetlen mélységei iránti hódolat ürügyén, továbbgondolkodásra serkentve, mint Alvinczi Péter: „Oly kimeríthetetlen kútfőnek tapasztaltam az Urnapi Evangeliomokat, hogy ha, nem ötven haromszor, hanem ötven ezerszer magaráztatnának egy egy esztendőben, mind ujab ujab tudomány származnék belőlök, és jobban jobban mutogatnak az mi Idvözítő Christusunkat.”¹⁴

Talán e rövid, teljességre egyáltalán nem, terjedelmi okok miatt rendszerességre is csak alig törekvő áttekintésből is kiderült, hogy a 17. század irodalmának, írásbeliségének értékhierarchiájában a központi helyet a *hasznosság* igénye-követelménye foglalja el. Ennek valójában nincs kidolgozott elmélete, éppen ezért igen tágan értelmezik: lelkeségi és teológiai vonatkozások éppúgy beletartozhatnak, mint a kultúraszervezés földhözragadtnak tűnő napi gondjai. E jelenség számos társadalmi és politikai, még inkább gondolkodástörténeti tényezővel magyarázható: az irodalomfogalom akkori egészen széles tartalmával, valamint a belőle következő tematikai, műfaji szinkretizmussal. Elmondható, hogy e kor nem ismeri az autonóm, „öncélú” irodalmat, ezért szán neki eszközszerpet, alárendelt funkciót az ember átalakításában.

E megállapítás azonban újra fölveti a kérdést: vajon létezik-e egyáltalán a teljesen önelvű irodalom? Avagy: nem alakulunk-e kicsit másokká, többekké minden egyes mű elolvasása után?

¹³ Káldi György: *Az Vasarnapokra-valo Predikazioknak Első Resze*. Pozsony 1631. RMK I. 601. *Elöl-járo Beszed*.

¹⁴ Alvinczi Péter: *Prédikáziói*. 2. rész. Kassa 1634. RMK I. 634. *Elöl Jaro Beszed*.

Szilágyi Georgina–Flóra Gábor

Vallásos magatartás és viszonyulás az egyházhoz Nagyvárad Rogerius negyedében

A Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Tökés László püspök személyes kezdeményezésére, 1994-ben elhatározta Nagyvárad magyar lakosságának átfogó, tudományos igényű számbavételét, különös hangsúllyal azoknak a változásoknak a felmérésére, amelyek a népesség vallásos értékvilágában, az egyház és a hívők kölcsönös viszonyrendszerében 1989 óta bekövetkeztek.

A kutatás szükségességét és időszerűségét mindenekelőtt az adja meg, hogy az új gazdasági és politikai helyzetben az egyházaknak is szükségszerűen újra kell értékelniük, miként tölthetik be leginkább keresztényi hivatásukat, a társadalmi összetartás és felelősségtudat erősítését szolgáló szerepüket. Erre az önismeretet építő erőfeszítésre az egyházakat hagyományos tekintélyük, társadalmi megbecsültségük is predesztinálja. A kommunizmus összeomlása után az egyház és a vallásos értékek maradtak azok az alapvető civil társadalmi elemek, amelyek mindvégig megőrizték hiteles közösségformáló erejüket, így pótolhatatlan szerepet tölthetnek be a történelmi hagyományok folytonosságára építő, de ugyanakkor az újat is természetes módon befogadó demokratikus intézmény- és értékrendszer kialakításában.

A kutatás megkezdéséhez az adta meg a közvetlen indítékot, hogy az 1992-es romániai népszámlálás jóval több református hívőt mutatott ki Nagyváradon, mint ahányan az egyház nyilvántartásában szerepelnek. A népszámlálók 42 000 magukat reformátusnak tartó személyt találtak, ám az egyházközösségek kimutatásaiban mindössze 22 000-en vannak. Bár hasonló különbségeket néhány más erdélyi városban is megfigyelhetünk, egyik sem olyan mértékű, mint a Nagyváradon észlelt 20 000-es eltérés. Ez a tény már önmagában is kérdéseket vet fel a vallásos értékek strukturálódását, az egyházhoz való tartozás minőségét és kifejezési módját illetően.

Az egyház számára létfontosságú, hogy világosan lássa a társadalmi és kulturális folyamatokat; azoknak a fő átalakulásoknak az alapvető irányát, amelyek most és a jövőben egyaránt meghatározhatják a vallási és egyházi munka lehetőségeit és korlátait. Különös súllyal vetődnek fel ezek a gondok az olyan vallási közösségek esetében, amelyeknek nemzeti és vallási önazonosság-tudatukat a kisebbségi helyzet szorító körülményei között, az államnemzeti politika és ideológia egyneműsítést célzó nyomásának folytonosan kitéve kell megvédelmezniük és újratermelniük.

A vallásos értékekhez való ragaszkodás és az egyház iránti szoros kötődés éppen ezért nemcsak alapvető társadalmi szerepet hivatott betölteni, hanem önmagunk megtartásának létfontosságú erejévé is kell válnia.

A tanulmányozott népesség fő jellemzői

A kutatás során arra törekedtünk, hogy a lehető legátfogóbb képet nyerjük a Nagyvárad Rogerius negyedi magyar lakosság számáról, demográfiai és társadalmi jellemzőiről, valamint felekezeti hovatartozásáról. A felmérés ugyanakkor lehetőséget nyújtott arra, hogy árnyaltabb ismereteket szerezzünk a magyar népesség vallásos magatartásáról, a vallásosság egyéni és közösségi megélésének minőségéről.

A vizsgálat során a vallási értékek és magatartások rendszerét nem zárt valóságként, örök érvényű adottságnak tekintettük, hanem a maguk folyamatosságában, átöröklődésük, megújulásuk társadalmi meghatározottságában próbáltuk megragadni. Mindez szükségessé tette, hogy a kutatás első szakaszában elsősorban a mennyiségi szempontok, a vizsgált társadalmi valóság alapvető dimenzióinak minél sokrétűbb, számszerű adatokkal is kifejezhető feltérképezése ke-

rüljön előtérbe. Az ennek során szerzett adatok reményeink szerint kiindulópontot jelentenek majd a mélyebb elemzéshez.

Kutatócsoportunk a Rét-Rogierius egyházközösség rogeriusi körzetében élő magyarságot vette számba. Ezeket az adatokat már elsődlegesen fel is dolgoztuk. Közben a felmérés kiterjedt a réti területre is, ahol mindeddig a személyek, családok 80%-át sikerült meglátogatnunk. A jelen tanulmányban bemutatásra kerülő adatok és következtetések kizárólag a rogeriusi körzetben végzett vizsgálaton alapulnak.

Minthogy kutatásunk célja a magyar lakosság szociológiai jellemzőinek minél teljesebb feltárása, a vizsgálatot nem mintavételes módszerre alapoztuk, hanem igyekeztünk felkeresni minden magyar nemzetiségű lakost, beleértve azokat is, akik vegyes házasságban élnek. Bár egy ilyen átfogó igényű törekvés sok hibalehetőséget rejt magában, a kitöltött kérdőívek nagy száma alapot ad arra, hogy következtéseinket tudományos szempontból használhatónak tekintsük.

A Rogierius körzeti felmérés 2796 családra terjedt ki. Ezekben a családokban 5014 felnőtt személyt és 1779 gyermeket találtunk. A megkérdezettek felekezeti megoszlása a következő: 2889 (41,57%) református, 1636 (33,43%) római katolikus, 63 (1,25%) evangélikus és unitárius, 101 (2,01%) baptista, 325 (6,08%) ortodox és más felekezetekhez tartozó személy. Ez utóbbiak etnikailag heterogén családokban élnek (305 család, a felmért családoknak 10,9%-a). A megkérdezettek 44,61%-a férfi, 55,38%-a nő.

A felmért személyek korösszetétele a következő: 1779 (26,18%) gyermek, 559 (8,22%) 18 és 30 év közötti fiatal, 2213 (32,57%) középkorú és 2202 (32,41%) 50 éven felüli.

Felmérésünk eredményeinek értelmezéséhez fontos adalék, hogy a városnegyedben a római katolikus, görög katolikus, ortodox és baptista felekezeteknek van saját templomuk; a református templom épülőfélben van; a többi felekezet tagjai Nagyvárad más részein levő templomokat látogathatják.

A Váradon vagy más nagyvárosban születettek a római katolikus népesség körében vannak jelen a legnagyobb arányban (55,12%). A református lakosság soraiban e születési-származási kategória már jóval kisebb (43,19%). Az evangélikus részarány 34,94%, míg a baptisták körében az őshonos nagyváradiak részaránya mindössze 22,77%, a faluról származók súlya viszont a baptisták esetében a legmagasabb (65,34%).

Jelentős különbségek figyelhetők meg a felekezetek tagjai között abban a tekintetben is, hogy mióta élnek Nagyváradon. Rendkívül figyelemre méltó, hogy a Váradra költözött baptista hívők túlnyomó része (93,58%) már nagyon régóta itt él. Hasonló helyzet mutatkozik az evangélikusok-unitáriusok esetében is: 83,72%-uk él több mint 15 éve Váradon. A református egyház tagjainak már jóval nagyobb része költözött be a városba a migrációs hullámok egy későbbi szakaszában (19,31%). Még egyszer hangsúlyozni szeretnénk azonban, hogy a fenti adatok kizárólag a felmért lakónegyed helyzetképét tükrözik, hiszen a nagyváradi illetőség ideje szoros összefüggésben van a városfejlesztés szakaszaival.

A felmért Rogierius negyedi magyar nemzetiségű lakosok 58,43%-a végzett csupán elemi iskolát, 28,75% rendelkezik középfokú végzettséggel, 4,48% fejezte be a technikumot és 8,31% szerzett egyetemi diplomát. A különböző felekezetek adatai azonban az átlagtól esetenként eltérő képet mutatnak. Kiugróan magas (17,46%) az egyetemet végzettek aránya az evangélikus és unitárius felekezethez tartozóak sorában. A római katolikus és a református egyháztagok esetében nem észleltünk jelentős különbségeket, továbbgondolásra érdemesek viszont a baptista felekezetre vonatkozó adatok. Az egyetemet végzettek aránya körükben megközelítőleg azonos a katolikus és református hívőkével, jóval alacsonyabb számban végeztek viszont középiskolát, sokkal többen maradtak meg az elemi iskolai fokozatnál.

A lakosság aktív és inaktív rétegre való tagolódása igen értékes mutatója a népesség gazdasági-szociális irányultságának. A vizsgálat során e vonatkozásban nyert adatok világos összefüggést mutatnak a felekezetek szerinti korösszetétellel: míg az összlakosság 40,88%-a inaktív, az evangélikus és unitárius felekezet tagjainak 55,5%-a tartozik ebbe a csoportba. A római katolikusok és a reformátusok aránya megközelíti a népesség átlagait, bár a reformátusok esetében az aktivitásnak némileg magasabb aránya figyelhető meg.

Érdekes megoszlás mutatkozik a különböző vallásfelekezetek tagjainak fő aktivitási szférákban való részvételében is: az evangélikus felekezet erős kereskedői, hagyományos kisipari középréteggel rendelkezik. Ők mondhatják magukénak a szolgáltatások terén dolgozó legnagyobb aktív lakosságú részarányt (53,57%). Őket követik a római katolikusok (43,55%), reformátusok (38,8%), valamint a baptisták (27,41%).

Az iparban dolgozók aránya szerint viszont az előbbi sorrend fordítottja alakul ki: világos korreláció állapítható meg a származási hely, az iskolai végzettség, valamint a foglalkozási megoszlás között. A jórészt faluról beköltözött és igen nagy arányban alacsony iskolai végzettséggel rendelkező baptista hívők más felekezetek tagjainál jóval magasabb részarányban tevékenykednek az iparban (69,31%).

Vizsgálatunk egyik fontos kérdése, hogy milyen mértékben, milyen gyorsasággal alkalmazkodtak a különböző felekezetek tagjai a megváltozott gazdasági és politikai körülményekhez. Ennek egyik sokatmondó mutatója az 1989 után kialakult vállalkozói réteg felekezetek szerinti megoszlása. Az árnyaltabb elemzés mélyebb vizsgálatot és minőségi szempontok alkalmazását igényelné. A rendelkezésünkre álló adatok alapján mégis elmondhatjuk, hogy a magukat római katolikusnak és reformátusnak vallók között hasonló arányszámban találtunk vállalkozókat (4,61, illetve 3,86%-ban), míg a baptista felekezet sorában viszonylagos lemaradás észlelhető.

Mint ahogy erre már korábban is utaltunk, a vizsgált népesség fő szociológiai dimenziói, valamint felekezetek szerinti megoszlása igen szoros összefüggésben van az egyes korcsoportok részarányával.

Bebizonyosodott, hogy egyértelműen az evangélikus és unitárius népesség a legidősebb: híveik 80,95%-a meghaladta már az 50 éves életkort. E közösségekben nevelt gyermekek száma elenyésző (2,35%), ezzel szemben a baptista felekezet ellentétes pólust foglal el. A református és római katolikus népesség korösszetétele jóval kiegyensúlyozottabb, közelebb áll a népesség átlagához. Az 50 évesnél idősebb és 18 évesnél fiatalabb lakosok részaránya felekezetenként a következő:

Felekezet	Idősek	18 éven aluliak
baptista	47,52 %	31,30 %
református	41,74 %	24,89 %
r. katolikus	46,88 %	26,08 %
evangélikus-unitárius	80,95 %	2,35 %

Vallásosság, kötődés az egyházhoz

A vizsgált népesség fentebb leírt szociodemográfiai jellemzői lehetővé teszik, hogy árnyaltabb képet alkothassunk a vallási értékek strukturálódását meghatározó fő tényezőkről.

A lakosság születési hely szerinti megoszlását azért is tekintettük fontos mutatónak, mivel rávilágít a településformák közösség-szervező, identitásépítő szerepére. A népszámlálási adatok és az egyházi nyilvántartás közötti, már említett különösen erős eltérés nyomán kiinduló hipotézisként fogalmaztuk meg, hogy ennek egyik lényegbevágó oka lehet a faluról bevándorolt népesség elégtelen integrációja a nagyvárosi életformába. Feltételeztük ugyanakkor azt is, hogy ré-

szint éppen e felemás integráció eredményeképpen a nemrég betelepült lakosság értékvilágában jelentős mértékben tovább él a szülőhely iránti tradicionális kötődés, amely a közösségi élet személyes, emocionálisan telítődött szférájában nyilvánul meg a legerőteljesebben. Bár városi lakosokká váltak, végeredményben megkettőzik közösségi életüket, ami kifejeződik eredeti szülőhelyi közösségük egyházához való kötődésük fennmaradásában is.

Feltevésünk nagyon termékeny munkahipotézisnek bizonyult azáltal, hogy vizsgálódásainkat a lakótelepi társadalom közösségi strukturálódásának lényeges dimenziói felé irányította. A felmérés során viszont világossá vált, hogy eredeti kiindulópontunk, bár az integráció lényeges vetületére utal, mégsem alkalmas arra, hogy teljes mértékben magyarázza azt. Adataink ugyanis arra utalnak, hogy a templomot nem látogató, falusi származású személyeknek csak kis hányada fejezi ki az egyházadó fizetése által eredeti egyházközösségéhez való kötődését. A reformátusok esetében ez az arányszám 5,99%, míg a római katolikusok körében 6,72%-ot tesz ki. Az evangélikus, unitárius, valamint a baptista felekezet tagjai közt nem találtunk olyan személyt, aki ily módon nyilvánítaná ki szülőhelyi egyházközösségével fenntartott kapcsolatát. Minden jel arra mutat tehát, hogy a betelepülés tömegmérésekben termelt ki egyfajta átmeneti helyzetet, a se ide, se oda nem tartozás identitásválságot előidéző állapotát.

Felmérésünk tükrében Nagyvárad Rogerius negyedében a faluról vagy kisvárosról beköltözött reformátusok 62,63%-a, a katolikusok 48,63%-a, az evangélikusok 39,02%-a nem jár templomba. Figyelemre méltó kivételt képeznek a baptista egyház faluról vagy kisvárosról származó hívei, mert körükben a templomba járás aránya igen magas: 87,17%.

Felvetődik a kérdés, hogy a hagyományos egyházak autentikus közösségformáló szerepe érvényesülhetett volna-e hatékonyabb módon, nyújthatott volna-e, és ha igen, miként, nagyobb sikerrel reális alternatívát azoknak, akik talán épp ennek hiányában szakadtak ki őseiktől örökölt egyházi közösségükből, hagyományaikból.

A baptista hívők rendkívül nagy templomba járási aránya arra enged következtetni, hogy ez az egyház a gyökereit veszített, jelentős hányadban falusi származású, alacsony iskolai végzettségű, nagyvárosba áramló, túlnyomórészt fizikai munkát végző személyek egy részének valamiféle támpontot, identitásélményt nyújt.

A templomba járásra vonatkozó Rogerius negyedi adataink nagyobb magyarázó erővel bírnak, ha összevetjük ezeket az előző években hagyományos közösségekben végzett vallásszociológiai felmérések következtetéseivel. Példaként az 1993–94-ben felmért baróti református egyházközösséget említhetjük, amelynek lakói a közösséghez való tartozást sok vonatkozásban természetes állapotként, születéstől fogva meglévő adottságként élik meg. A Baráthoz hasonló hagyományos közösség-szerveződési formákra mindenekelőtt az jellemző, hogy a hovatartozás elsősorban egy rituális szimbólumrendszer, nemzedékről nemzedékre örökölt, a közösség íratlan törvényei által érvényesített viselkedésmódok gyakorlása révén valósul meg. A templomba járás ily módon egyik legfontosabb eszköze a közösségi élmény folyamatos újraélésének: kifejezi önfenntartó erejét, vitalitását.

Eddig feldolgozott nagyváradi adataink épp ennek az alapvető önmegőrző funkciónak a hanyatlását, a tradicionális kötelékek felbomlását látszanak alátámasztani. Az átfogóbb elemzés viszont arra enged következtetni, hogy az egyházhoz való kötődés formális rituális cselekvésekben való kifejezése (templomba járás) nem értelmezhető kizárólag az elgyökértelenedés folyamataival, hanem az elmúlt 40 év társadalmi, politikai körülményeinek szélesebb összefüggésrendszerében kell értékelnünk. Nyilvánvalóvá válik ez, ha az egyházhoz való kötődés minőségének, formáinak tanulmányozását kiterjesztjük a Nagyváradon született régi városi lakosságra is. Felmérésünkéből világosan kitűnik, hogy a Rogerius negyedi népességnek ez a része még alacsonyabb arányban látogatja a templomot.

Templomba nem járók százaléka felekezet és születési hely szerint

Felekezet	Falu	Város
református	62,03	73,63
r. katolikus	48,63	63,74
evangélikus-unitárius	39,02	68,18
baptista	12,81	0

A lakóközösségi integrációs típusok szerepének elemzése után nézzük meg közelebbről a szekularizációs folyamatban szerepet játszó, a vallásszociológusok által kiemelt tényezőt: az iskolai végzettséget.

A Rogerius negyedi felmérés általános eredményei világosan jelzik a fő tendenciát: az iskolázottsági szint növekedésének mértékében fokozatosan csökken a rendszeres templomba járás. A rendelkezésünkre álló adatok nem teszik azonban lehetővé, hogy árnyaltabb képet nyerjünk a nem hagyományos értelemben vett vallásosság helyéről, elterjedtségéről és formájáról, sem pedig azt, hogy a vallási attitűdök e dimenzióit az iskolai végzettség függvényében elemezzük. Ezért következtetéseinket egyetlen hagyományos ismervre, a templomba járás tényére, illetve gyakoriságára alapozzuk.

Igen érdekes következtetésekre ad alkalmat, ha összehasonlítjuk a különböző felekezetekhez tartozó személyek templomba járási adatait aszerint, hogy rendelkeznek-e vagy sem felsőfokú iskolai végzettséggel.

Templomlátogatási arány százalékban az össznépesség és felsőfokú végzettség függvényében

Felekezet	Össznépesség	Felsőfokú végzettség
református	32,95	32,79
r. katolikus	43,03	42,89
evang. -unit.	36,50	18,10
baptista	90,00	100,00
ortodox	21,85	11,10

E táblázatban két ellentétes pólus rajzolódik ki. Igen figyelemre méltó, hogy a baptista egyházhoz tartozó személyek esetében a magas iskolázottság nemhogy csökkentené, hanem még emeli az amúgy is csaknem százszázalékos templomlátogatási arányt. Míg ebben az esetben egy tudatos vállalásról és elkötelezettségről van szó, az ellenkező oldalon (az etnikailag vegyes házasságban élő ortodoxok esetében) a magasabb fokú iskolázottság a népesség átlagánál is inkább gyengíti a szülőktől örökölt valláshoz való kötődést. A katolikus, illetve református és evangélikus felekezet közötti eltérés viszont azt látszik igazolni, hogy a hagyományos történelmi egyházak esetében sem szükségszerű az összefüggés az iskolázottság növekedése és a vallásosság csökkenése között. Noha adataink nem teszik lehetővé a jelenséget befolyásoló összes fontos tényező azonosítását, a nagyváradai népesség lakóhelyi, származás szerinti, valamint korösszetétele alapján feltételezhetjük, hogy a katolikusok körében az értelmiségi templomba járók magasabb arányszáma kapcsolatban van a Nagyváradon születettek, valamint az idősebb korosztály nagyobb súlyával.

Vizsgálatunk megkezdésekor még nem volt teljes mértékben áttekinthető a rendszerváltás nyomán elindult átalakulási folyamatok hatása a szakmai, társadalmi átrétegződésre. Ezért tanulmányunkban a szociológiai irodalomban hagyományosan elfogadott alapvető tevékenységi szférák szerinti felosztást alkalmaztuk.

A vallásosság aránya százalékban felekezet és tevékenységi terület szerint

Felekezet	Tevékenységi terület			
	ipar	szolgáltatás	vállalkozó	inaktív
református	32,95	35,80	23,80	33,62
r. katolikus	34,31	35,80	27,02	52,31
evang.-unit.	14,28	6,66	nincs adat	57,14
baptista	87,80	100,00	100,00	84,61
ortodox	19,09	14,40	0	30,64

A fő különbség a gazdaságilag aktív és inaktív népesség között mutatkozik. A baptista felekezet kivételével mindenütt jóval magasabb templomba járási arányszám figyelhető meg a gazdaságilag nem aktív személyeknél.

Ha összehasonlítjuk a fenti adatokat a korösszetétel szerinti vallásossági mutatókkal, nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy az inaktív személyek intenzívebb templomba járása jórészt az idős korcsoport fokozott vallásos aktivitásának köszönhető.

A templomba járás százaléka idősök körében felekezetek szerint

Felekezet	Össznépesség	50 éven felüliek
református	32,95	35,80
r. katolikus	43,02	51,06
evangélikus-unit.	36,50	45,09
baptista	90,00	92,90
ortodox	21,50	21,54

Az aktív lakosság vallásosságának megoszlása tevékenységi területek szerint egy továbbgondolásra feltétlenül érdemes tényre hívja fel a figyelmet: a vállalkozók (a baptisták kivételével) különösen alacsony arányban vesznek részt az egyházi szertartásokban.

Következtetések

Kutatásunk a „vallásos öntudat” társadalmi megnyilvánulását egyetlen dimenzió (a rendszeres templomba járás elterjedtsége) révén próbálta megragadni. Ezáltal a vallásgyakorlás olyan minőségi szintjéről próbáltunk minél pontosabb helyzetképet kapni, amely a hívő közösséggel fenntartott többé-kevésbé rendszeres kapcsolattartásban fejeződik ki. Tudatában vagyunk annak, hogy a lakosság vallás és egyház iránti viszonyulása nem meríthető ki a fent jelzett fogalom- és kritériumrendszer segítségével. A templomba járás ténye önmagában nem feltétlenül utal a hitbéli közösségi érzés aktív megélésére és főként nem annak minőségére. Jelentheti az egyházi és vallási kötődés tudatos vállalását, de kimerülhet a többé-kevésbé formális csatlakozás jelképes kifejezésében is.

Mindezeket előrevetítve talán tisztábban láthatjuk a kutatás által kimutatott általános templomba járási arányszám szociológiai értelmezhetőségét is. A felmért népesség 36,59 %-a vallja magát rendszeres templomlátogatónak. E számadat végeredményben egy kölcsönös, kétirányú kapcsolat két pólusát világítja meg. Egyrészt utal arra, hogy a népesség milyen mértékben tartja fontosnak vallásosságát azáltal is kinyilvánítani, hogy kapcsolódik az egyházhoz és a hitbeli közösséghez, másrészt pedig tükrözi azt is, hogy kikkel, milyen társadalmi csoportokkal van folyamatos kapcsolatban az egyház.

Ahhoz, hogy e dimenzió magyarázó értékét pontosabban felmérhessük, a kutatás a vallásos magatartás két másik mutatóját is figyelembe vette: a konfirmáltak-áldozók, valamint az egyházadót fizetők arányszámát. Feltételezésünk szerint az előbbi a vallás mint kultúrforma elfogadását, továbbadását jelenti (a felmért közösségen belül 80,90% vállalja a vallási hovatartozás ilyen módon való kifejezését), míg egyházadót 52,05%-uk fizet. Ez utóbbi arányszám véleményünk szerint leginkább az egyháznak mint a vallásos kötődés legitim intézményes keretének elfogadására utal.

Az a tény, hogy mindkét mutató, de különösen az áldozók-konfirmáltak aránya jóval magasabb értéket mutat, mint a templomba járás esetében, nagy valószínűséggel alátámasztja azt a kutatásunk más adatai által is igazolt következtetést, hogy a valláshoz és egyházhoz való kapcsolódás hagyományos, formális kinyilvánításának módozatai állandóbbnak bizonyultak, mint az aktív tudatos részvétel és kötődés megélését, a minőségileg magasabb szintű azonosulást feltételező cselekvésmódok.

Mindez igen élesen veti fel a vallásos nevelés, a vallási értékek továbbadásának, a nemzedékek közötti folytonosság fenntartásának, megőrzésének gondjait. Az a tény, hogy a kutatásunk során felmért családok gyermekeinek 64%-a nem részesül semmiféle vallásos oktatásban, talán minden másnál világosabban tárja fel az alapvető vallási értékek iránti közömbös magatartást, a családon belüli közvetítésükről való lemondást. Nyilvánvaló, hogy e folyamat megértéséhez nem elégséges, ha pusztán a vallásos öntudat erőszakos politikai eszközökkel való rombolása következményeként fogjuk fel. Ennél sokkal szélesebb körű és mélyrehatóbb társadalmi átalakulás és életmódváltozás vezetett ide. A lakótelepi társadalom talán minden más települési formánál koncentráltabb módon foglalja magában az urbanizációval, iparosítással, az ezeket kísérő nagyméretű mobilitási folyamatokkal bekövetkezett értékbeli átalakulásokat.

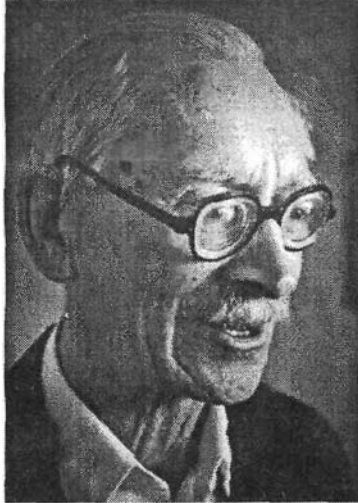
Ahhoz azonban, hogy lakóhely és vallásosság mai viszonyáról átfogó társadalmi képet nyerhessünk, nem rekedhetünk meg egyetlen települési forma vizsgálatánál. Magáról Nagyváradról sem kaphatunk teljes helyzetleírást anélkül, hogy az eddigi elemzést kiegészítsen a belvárosi közösségek számbavételével.

A kutatás kiterjesztése olyan tipológiai szempontok alkalmazását teszi majd lehetővé, amelyek révén lehetőség nyílik nemcsak országon belüli, hanem nemzetközi összehasonlításokra is. Mindez alapot nyújt majd arra, hogy fokozatosan áttérjünk a vallási identitás minőségi szintjeinek, megnyilvánulási formáinak számbavételére, a vallásos értékek megélésének mélyrehatóbb elemzésére. Mindenekelőtt gondolunk itt annak közelebbi megvilágítására, hogy miként fogadja a társadalom az egyház közösségépítő, integrációs törekvéseit, milyen elvárások jelentkeznek az egyházi intézmények iránt egyéni és csoportszinten.

Az elemzésre váró másik fő kérdés hit és társadalmi környezet kölcsönös viszonyára vonatkozik. Annak módozatait kell megvizsgálunk, hogyan közvetíthet az egyház eredményesebben olyan emberi kapcsolatokat, amelyek a hitet mint életalkotó valóságot hordozzák; miként juthatnak el egyének és közösségek a vallásosság megélésének hiteles, jövőorientált, a hatékony társadalmi cselekvést elősegítő szintjeire.

MEGEMLEKEZÉS

Vita Zsigmond (1905–1998)

A megdöbbentő hír hallatára: elhunyt Vita Zsigmond, transszilván kultúránk örök emlékezetű személyisége, értékteremtő életpályájának összegezéséeként Habakuk próféta könyvének egy gondolata ötlött fel bennem: Az igaz ember hitből él.

Ilyen hitből élő igaz ember volt Vita Zsigmond.

Hitének alapja Isten szeretetén és a belé vetett bizalmon túl az erdélyi magyar közösség szolgálatának kötelezettsége volt. Szolgálatának eszköze nem a politika, hanem a művelődési értékek megőrzése és terjesztése volt. Tudva tudta: nálunk Erdélyben országmegtartó erő a kultúra. Hogyne ismerte volna fel ezt az elvet, hisz Nagyenyeden, abban a városban született, és abban a kollégiumban tanult, amely éppen e szellem kimunkálójának, Bethlen Gábornak életművéhez kötődik leginkább. Természetes tehát, hogy életútja alkotói korszakába jutva, az enyedi kollégium fiatal tanáraként kiforrott stratégiával jelentkezik. 1932-ben, az

Enyedi Hírlapban már megfogalmazza mind a mai napig egész közösségünk számára érvényes, hárompillérű nemzetnevelő programját.

Az „idők követelésének szem előtt tartása” – hangzott az első parancsolat. Világosan látta, hogy csak az a közösség versenyképes, amely szervesen beilleszkedik az egyetemes szellemi körforgásba, és új értékekkel gazdagítja azt. Világosan kellett ezt látnia, hisz kora gyermekkorától azok között a falak között is élt, amelyek még őrizték Körösi Csorna Sándor, Pápai Páriz Ferenc, Bolyai Farkas szellemképeit.

„Helyi feladatok teljesítése” – hangzott a második parancsolat. A megmaradás igaz igéje ez, hisz eszerint működve megéltetheted a kisközösségeket, amelyekre egy-egy népcsoport léte alapozódik.

„Határozott nemzetnevelési irányelvek kidolgozása” – hangzott a harmadik parancsolat. Mélységesen bölcs ennek tartalma is, hisz csak egységes s rendszeres kisebbségi nemzetnevelő és nemzetépítő tevékenység teljesítheti küldetését.

S ez a fiatalon megfogalmazott ars poetica vezérelte egész életútján. Nem véletlen, hogy amikor a kisebbségi lét új, cselekvő útjait kereső fiatalok csoportja megszerveződik, az Erdélyi Fiatalok között is ott volt, s életszemlélete következetességéről híven vall, hogy székfoglaló értekezésének címe is ez volt: „A kulturális szervezkedés egysége”. Ezért vállalta akár az Erdélyi Fiatalok csoportosulással való szakítást is, hogy munkatársává válhassék a Hittelnek, Márton Áronék és Venczel Józsefék új nemzetépítő kísérletének, így kívánván részt vállalni az önvédelem cselekvő korszakának kimunkálásában. A közösségi megváltás gyönyörű gondolata ösztönözte ebben is: szűnjék meg az engedékenység, s lépünk az önvédelem cselekvő korszakába.

De a művelődéspolitikusi tevékenységen túl időállót és maradandót alkotott a művelődéstörténész is. Áprily Lajos tanártársaként – aki megalkotta a kisebbségi létről szóló csodálatos metaforáját az „igazgyöngy” keletkezéséről – kutatta az erdélyi kultúra „igazgyöngyeit”. A

Pásztortűzben, az Erdélyi Helikonban, az Erdélyi Múzeumban, önálló kötetekben közölt tanulmányai művelődéstörténetünk alapmunkái is egyben.

Kérem, engedjék meg, hogy ennek a munkásságnak csupán egyetlen vonatkozását emeljem ki: a színháztörténetit. Nemcsak az ágazathoz való személyi kötődés okán, hanem azért is, mert – jeles elméink tanúsága nyomán is elmondhatjuk – a nemzet karakterének jobbítására vagy akár elrontására is az emberi elme alkalmazosabb eszközt még fel nem talált. Természetes tehát, hogy Vita Zsigmond is kutatta ezt a területet. Például a Bethlen Kollégium-beli 17–18. századi színjátszásról szóló tanulmánya olyan adatokat tár fel, amelyek nélkül önismeretünk lényegesen szegényebb lenne.

Itt, most tehát nemcsak a közmegbecsülésnek és általános szeretetnek örvendő személyiségtől búcsúzunk, hanem egy olyan prófétaalkületű embertől is, aki arra tanít bennünket ebben a hitét és értékrendjét vesztett korban, hogy az egyetlen értelmes élet a népben-nemzetben gondolkodás, és nem szégyellni való a küldetéstudat s a hit a szolgálatban.

A nyomtatványok betűi megőrzik maradandó tudósi életművét, de pályájának üzenetét csak az öröklődő nemzedéki tudat örökítheti meg.

Búcsúzzunk tehát az országos köztestületek, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, a romániai magyarság érdekvédelmi szerveződése, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség nevében Vita Zsigmond jeles közembertől nemzedék- és harcostársa, Reményik Sándor szavaival: a lélek él és munkál csendesen.

Továbbörökítjük szellemét, s ismét Áprilyt idézve, el szeretnénk majd mondani: „az újra-kezdés vakmerő reménye legyőzte az itt ostromló halált”.

Kötő József

Fülöp Géza (1928–1998)

Ez év május 13-án súlyos veszteség érte a magyar tudományosságot: rövid, súlyos betegség után elhunyt Fülöp Géza, az irodalomtudomány doktora, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtár-tudományi és Informatikai Tanszékének volt vezetője, a Kovács Máté Alapítvány és a Gróf Mikó Imre Alapítvány Kuratóriumának elnöke.

Az elhunyt professzor jelentős művekben tárgyalta a magyar olvasóközönség kialakulásának történelmi útját, és hosszú nevelői munkája során több mint négyezer magyar könyvtárost készített fel arra, hogy a magyarországi könyvtárhálózatban a szakértelem teremtsen kapcsolatot a könyv és az olvasó között.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kipróbált barátját gyászolja, aki a Gróf Mikó Imre Alapítvány elnökeként sokat tett az erdélyi magyar tudományosság intézményes keretek közötti zavartalan működésének biztosításáért.

1998. június 9-én Budapesten a Farkasréti temetőben az EME elnöke, Benkő Samu a következő szavakkal vett búcsút az erdélyi magyar kultúra kiváló ismerőjétől és fáradhatatlan támogatójától:

Végtisztességtevő Gyülekezet!

A magyar múlt tudós kutatói gazdag bizonyító anyagra támaszkodva állítják, hogy nyelvterületünk nyugati és keleti peremvidékének lakossága szoros kapcsolatban állt egymással. A dunántúli Órség és Őrvidék nyelvjárása sok hasonlóságot mutat az Erdélybe telepedett székelységével. Egymásra találásunk óta – Fülöp Gézával – gyakran emlegettük tréfásan közös székely mivoltunkat, de barátságunknak mégsem ez a tudósok emlegette közös eredet volt a kötőszöve. Büszke lokálpatriótákként fontosnak tartottuk, hogy megismertessük egymással szűkebb pátriánkat. A szentmártoni kis falusi portán éppen úgy otthon éreztem magam, mint ahogy a földi létből a minap kilépő Géza barátom lelkileg birtokába vette az én maroszéki szülőföldemet.

Ezen a tájélményen azonban túlmutatott az a gondolkodásbéli rokonság, melyet egymásban felfedeztünk.

Már ismeretségünk elején kiderült, hogy voltak közös mestereink. Noha nekünk keleti magyaroknak nem adatott meg, hogy személyesen is találkozzunk azokkal a mesterekkel, akik Fülöp Gézáék nemzedékét életpályájukon eligazították, de Horváth János vagy Fülep Lajos könyveinek köszönhetően magunk is idejében megtanultuk, hogy nincs irodalom az alkotó, a mű és a befogadó közönség hármasságának nélkül, illetőleg, hogy csak a nemzet lelki önállósága eszméjébe gyökerező, sajátosan eurázsiai kulturális hozományunkból táplálkozó alkotás – lett legyen az művészi vagy tudományos – számíthat a nagyvilág megbecsülésére.

Még a neveletésünk sajátosságaiból származó különbségek is barátságunk szálait erősítették.

A dunántúli katolicizmus és az erdélyi kálvinizmus mint az egyetemes magyar kultúra elpelrethetetlen örökrésze volt sokszor megtárgyalt témája baráti eszmecsereinknek.

Közös barangolásaink rendjén egyformán tudtunk lelkesedni a Ráckevén felkeresett szerb emlékek vagy az észak-erdélyi román fatemplomok láttán.

Feltehetően az azonos szellemi indíttatásoknak köszönhetően lépett holtáig tartó szövetségre dunántúli barátunk azokkal az erdélyiekkel, akik a zsarnokság éveiben is az Erdélyi Múzeum-Egyesület eszméit dédelgették keblükben, és akik 1989 utolsó napjaiban ezt a nagy hagyományú és sokra kötelező szellemi műhelyt hamvaiból felélesztették.

Egészen természetesnek tűnt tehát, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyámolítását maga elé egyetlen célul kitűző magyarországi testület, a Gróf Mikó Imre Alapítvány Kuratóriuma Fülöp Gézát elnökéül választotta, s ő ezt a tisztséget szakértelemmel és nagy-nagy ügybuzgalommal látta el. Kolozsvári látogatásai feledhetetlen emlékek maradnak.

Nem a fájdalomérzet fokozása, hanem a gyász elviseléséhez való erőmerítés érdekében hozom szóba, hogy Dóra asszony nélkül nem jött volna létre Fülöp Géza és az erdélyiek barátsága. Ő – csak asszonylelkében rejtőző – különleges érzéssel fonta a baráti szálakat olyan emberek között, akik jó ideje tudtak ugyan egymásról, de huszadik századi magyar sorshelyzetből következően személyesen még nem találkozhattak.

Alkalmasint a Fülep Lajos Széher úti műhely-otthona volt az ösztönző példa arra, hogy a Vérhalom utcai lakás kedves és feledhetetlen találkozóhelye legyen azoknak, akiket közös gondok, sikeres és sikertelen feladatvállalások kötöttek össze.

Amikor az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnöksége, a Gróf Mikó Imre Alapítvány kuratóriuma nevében elhelyezem a hála és az emlékezés koszorúit, egy nyiladozó eszű kicsi fiú virágait is leteszem keresztapja sírjára.

Fülöp Géza emlékének őrzése valamennyiünknek közös feladata. De minél fiatalabb a hátramaradó, annál több feladata lesz az életmű hervadhatatlan üzenetének ébrentartásában.

Drága Barátom, Béke poraidra!

Benkő Samu

SZEMLE

A regényműfaj, amint változásában határozza meg önmagát

Olasz Sándor: *A regény metamorfózisa a 20. század első felének magyar irodalmában.*
Bp. 1997. 136 lap

A regényelmélet kérdéseit Jósika Miklós és Kemény Zsigmond múlt századi úttörő fejtegetéseit követően számos magyar gondolkodó vetette fel. Ezeket a kérdéseket az ezredvég küszöbén a többi közt a szegedi Olasz Sándor vizsgálja a budapesti Nemzeti Tankönyvkiadónál 1997-ben megjelent könyvében.

A kötet két fejezetet felölelő első részében a szerző a regény műfaját a regénykánon és az olvasói tudat változásában ragadja meg, bizonyítottan véve azt a tételt, hogy a regény esetében a műfaji törvény betöltésének a módja a műfaji törvény megváltoztatása. A kánonalakításban szerepet játszó tényezők közül a legfontosabbakat veszi számba, megállapításait a század első felének magyar regényirodalmára vonatkoztatva. Jelzi, hogy a történetek mindenhatóságába vetett hit megingásával egyidejűleg a regényirodalomban a fordultatos cselekmény helyét az egymás mellé sorakoztatott statikus állapotok érzékeltetése veszi át. A nézőpontok (ki beszél? ki lát?) alapváltozatai (a hős beszél el saját történetét, egy tanú beszél el a hős történetét, a mindentudó szerző beszél el a történetet, a szerző kívülről látja és beszél el a történetek) megsokszorozódnak. Az időbeli viszonyok vonatkozásában az egymásutániságnak az egymásmellettségbe, a térbeli viszonyok vonatkozásában pedig a valósnak a mítikusba és a meseibe történő átfordulása figyelhető meg. Mindennél lényegbevágóbb azonban a próza és a költészet szövegalkotásának egymáshoz való közeledése, elsősorban a próza metaforizálódásának köszönhetően. Ugyanakkor a fikció esetenkénti látszólagos háttérbe szorítása, a regény és a dokumentum, a kommentár és a reflexió térhódítása pedig a regény és az esszé közeledését eredményezi.

A regényelméleti irodalomban többen és többször is próbálkoztak tipológiai rendszer megalkotásával. Az újabb rendszerezések közül az a leginkább áttekinthető, amelyik a „világszerű”, azaz valóságstimuláló regények kategóriáját a „szövegszerű”, önreflexiós regények kategóriájával állítja szembe. A mindössze két csoportot elhatároló „rendszer” azonban arról is árulkodik, hogy a tipo-

logizáló törekvések gyakran leegyszerűsítéshez vezetnek. A kötet szerzőjét éppen ezért nem a tipológiai besorolás lehetőségei, inkább a modern regény domináns irányultságának a kérdései foglalkoztatják. Ebben az összefüggésben a század első felének próza nagyepikai alkotásait a következő négy domináns irányultságú csoportba sorolja: az „új realista” regények (pl. Móricz Zsigmond: *Az Isten háta mögött*), a konfesszionális, azaz vallomások regények (pl. Kassák Lajos: *Egy ember élete*), a mitologizáló regények (pl. Kodolányi János: *Julianus barát*), valamint az egzisztenciális regények (pl. Németh László: *Iszony*) csoportjába.

Az elméleti alapozás a második rész több szerző egy-egy (esetenként több) művét elemző fejezeteit készíti elő. Ezek közül itt egyetlen fejezetet ragadok ki: azt, amelyik Tamási Aron *Jégtörő Mátyás* című regényének „tündéri”, illetve „tündérisített” realizmusát vizsgálja, kidomborítva, hogy a regény differentia specificáját a valós, a fikciós és az imaginárius tényezők, illetve rétegek egymásba játszatása adja. A tapasztalatok mögötti sejtés beáramoltatására való tekintettel a *Jégtörő Mátyás* „szürrealizmusát” és a modern dél-amerikai regénnyel való rokoníthatóságát is szokás emlegetni. Tegyük hozzá mindjárt: ha a regény Bori Imre-féle „szürrealista” minősítése vitatható is, azt minden bizonnyal érvényes megállapításként fogadhatjuk el, hogy a valós összefüggések és a metaforikus ráértések közötti oszcillálás – Olasz Sándor magyarított műszavával: ingázás – a Tamási-mű egyik fő formateremtő elve.

A kötet többi fejezete Krúdy Gyula, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Márai Sándor, Németh László, Szentkuthy Miklós, Tersánszky Józsi Jenő, Karinthy Frigyes, Móricz Zsigmond és Füst Milán regényírói művészetével foglalkozik, a többi közt vallomásosság és metaforikusság, lélektaniség és személyesség, intertextualitás és mítosz, időfelbontás és motívikus szerkesztés, világszerűség és megalkotottság összefüggéseit vizsgálva.

Mózes Huba

Az utolsó vándornépek – román szemmel

*Victor Spinei: Ultimele valuri migratoare de la nordul Mării Negre și al Dunării de Jos.
Iași 1996. 327 lap + illusztráció*

Ritka alkalom a román történetírásban, amikor a magyarság korai történetét részletesebben ismertető, mérsékelt hozzáállású munka jelenik meg. Az ilyen vonatkozású próbálkozások többnyire lehorgonyoztak a honfoglalás koránál és az azt követő periódusnál, ami mindig aktuális téma volt a román vagy magyar megtelepedés elsőbbségének vitájában. Az elmúlt évtizedek során olyan merev képletek

alakultak ki e vitás kérdések kapcsán, hogy valójában igen nehéz feladatnak tűnt a magyar és román nézetek összeegyeztetése. Ennek ellenére a remény megvolt és megvan mindkét félben az álláspontok közelítésére, amit jól példáznak Victor Spineiék a munkái.

Az 1986-ban kiadott háromkötetes Erdély története válaszára sarkallta a román történészeket és ebben

jelentős előrelépést jelent Spinei elemzése a magyarság korai története kapcsán: *Migrația ungarilor în spațiul carpato-dunărean și contactele lor cu românii în secolele IX–X*. *Arheologia Moldovei*. XIII(1990). 103–148. A tanulmány sajátossága, hogy elemzése kiterjed a magyarok történetének honfoglalást megelőző szakaszára, pontosabban a levéddiai és etelközi korszakra is. A jelen könyvismertetés tárgyát képező munkának első, magyarokra vonatkozó része tulajdonképpen az említett tanulmány rövidített változata. A szerző átfogó képet nyújt az utolsó népvándorlási hullámról és ennek keretében mutatja be a magyar honfoglalást is.

A kötet szövege egy meg nem jelent egyetemes történelmi munka részét képezte volna. Az elkövetkezendőkben egyetemi előadások keretében ismerkedhettek meg vele a fiatalabb „szakmabeli” generáció tagjai, alkalmat adva a szerzőnek a további finomításokra. A jelen kötet tulajdonképpen az egyetemi előadás részletesebb, jegyzetekkel bővített változata. Az utolsó népvándorlási hullám kérdésének ez a megközelítése kevésbé elterjedt a magyar történetírásban. Mivel azonban a nyugat felé tartó sztyeppei népek útjukban érintették a Kárpát–Duna térségét egy olyan periódusban, amikor a román nép kialakulásának végső szakaszához ért, a népvándorlás utolsó hullámához kapcsolódó kérdések nagy jelentőségűek a román történészek számára is.

Az utolsó népvándorlási hullám a 9–13. századot öleli fel és kiterjed a magyarokra, besenyőkre, úzokra (oguzok), kunokra és mongolokra. A szerző külön fejezetekben tárgyalja az egyes népeket, a következő kérdéseket érintve: nevük eredete, etnikai összetételük, életmódjuk, gazdasági viszonyaik, politikai-társadalmi szervezetük, hiedelemviláguk és vallási szokásaik, politikai események. A mongolok esetében szó esik a törvénykezés kérdéseiről és a hadszervezetről is. Tulajdonképpen Spinei megpróbál egy átfogó és egységes képet alkotni mindenik népről, kidomborítva az egyes népek sajátosságait és közös vonásaikat egyaránt.

A népvándorlás utolsó szakaszának kezdetét a magyar nép honfoglalása jelenti. A magyarság korai történetének ismertetése kapcsán Spinei tanúságot tesz a magyar történetírásban való jártasságáról. Ennek megfelelően ismerteti a magyarok különböző megnevezéseit a korabeli írott forrásokban, finnugor eredetüket és kapcsolataikat a török népekkel. Értelmezi a magyarok forrásokból ismert kende és gyula méltóságneveit is. Ennek kettős jelentősége van: egyfelől azért, mert egyes román történészek kétségbe vonják az erdélyi Gyulák magyar voltát, másfelől pedig mert Spinei e két méltóságnevet kapcsán magyarázza két erdélyi, román gyökerekhez visszanyúló családnév etimológiáját, a Căndești és a Giulești családneveket. A magyarok pogány vallásával kapcsolatban szóba kerülnek a legendák és temetkezési szokások, egyedül a sámánizmus problematikájának kihagyása róható fel a szerzőnek. A szálláshelyek ismertetése részletekbe menően történik, szorosan követve a „hivatalos” magyar álláspont irányvonalát. Az elhajlás a magyar történetírástól a magyarok Etelközbe költözés-

sétől történik, amikor is közvetlen szomszédságba kerülnek a Dridu régészeti kultúra hordozóival, amit Spinei a románokéval azonosít. Nézete szerint Etelköz nyugati határa nem húzódott a Szereten túl, és a Moldova területén talált honfoglalás kori sírok magyar jellegét elutasítja. A kérdés részletesebb ismertetésére a már említett tanulmányban került sor (*Migrația ungarilor...*), ahol sorba veszi az *Erdély történetében* magyarként értelmezett moldvai honfoglalás kori sírokat. Bálint Csanád tanulmányára építve (*A honfoglalás-kori lovas-temetkezések néhány kérdése*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged, I, 1969), miután részletesen értékeli a munka alaposságát, mereven értelmezve viszont a benne felállított sírtipológiát, azt igyekszik bizonyítani, hogy a moldvai sírok tulajdonképpen nem hozhatók kapcsolatba a magyarországi magyar honfoglalás kori sírokkal, tagadva a kettő közötti hasonlóságokat. Ennek alátámasztására bármilyen apró eltérést figyelembe vesz, példának okáért: a frumuşicai halottnak csak az egyik karja feküdt a teste mellett, a másik hajlítva volt. Mivel ezt eltérésnek tekinti a Bálint Csanád által felállított modellektől, kizárja a sír magyar jellegét. Spinei így tulajdonképpen eltekint a kutatásnak attól a megállapításától, hogy a magyarországi és a sztyeppei honfoglaló magyarok régészeti hagyatéka különben is igen jelentősen eltér. A frumuşicai és egyéb sírokat pedig nem a magyarországiakhoz, hanem a sztyeppeiekhez kell hasonlítani, bármennyire is nehéz ez a feladat. A bizonytalanságra hivatkozva a szerző megpróbálja beilleszteni a moldvai sírokat a későbbi besenyő és kun régészeti hagyatékaiba. Következtetésként elutasítja az eddig feltárt sírok azonosítását a magyarok temetkezéseivel, nem zárva ki azonban annak a lehetőségét, hogy további kutatások esetleg honfoglalás kori magyar sírokat is feltárhatnak.

A honfoglalás kérdéskörével kapcsolatban nézete semmiben sem különbözik a román történetírás hivatalos álláspontjától. Ennek lényege: minél későbbre keltezni Erdély magyar megszállását. Ide tartozik a 896-os honfoglalás és a vereckeai útvonalhoz való ragaszkodás. Spinei kifejezi csodálkozását afelett, hogy miért próbálkozik az újabb magyar történetírás a 895-ös honfoglalás bizonyításával. A megtett útvonallal kapcsolatban kizárja a Keleti-Kárpátok szorosain történő átkelés lehetőségét. „Bizonyos kevésbé szavahihető késői krónikák leírása szerint” – állítja a szerző – a magyarok más szorosokon keresztül is átléptek volna, ezt azonban nem támasztja alá semmi más forrás. Gelu dux területének elfoglalása tulajdonképpen korai birtokbavételt jelentene, de a magyarok ekkor még nem voltak képesek megtartani ezt a területet, mivel központi szálláshelyeik távol estek Erdélytől. Nem áll szándékunkban cáfolni itt a fent említett, viszonylag merev értelmezést, inkább utalunk a könyv konstruktív bizonygatásaira. Ilyen értelemben fontosnak tartjuk Spinei azon álláspontját, hogy az ún. Bjelo-Brdo kultúra régészeti hagyatékát a magyar–szláv együttélés eredményének tekinti. Noha elutasítja a magyarok megtelepedését Erdélyben a 9. század első felében, figyelemreméltó, hogy elfogadja azt a század második felére.

Ritka álláspontról van szó a román történetírásban, különösen azért, mert magáévá teszi azokat a helynevekre építő feltevéseket is, melyeket a román szerzők módszerként sem fogadnak el. Tulajdonképpen Györffy György fejtegetéseire épít, ami a magyar nemzetségek legelöváltását illeti a Tisza, Szamos, Maros, Körös és az Olt felső folyása vidékén. Annak ellenére, hogy a 9. század második felére is kitér a magyarság történetének ismertetésével, az erdélyi Gyulák problematikájával már nem foglalkozik.

A besenyők jelenlétének kérdése jóval kevesebb nézeteltérést eredményezett a két történetírás számára. Spinei hozzáállása ebben az esetben is mérsékelt. Például román régészeti körökben elterjedt az a nézet, hogy a cserépbográcsok többnyire a besenyőkhöz kapcsolódnak. A szerző Takács Miklós nézeteihez közelít és elutasítja ezt az álláspontot azzal érvelve, hogy a bográcsok viszonylag állandó települések leletanyagában kerültek elő. Szintén a besenyőkhöz kapcsolják egyes román történészek az erdélyi Gyulákat is, kétségbevonva magyarságukat. Ezt alátámasztaná a besenyőknek a magyarokhoz legközelebb eső egyik törzsneve, amit Qabuqsin-Yula formában sikerült rekonstruálni. Spinei nem tér ki erre a problémára, ami bizonyítja, hogy nem tulajdonít jelentőséget ennek az elméletnek.

A besenyők, úzok, kunok, mongolok történetéről, a már említett kérdéskörök tekintetében, elég részletes képet kapunk, amely gazdag könyvészeti anyagra támaszkodik. A belső-ázsiai körülmények ismertetése meglehetősen nehézkes, szakadozott. Valódi értékét a könyvnek a

hozzánk közelebb eső területeken végbement változások értelmezése adja. A besenyők és úzok, valamint a helyi román lakosság kapcsolataira nézve a szerző nemigen tud érdemleges példákat bemutatni. Többnyire elméleti alapokra épít és jó példa erre az úzok átkelése a Dunán 1064-ben. Bizánci forrásokból tudjuk, hogy az úzok hajók, csónakok és bőrtömlők segítségével keltek át a Dunán. Spinei véleménye szerint ezek az alkalmatlanságok a helyi román lakosság tulajdonában voltak, tehát a népvándorlás különböző hullámai ellenére a románok megmaradtak a Duna-tengely vonalán. Eltér a magyar történetírástól Spinei azon véleménye is, mely szerint a kunok először 1085-ben törtek volna be Magyarország területére. A 14. századi krónikakompozíció szerint Salamon kezdeményezésére Kutesk kun vezér tört először a magyar királyságra s ennek a támadásnak László király sikeresen ellenállt. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Pauler Gyula értelmezése szerint a támadók besenyők voltak, Györffy György pedig úz népelemeket is feltételezett törzsszövetségükben.

A kötetet gazdag, többnyire idegen művekből származó kép- és térképanyag szemlélteti.

Következtetésként elmondhatjuk, hogy fentebb ismertetett fogyatékságai ellenére is úttörő munkáról van szó mind a témaválasztást és a részletességet, mind pedig a magyarok honfoglalását és erdélyi megtelepedését illetően. Biztató ez az új hozzáállás, mely lehetőséget nyújthat a magyar és román történetírás különböző álláspontjainak további közelítéséhez.

Lupescu Radu

Az Árpád-kori pénzverés legújabb kézikönyve

Kovács László: *A kora Árpád-kori magyar pénzverésről. Érméleti és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti időszakának (1000–1141) érmeiről.*
Bp. 1997 (*Varia Archeologica Hungarica VII.*) 406 lap + 20 tábla

Réthy László egy évszázaddal ezelőtt megjelent alapvető *Corpus*-ában (*Corpus Nummorum Hungariae. I. Árpád-házi királyok kora.* Bp. 1899) elsőként osztályozta szöveggel és rajzokban az Árpád-kori érméket. Főként típusok szerint osztályozott, a Magyar Nemzeti Múzeumnak akkor birtokában lévő érméi szolgáltatták a nyersanyagot. Zimmermann Lajosnak ezzel majdnem egyidejű kiegészítő publikációja után (*Pótlék a CNH Magyar Egyetemes Éremtár I. füzetéhez. Árpád-házi királyok pénzei.* Bp. 1907) sokáig csak az érmészeti felfedezések és a korszakról szóló tanulmányok gazdagították az Árpád-kori pénzekre vonatkozó ismereteket. A második világháború után előbb Unger Emil (*Magyar Eremhatározó. Középkor I–II.* Bp. 1958) s utána Huszár Lajos (Lajos Huszár: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute.* Bp. 1979) összegezte az eddigi ismereteket. Az időközben begyűjtött anyag és a megjelent részmunkák alapján, no meg saját korábbi anyagközlése és a korszakra vonatkozó tanulmányai betetőzéseként Kovács László az alcímben jelzett munkában adja az Árpád-kor első,

majdnem másfél évszázados időszaka érmeinek időrendi és tipológiai osztályozását.

Kovács is a Magyar Nemzeti Múzeum anyagát veszi alapul, s ehhez hozzáadja az időközben felfedezett régészeti leletekben napvilágra került érmeanyagot, de hű marad a régészeti alapvetéshez, s a régészet és az érmészeti anyag együttesét minden esetben (az összes kora Árpád-kori magyar uralkodók esetében) beépíti a történelem adataiba. Először is tisztázza a “nyersanyaghoz” fűződő, eleminek tűnő, de valójában mindeddig sokat vitatott fogalmakat és ismereteket. *Bevezetésének* tömör tíz oldalán (13–23) ismerteti az értékelt érmék származását, kibocsátóinak körét, időbeli határait, elterjedését, nevét, figyelme kiterjed a típus meghatározására, az érmék állapotára, és érinti a fémösszetétel vonatkozásait. Itt jelzi, hogy nem végezhető az ezüstfínomsági vizsgálatokat.

E részletekre kiterjedő bevezetés után uralkodónként ismerjük meg az éremtípusokat (24–198). Kovács László Huszár Lajos osztályozásából indul ki (s igen sok esetben ide is tér vissza). Ennek az osztályozásnak első 54

éremtípustartja a tárgyalt időszak érméinek. E típusok körülbélüli másfél évszázad magyar uralkodói és *dux*-ai (fiatal vagy társuralkodók, tkp. hercegek) között oszlanak meg. Kovács László uralkodónként halad előre az érmekibocsátások elemzésében. Minden egyes uralkodónál megadja a születés és uralkodás (a *dux*ok esetében a társuralkodás) éveit. Az uralkodóhoz fűződő történelmi ismertetés után az érmekibocsátás (vagy kibocsátások) elemzését olvashatjuk, ezután időrendi és típusértékelés zár minden alfejezetet. Böven, sokszor részletes (szokatlanul részletes) jegyzeteléssel ismerteti korábbi szerzők (Hóman, László Gyula, Huszár) véleményét, esetleg osztályozását, s utána alaposan megindokolt saját beosztását közli a megfelelő pénzről. E beosztás gyakran a Huszárral egyezik meg, vagy ezt finomítja. Véleményét az MNM-ben található vagy újabban előkerült érmék adataival (súly, méret) indokolja. Kovács visszatérően foglalkozik a körülnyírás kérdéskörével. Más, korábbi véleményekkel ellentétben már a Szent István-pénzekben is észleli a körülnyírás. Ezt nemcsak pénzügyi okokkal magyarázza (infláció), hanem sokszor pusztán az érmelelés technikai színvonalával. Minden egyes uralkodónál vagy *dunál* táblázatban ismerteti az ép és körülvágott érmék súly- és átmérő-adatait. Esetenként az utánvereteket is tárgyalja, sőt kitér a kétséges pénzekre is. A leletek elterjedését s ezekben az egyes kibocsátások jelenlétét nem leletjegyzék vagy katalógus közlésével érzékelteti, hanem a típus leírása és elemzése kapcsán leletvázlattal (leletvázlatokkal) szemlélteti elterjedését Magyarországon.

E vázlatok ellenére Kovács László munkája nem a pénzforgalomra vonatkozó mű. Fő célja, s ezt ki is jelenti (főleg a 218. lapon), a magyar pénztörténet e fontos korszakának, a kora Árpád-kori érmelelésnek tipológiai és lehetőség szerint időrendi rendszerezése. Eszerint az anyag beosztása akkor is rendjén van, ha a pénzforgalom kutatója szívesen látná viszont a tárgyalt másfél évszázad

regészeti és érmészeti lelőhelyeinek és leleteinek a jegyzékét és térképét (térképeit), mert Kovács László könyve nem a pénzforgalomról szól, hanem kifejezetten pénztörténeti mű, s mint ilyen híven követi e "műfaj" szabályait. A könyv a Hóman-féle pénztörténet első, alapvető korszakának legfrissebb, az azóta eltelt nyolc évtized felfedezései és szaktanulmányai alapján elkészített éremtörténetét adja a szakképzett olvasónak és gyűjtőnek, akinek alkalma nyílik arra, hogy újra áttekinthesen és a kutatás mai állásának megfelelően helyesbitsen egyes, a szakirodalomba évtizedek óta bekerült nézeteket (így például: a körülnyírt érmekre vonatkozó, már említett elméleteket vagy a pénzrontás más módozatairól szóló véleményeket). Ugyanakkor tudatában van annak, hogy mivel a sorrend és keltezés megoldatlansága objektív nehézségeivel és a fémvizsgálatok hiányából eredő szubjektív nehézségekkel birkózott, jelen könyvét csupán a téma problémafelvetésének tekintheti. Kovács László, mint minden igazi, szerény kutató, túl szigorú önmagával szemben, hiszen felfogásában a könyv elengedhetetlen szakaszt képvisel, még akkor is, ha jegyzetelése helyenként túlságosan terjedelmes, és ha nem is mindig hívja fel a figyelmet arra, hogyan viszonyul a kor magyar érmelelése az európai pénztörténet megfelelő korszakához vagy körülményeihez.

A Függelék is kifejezetten pénztörténeti jellegű. Kitérő ötlet az *Emlékezés az elődökre* fejezet, s igen használható az *Irodalomjegyzék*, valamint *A hely- és személynevek mutatója*. A német nyelvű kivonat és szöveg elérhetővé teszi a munkát a külföldi kutatók számára is. Tíz lap kréta papíron húsz tábla szemlélteti jó minőségű fényképekkel a felhasznált anyag legfontosabb darabjait.

Kovács László könyve elengedhetetlenül szükséges, fontos és jól használható a szakkutatás és az érdeklődők számára. Várjuk beígért folytatását.

Pap Ferenc

Új székelyföldi múzeumi kiadvány

A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum *Aluta* c. évkönyve eddig is kivívta magának a szakmabeliek elismerését, s a csíkszeredai *Acta Hargitensia*, a Csíki Székely Múzeum állandó szakközlönye is olvasóinak tetszésével találkozott. A két publikáció összevonásával jelenik meg az *Ada* c. évkönyv, amely méltósággal viseli borítóján és címlapján kiadóinak, a Csíki Székely Múzeumnak és a Székely Nemzeti Múzeumnak, 1996-os kötetétől e kettőnek és a baróti Erdővidéki Múzeumnak a nevét.

Az *Acta* nemcsak szakmailag igényes és komoly múzeumi évkönyv, hanem kiállításában is az. A számítógépen szerkesztett izléses kötetet a csíkszeredai Alutus Rt., 1996-tól sepsiszentgyörgyi és csíkszeredai nyomdával hozza ki. Oldalai kétszloposak, minden egyes cikk rajzanyaga izlésesen helyezkedik el a cikk után. Az 1995-ös évre egy kötetbe gyűjtötték a természettudományra, a régészetre és a történelemre vonatkozó cikkeket, a Dokumen-

tum című rovatot, majd a művelődéstörténeti s utána a néprajzi, valamint a muzeológiai tárgyú cikkeket. A következő, 1996-os kiadvány már két kötetre oszlik. Az első kötetben megtaláljuk a természettudományi, utána pedig a régészeti és történelmi jellegű cikkeket, s ezeket a Dokumentum-rovat zárja, a második kötet ugyanezzel folytatódik, s ezután következnek a művelődéstörténetre, valamint a múzeumi foglalatosságokra vonatkozó cikkek. Ésszerű beosztás: kötetenként kb. 300–300 oldalon olvashatjuk a rovatonként időrendben egymás után sorjázó szakmai írásokat.

Történészként, múzeumi emberként nem írhatok a természettudományt minden bizonnyal gazdagító, főleg a Székelyföld földtanával, altalajával, növény- és állatánával, a természeti világ kincseivel foglalkozó tanulmányokról. A következőkben a rég- és közelmúltunkkal bibelődő, ezt áttekintő és elemző cikkekről számolok be.

Legértékesebbnek az 1995-ös és 1996-os évkönyvben folytatólag megjelent, Szűcs Jenő szignálta – sajnos posztumusz – tanulmányt találtam. Ehhez csatlakozik dr. Kós Károlynak, az azóta sajnos szintén elhunyt kiváló néprajztudósnak önnön szakmai tapasztalatait összefoglaló tanulmánya *A múzeumi kutatómunkáról* címmel (*Acta* 1995). Ez utóbbival kezdjük.

Amint azt a szerző megállapítja, a múzeumi kutatómunka három, egyformán fontos irányban folyik: a gyűjtemény gyarapítása, őrzése és hasznosítása irányában. Ezeknek egységét a múzeumi tárgy tudományos jellege biztosítja. A jelleget meghatározni és a múzeumi tárggyal szakmai szinten sokoldalúan foglalkozni – ez teszi a múzeumot a tudományos kutatás központjává. „A tárgyak – hangsúlyozza a szerző – önmagukban nem dokumentumok, csak a róluk tudottakkal együtt lesznek tárgyi bizonyítékok” (364). Ezért elengedhetetlen s pont a múzeumban mint begyűjtőközpontban a tárgyak s az ezekből alkotott gyűjtemények tudományos hasznosítása. Már maga a begyűjtés, a múzeumi állomány gyarapítása is fontos művelet, nagy gonddal, figyelemmel és hozzáértéssel kell végezni. Az, hogy a tárgy a maga pontos, helyes, kifejező leltári meghatározásával megtalálja a helyét a jól rendezett múzeumi raktárban vagy éppenséggel a kiállításban, már önmagában is meghatározza további sorsát. E művelet (vagy műveletek) elsősorban a jól képzett múzeumi szakemberek műlki (műlnak). S ez csak a kezdet. Dr. Kós Károly mint néprajztudós elsősorban a szakmájába vágó tudományos munkáról, a néprajzi múzeum tárgyról ír, de éppen több évtizedes tevékenységének és átfogó tapasztalatának köszönhetően megállapításai érvényesek általában a múzeumi kutatásra. A szerző leszögezi a körültekintő könyvészeti tanulmányozás jelentőségét, ennek érdekében nyomatékosan hangsúlyozza a múzeumi könyvtár gyarapításának fontosságát. A tárgy vagy a tárgycsoport, a gyűjtemény értékesítésében nem feledkezni meg a jó fényképek, rajzok szerepéről sem, s így megemlíti a jól összeállított fotótéka fontosságát a múzeumi kutatásban. A szerző figyelme arra is kiterjed, hogy bemutassa: a muzeológusnak nemcsak hasznos, hanem szükséges is az, hogy elsajátítsa a munkáját elősegítő műszaki ismereteket. Kiemeli a múzeum kiadványának vagy kiadványainak lényeges szerepét a tárgyak (targycsoportok) értékesítésében. Kezdve a jól összeállított katalógustól egészen az átfogó jellegű tanulmányig elsőrendű, mondhatni főszerep jut a múzeumi kiadványnak abban, hogy a leírt, elemzett tárgy (targycsoport) bekerüljön az ún. tudományos vérkeringésbe. Ilyen tanulmányokban állapíthatja meg a szakember a tárgy (targycsoport) forma-, funkció- és értékváltozását, sajátos jegyeit, fölfedezheti helyi, táji, nemzeti, egyetemes vonásait, összevetheti – sőt össze kell vetnie – más tárgyakkal vagy tárgycsoportokkal, s így az illető tárgyat (vagy tárgycsoportot) behelyezheti a maga természetes közegébe, ahol ezek után szilárdan megállhat a maga helyén, és gazdagíthatja a szakismeretet. Így juthatunk el oda, hogy „a muzeológus [...] a tárgyak megszólaltatója, titkos vallomásuknak a látogatók számára is érthető

tolmácsa” (370). A szerző ezzel tulajdonképpen már azt is közölte olvasóival, hogy miért van a múzeum, a múzeumi ember. Ezt megértetni az olvasóval már annyit jelent, hogy bebizonyította: a tárgyak múzeumi megőrzése és értékesítése éppúgy hozzátartozik a társadalomhoz, mint ennek megannyi más tevékenysége.

Két számában, az 1995-ösben (247–263) és az 1996-os második kötetében (9–32) közli az *Acta* Gh. Popovici általában helytálló román fordításában a kilenc éve, oly korán elhunyt kiváló magyar történész, Szűcs Jenő *Vázlat Európa három történelmi régiójáról* c. alapvető jelentőségű tanulmányát. (Román címe: *Schiță privind cele trei regiuni istorice ale Europei*.) E tanulmány Bibó István társadalom- és történeftelfogásából indul ki. Középkélet-Európát – ez Szűcs kifejezése – Nyugat- és Kelet-Európa találkozása- és átmeneteként tárgyalja, s azt is kihangsúlyozza, hogy e régió Délkelet-Európával is állandó kapcsolatot tartott fenn. Mindez kialakította e köztes régió sajátos arculatát. Szűcs részletesen taglalja Nyugat-Európa és a Kelet-Európát leginkább képviselő Oroszország fejlődési irányát és alakulását a 10–11. századtól egészen a 17–19. századig. Figyelmeztet arra, hogy Középkélet-Európa nem függetleníthette magát a nyugat-európai városgazdaság fejlődésétől. A földrajzi felfedezések és az ezekkel együtt járó gyarmatosítás hatására Középkélet-Európa is bekapcsolódott a világgazdaság folyamába (természetesen a maga módján – tesszük mi hozzá). Idővel azonban Nyugat-Európa városgazdaságának, termelésének fejlődése, a növekvő áruexport oda vezetett, hogy elsatnyította Középkélet-Európa városainak fejlődését. Ehhez azonban hozzájárult az, hogy e régió nagy része török hódoltságba kényszerült. Míg Nyugaton a hűbériség keretében fejlődő városgazdaság a polgársággal együttműködő abszolutizmust eredményezte, Középkélet-Európát egyrészt alapvetően elválasztja Nyugat-Európától az ún. „második jobbágyság” földrajzi vonala, másrészt ezen belül itt több modellváltozat alakul ki: Lengyelország a Baltikumon keresztül bekapcsolódott a nyugat-európai gazdasági vérkeringésbe, míg Brandenburgban megerősödtek a hűbéri viszonyok. Az osztrák birodalom köztes állampolitikát alakított ki, s ez kihangsúlyozódott Csehország és Magyarország bekebelezésével. A kialakulóban levő cseh politikai társadalom megszűnt, és magáévá tette a birodalmi törekvéseket, Magyarországon pedig a liberális nemesség vált a polgárosodás előharcosává. (Hozzátehetjük: ehhez még hozzájárult az is, hogy egyre jobban észlelhetővé vált Erdély alárendelt szerepe a birodalomban, mivel Erdély bekebelezésével megváltozott gazdasági fejlődésének irányvonala, lelassult e fejlődés ritmusa.) A 18–19. században Ausztria „fél nyugati modernizációja” kezdődött meg, és ez egyre inkább felerősödött. A birodalom előbb-utóbb történő felbomlása – mondja Szűcs Jenő – elkerülhetlenné vált, mert a „népek börtönét” – amivé lett – nem lehetett a kebelében élő népek szabad együttélésének keretévé változtatni. Találónan jegyzi meg a szerző, hogy a Habsburg Birodalom egész történelme nagyszabású próbálkozássá vált, hogy kiegyenlítsék a kiegyenlíthe-

teltent. A birodalom munka- és feladatmegosztásának megfelelően Középkelet-Európa legpolgáribb fejlődési menete Csehországban és nyomában Ausztriában jött létre. Ezzel szemben a birodalomban Magyarország képviselte a Keletet. Itt alakult ki, Európában egyedülálló módon, kompromisszum az abszolutizmus és a rendek között. Ez áll a háta mögött a magyar történetírásban annyit és annyszor emlegetett „kegyetlen Habsburgoknak”.

A tanulmány végül rögzíti a magyar társadalom sajtós állapotát és helyzetét a birodalom keretében. Megemlíti, vázolja, mint érintette mégis e társadalmat a nyugati struktúra példája. Szűcs Jenő tanulmányának el- és újraolvasása hozzásegít ahhoz, hogy megértsük és a maga pontos helyére tehesük azt az értelmezést, amelyet Bibó István szociológiai nézeteinek ad a történész a történeti folyamat átfogó áttekintésében. Nagyszabású, gondolatébresztő munka, igen hasznos volt megjelentetni az *Actá*-ban, s főleg román nyelven rendelkezésére bocsátani a szakembernek és a társadalomfejlődés iránt érdeklődő olvasónak.

Ugyancsak két részben olvashatjuk Binder Pál eredetileg a Századok 1995/5. számában megjelent, itt románul közölt, sokban vitatható tanulmányát: *Antecedente și consecințe sud-transilvănene ale formării voievodatului Munteniei (sec. XIII–XIV)* (*Acta* 1995. 265–279; 1996/2. 33–46). A szerző abból indul ki, hogy már a 12. század végén a székelyeknek és a románoknak havasörzű feladata volt. A románok 1210-től részt vettek a magyar királyság hadjárataiban. Binder Pál áttekinti a Barcaságba került németek védelmi rendszerét, s újra leszögezi, hogy a 13. században a kerici románok településeket alkottak a brassói ispánság területén is. 1290 után, átkelve a Kárpátokon, a fogarasföldi románok egy része megalakította az akkor még a magyar koronának alárendelt Havaselvét, amely vajdaságként önállósul 1330 után. A tanulmány elemzi az Erdélyből átszármazott románok eddig is ismert, de részleteiben nem tanulmányozott és összefoglalatlan szerepét Havaselve megalakításában. Figyelemreméltó, a további kutatásokban használható tanulmány.

Az *Acta* 1995-ös és 1996-os köteteiben fontos helyet foglal el a régészet s az ezzel gyakran összefonódó művelődéstörténet. Természetes, hogy elsősorban a Székelyföldre vonatkozó vagy e területtel kapcsolatban álló adalékokkal találkozunk. Kimondottan a Székelyföldre vonatkoznak Székely Zsolt őstörténeti adalékai (a torjai ásátásokról ír az 1995-ös számban, az 1996-osban pedig az uzon-lisznyói bronzkori településről), Székely Zoltán 1995-ben közölt háromszéki adatai és az 1996-os kötetben közölt, 261 ókori pénzt számláló árkosi éremlelet. Bartók Botond kilyéni (1995, 1996) és vargyasi (1996) ásátásainak eredményeit közli. Ehhez kapcsolódnak Ferenczi István helynévkutatásai (az erdélyi Galac helynévről, *Acta* 1996), Székely Zoltán közleménye székelyföldi Árpád-kori rovájszelekről (*Acta* 1996). Újabb kori helyszíni kutatások eredménye Dénes István cikke egy eddig ismeretlen erdővidéki temetőről (*Acta* 1996).

A történeti tanulmányok lényeges forrása a levéltári adat. Több szerző építi cikkét levéltári adatokra. Így Szöcs

Jánosnak a 17. századi csíkszéki pogánydúlásokról szóló közlése után (*Acta* 1995) Pál-Antal Sándornak, a marosvásárhelyi levéltár munkatársának a 17. századi Csík-, Gyergyó- és Kászonszék társadalmára vonatkozó alapvető tanulmányát olvashatjuk. Jórészt levéltári kutatásokon alapul Pál Judit cikke is a székelyföldi örményekről, a már említett Binder Pálnak a hídvégi uradalom 1665-ös leírását elemző cikke (*Acta* 1995), Bálint Gyula népességkutatási és Albert Ernő az 1848–49-es forradalom háromszéki eseményeire vonatkozó szaktanulmánya (*Acta* 1996).

És ha már 1848–49-ről beszélünk, nem hiányzik, nem hiányozhat a székelyföldi múzeumi évkönyvből kiváló 1848–49-es szakemberünk, Egyed Akos hozzájárulása sem. Ezúttal (*Acta* 1995) átfogó képet nyújt a székelyek részvételéről és szerepéről az 1848–49-es forradalomban és szabadságharcban. A Székelyföld társadalmi helyzetéből és a forradalom erdélyi, magyarországi, bécsi hátteréből kiindulva vázolja az események lefolyását a Székelyföldön, és arra a következtetésre jut, hogy a küzdelem megváltoztatta a Székelyföld túlhaladott társadalmi berendezkedését, fejlődésének gyorsabb ütemét határozta, meg a polgári világ felé. Ezért a székelyföldi forradalom és szabadságharc igen fontos összetevője nemcsak a Székelyföld, hanem egész Erdély újkori történetének, a polgárosodásnak.

Hiánypótló összefoglalása a céhek belső életének, szabályainak Incze László *A céhes élet időrendje* c. tanulmánya. Kézdivásárhely kiváló történésze a helyi céhszabályzatok és jegyzőkönyvek alapján készítette el az inasok, segédek, mesterek feladatait és munkarendjét részletesen ismertető és elemző írását. Kimutatja, hogy Kézdivásárhelyen a török alárendeltség idején is virágzó céhes élet volt, s ez újólág felvirágzott a 19. század derekán. Megállapítja, hogy a céhes élet előírásai ekkor sem tűntek el, nem is évtültek el, mivel változatlanul a keresztény világszemlélet ihlette és tartotta fenn ezeket az előírásokat.

Cserey Zoltán *Faluközösség Zágóban a 19. század közepén* c. cikke összefoglalja a zágoni faluközösség társadalmi jellegzetességeit, kiemeli az önkormányzás meghatározó szerepét a 19. századi és 20. század eleji Zágóban.

A művelődéstörténet több vetületében van jelen az *Actá*-ban. Az építkezés és építészet történetére vonatkozó cikkek közül kiemeljük az 1995-ös évkönyvben Sarudi Sebestyén Józsefnek a zaláni román kori kapuzatról, Tüdősné Simon Kingának az altorjai templomvár építéstörténetéről, Mihály Zitának a csíksomlyói Szent Antal-kápolnáról írt cikkét. Az 1996-os évkönyv megismertet bennünket a székelyföldi Ugron-kúriával (Ferenczi Géza közlése). A számos képzőművészeti vonatkozású írás közül elsősorban az 1995-ös évkönyvben Kónya Ádám tanulmányát emeljük ki 17. századi boltozat- és falfestményekről székelyföldi kúriákban. A szerző néhány eddig ismeretlen vagy kevésbé ismert boltozat- és falfestményt ismertet. Ugyanazon évkönyvben Nicolae Moldovan áttekinti az erdélyi üvegikonokat készítő mű-

helyek tevékenységét, bővebben szól a fűzesmikolai (Nicula) műhelyről. 1996-ban Janó Mihály foglalja össze a székelyföldi falképek kutatásának történetét a 19. század közepétől napjainkig. Szabó András érdekesen ír arról, mint ihlették meg a zsögödi népszokások Nagy Imre művészetét (*Nagy Imre művésze és a szokások*), Kisgyörgy Zoltán pedig egy kevésbé tárgyalt művelődéstörténeti területet érint: feltérképezi a háromszéki történelmi harangokat.

Nem hiányzik az évkönyvből a könyvtörténet sem. Rákóczy Rozáliának az SZNM könyvtárában lévő 17–18. századi kisnyomtatványokról írt cikkén kívül (*Acta* 1996) a jeles csíkszeredai szakember, Muckenhaupt Erzsébet mintaszerű tanulmányát olvashatjuk *Az Apor-kódex kötése* címmel. A szerző megállapítja, hogy ez a kötet a 16. század második tizedében készült budai munka, s mint ilyen a magyar reneszánsz egyik korai és kiemelkedő példánya. Az *Acta* 1995-ös kötete így újabb jelentős hozzájárulással gazdagítja azt a területet, amely elsősorban Muckenhaupt Erzsébet következetes foglalatosságának köszönhetően fontos eredményeket mutat fel az utóbbi években. A könyvtörténeti munkához kapcsolható Violeta Barbu érdekes nyelvtörténeti cikke: *Glosarul latino-román al lui József Benkő*, amelyet az *Acta* 1996 a bukaresti SCL-ből vesz át.

A néprajzi vonatkozású cikkek mellett (mint amilyen például a már említett Nicolae Moldovan vagy Haszmann Pál, Dr. Balázs Lajos munkája az *Acta* 1995-ös számában, Farkas Irén, V. Rangyák József, Zsigmond Győző, Fosztó László 1996-ban megjelent tanulmánya) nem feledkezhetünk meg az érdekes történelmi jellegű temetőismertetésekről sem. Ide sorolhatjuk Dénes István cikkén kívül Demeter Lajos cikkét a sepsiszentgyörgyi régi zsidó temető sírköveiről, Demeter László leírását a baróti régi vagy Zathureczky-temetőről, Balassa Ivánnak román nyelvre lefordított írását Erdővidék temetőiről (*Acta* 1996).

A legújabb kor, a második világháború éveinek felelevenítése jó néhány cikkben, emlékezésben jelentkezik. Itt külön megemlítjük az SZNM anyagának háborús viszontagságait elénk vetítő cikkeket. Vincze Gábor ennek az anyagnak a zalaegerszegi bombatámadás alkalmával történt részleges pusztulásáról ír (*Acta* 1995). A sokat vitatott felelősség – tisztázza a szerző dokumentumok alapján – nem terheli azokat a szakembereket, akik hiába tiltakoztak a kormány képviselőinél az ellen a bűnös gondatlanság ellen, amelynek végül is áldozatul esett az oly értékes múzeumi anyag. E tekintetben Balassa Iván, Pataky Iván, Ravasz István írásai újabb adalékkal járulnak hozzá a körülmények tisztázásához (*Acta* 1996).

Az *Acta* személyekre, eseményekre is emlékeztet. Így Kónya Ádám feleleveníti azt a tényt, hogy Románia állami címerét I. Ferdinánd király személyes kérésére Keöpeczi Sebestyén József tervezte meg és készítette el, aki korának legnagyobb romániai heraldikus tekintélye volt (*Acta* 1995). Binder Pálra, Kristó Andrásra emlékeznek 1995-ben, a következő évben pedig az akkor elhunyt

Kászoni Gáspárt és id. Máthé Jánost méltatják. Ugyanabban az évkönyvben közlik ez utóbbinak négy évszázad nagyhermányi katonáiról szóló írását, amely részlet a szerző falumonográfiájából. Egy évvel előbb Szócs János ír Zöld Péterről, a madéfalvi események egyik szereplőjéről. Ennél újabb katonai-társadalmi emlékeket idéz Cserey Zoltán (*A megtorlás éve Háromszéken* [1849–1852]), míg Pál Judit feleleveníti az 1863–64-es választások képét a székelyföldi városokban (*Acta* 1996). Hermann Róbert Zathureczky István huszárszázados emlékiratait közli, míg Ravasz István az 1944. augusztus-szeptemberi székelyföldi harcok eseményeiről ír.

A múzeum igen fontos tevékenységi területe a tárgyak konzerválása és restaurálása. Az évkönyv két száma a Múzeum rovatban szentel teret e tevékenységgel kapcsolatos cikkeknek. 1995-ben Farkas Irén ír le régi csíkszeredai múzeumi tulajdont képező textilanyagokat, Haszmann József fatárgyak tartósításáról és restaurálásáról tudósít, Benedek Éva szőnyeg konzerválását és restaurálását írja le. 1996-ban Nagy István közli egy 19. század eleji puska restaurálásának menetét, s ugyancsak Benedek Éva tollából olvashatjuk, hogyan restaurált egy századunk harmincas éveiből származó kiskászoni búcsús zászlót. Szabó András a múzeumi munka másik fontos mozzanatáról, katalógus összeállításáról ad hírt (*A Sepsiszentgyörgyi Képtár [Székely Nemzeti Múzeum] tulajdonában levő Nagy Imre-alkotások katalógusa*).

Amint ezt már említettük, az 1995-ben megjelent egyetlen, természettudományi és történelmi jellegű cikket tartalmazó kötetről 1996-ban a kiadó múzeumok áttérhettek két kötetet tartalmazó évkönyv összeállítására. Örömmel üdvözölhetjük tehát nemcsak azt, hogy több a szerző, hanem azt is, hogy a székelyföldi múzeumok évkönyvének megnövekedtek a közlési lehetőségei. Hisz nincs miért eltitkolnunk azt, hogy manapság mennyi gonddal jár egy-egy tudományos kiadvány anyagi fedezetének biztosítása. Ez különösen fontos azért is, mert – érzésem szerint – ezután az *Actában* is kívánatos lesz kiküszöbölni azt a minőségi különbséget, ami megmutatkozik tudományos közlések és helyenként túlméretezett visszaemlékezések vagy kimondottan helyi jelentőségű személyekre vonatkozó adatközlések között.

Ha éppen az anyagiak függvényében jól gazdálkodnak a térrel, sokat nyerhet a múzeumi évkönyv azzal is, hogy az általában jól sikerült szakrajzok mellett fényképeket is közöl. Ez csak emelheti a cikkek tudományos értékét.

Örömdetes tény, hogy míg 1995-ben a Magyar Művelődési Minisztérium és a Kovászna megyei Művelődési Felügyelőség mellett 6, 1996-ban már 8 gazdasági egység vállalta magára az *Acta* nyomdai és grafikai költségeinek bizony nem kis anyagi áldozatot igénylő feladatát. És – mondjuk ki ezt is még egyszer – megérte! Értékes, komoly, izléses múzeumi kiadvány az *Acta*. Csak így tovább!

Pap Ferenc

Antal Árpád: A fél százada várt Monokiról

Magyar könyvtermelés Romániában (1919–1940). Összeállította Monoki István. I. kötet. Könyvek és egyéb nyomtatványok. EME Kvár, OSZK Bp. 1997. 562 lap

Tisztem egy frissen megjelent munka első kötetéről számot adni, s ez nem is jelentene különösebb gondot, ha a munka elkészülte és mostani publikálása között nem feszülne több mint fél százados időbeli távolság. Aztán tovább bonyolítja az ügyet az a rendhagyó körülmény, hogy a kiadvány második kötete már rég, nem is ötven, hanem éppenséggel 56 évvel ennek előtte jelent meg, csekélyke eltéréssel a címben (*Magyar könyvtermelés a román uralom alatt [1919–1940]*). Összeállította Monoki István. II. kötet. *Hírlapok és folyóiratok*. OSZK Bp. 1941). Jó fél századon át mifelénk ez volt „a Monoki”, s amikor a szerző neve elé határozott névelőt ragasztok, korántsem a személyneveket illetően módon megfelelő pesties szójárást utánzom, hanem egy mifelénk nélkülözhetetlen kézikönyvet jelölök meg, amelyet a könyves szakma bennfentesei úgy emlegetnek, mint jócskán szélesebb körben „a Szinyieit” szokás emlegetni. Ez egy 266 oldal terjedelmű bibliográfia, a jelzett 22 év során Romániában megjelent mintegy 1260 időszaki kiadvány szakszerű leírásával s annak használatát megkönnyítő szakbeosztással, névmutatóval és „földrajzi tájékoztató”-val. A korszak erdélyi magyar irodalmában, tudományában, művelődésében enélkül lehetetlen tájékozódni. Erről diákjaimat rendszerint egy-két gyakorlati példával győztem meg. A városának művelődése iránt melegen érdeklődő udvarhelyi fiatalember, mikor a forrásul szolgáló helyi periodikák felől érdeklődtem, a mondott időszakból mindössze egyetlen címet tudott említeni, ám a következő pillanatban csodálkozva vette tudomásul, hogy „a Monoki” kerekén 20 címet sorol fel, aztán szatmári barátunkon volt az ámuldozás sora, megtudván, hogy náluk hosszabb-rövidebb ideig éppenséggel 70 időszaki kiadványt láthattak az olvasók, s még az én apróka iskolavárosom, Kézdivásárhely is 16 címmel szerepel a kimutatásban.

E hézagpótló munka és most megjelent társa – első kötete – nyilvánvalóan egy tervszerű és módszeres gyűjtő-, feltárótevékenység összegezése. A kezdetek visszanyúlnak a közhatalomváltozás utáni első évekre, mikor fél évtizedig még nem volt köteles példány beadását elrendelő törvény, de György Lajos tanár úr tudta, hogy a magyar szellemi élet minden efféle megnyilatkozását számba kell venni. És erre nem bizottságot szervezett, mint mostanság szokásban van, hanem más irányú munkássága mellett, Isten tudja honnan és miképpen, maga kaparta össze s adta ki különnyomatos füzetként előbb a periodikák (*A romániai magyar időszaki sajtó öt esztendeje [1918–1923]*. Kvár 1924), utána hamarosan az önálló kiadványok könyvészetét (*Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája [1919–1924]*. Kvár 1925), s az utóbbi mellé ráadásként még odahelyezett egy újabb füzetet (*Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája*. 1925).

Kvár 1926). Köztudott volt a mariánumi tanár illetén foglalatossága, s azt némelyek kedvesen élcelődő formában emlegették is, mint például Tamási Áron, mikor 1923-as fiataalkori gyűjteményüket hozta szóba, amire „már csak György Lajos emlékszik, ki – mint bolhát – esténként bizonyára örökké megszámlolja az erdélyi könyveket”. De nem kevésbé fontos a továbblépés megszervezése. György Lajos személyes példája hatékonyan bizonyult: munkába állította előbb Ferenczi Miklóst, majd Valentiny Antalt, s mindkettejük könyvbibliográfiáit évenként megjelentette az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatban.

Ezen a ponton lép be a képbe az 1887-ben született Monoki István, aki bár 1914-ben matematika–fizika szakos tanári oklevelet szerzett, már a húszas évek elejétől egész további életére a könyves szakma munkása lesz. A Központi Egyetemi Könyvtárban dolgozik mint könyvtáros és bibliográfus, különféle vezető megbízásokat is ellátva (osztályvezető, társigazgató, aligazgató). A György Lajos-féle ösztönzés nyomán készült első munkájában az 1935. évi időszaki kiadványokat dolgozta fel, s ez is önálló füzetként jelent meg 1936-ban (ETF 90. sz.). Láthatóan Monoki pásmájára a periodikák feldolgozása volt. Ez a magyarázata annak, hogy amikor a két évtizedre visszatekintő összegezésre sor kerülhetett, elsőnek a *Hírlapok és folyóiratok* kötetét készítette el s jelentette meg 1941-ben. A lényegesen nagyobb mennyiségű könyvtermés összegező számbavételéhez, mint alapvető törzsanyag, rendelkezésére álltak a György–Ferenczi–Valentiny-féle évi bibliográfiai füzetek, ám a rendszerezésen túl igen nagy feladat volt a felette hiányos, jobbára csak a köteles példányokra szorító anyag kiegészítése. Magától Monokitól tudjuk, hogy az Egyetemi Könyvtáron kívül még tucatnyi más közkönyvtárat és magánszemélyek tulajdonában levő könyvanyagot vizsgált át, hogy könyvészetét megközelítően teljessé tegye. A két évtizedet átfogó bibliográfia első kötete, a *Könyvek és egyéb nyomtatványok* 1944-ben el is készült, s még a nyár folyamán nyomdába került. Ám közeledőben a front, s a terjedelmes mű amúgy félelkezésűben éri meg az új történelmi változást: csekély része kiszedve és betördelve, nagyobb hányada hasábkorrektúrában (kutyanyelvekben) s egy további töredéke kéziratban. Sajátlagosan torz, valódi tragikomikus közép-európai helyzet alakul ki. A szerzőt és nyomtatásban elakadt művét országhatár választja el, s bár emezek a határ két oldalán testvéri országoknak mondják magukat, a kiadás szóba se jöhet, sem ott, sem itt. Többek között azért sem, mert a kötetben olyan nevek is szerepeltek elég nagy számban, amelyek nem minősültek „szalonképeseknek”. Olyan idők voltak ezek, amikor könyvészetet készíteni legalább olyan kockázatos vállalkozásnak számított, mint mond-

duk tankönyvet írni. Például kiváló bibliográfiája okán György Lajost sorozatosan leleplezik az ötvenes évek elején (*A magyar és az orosz irodalom kapcsolatai*. ETF 200, Kvár 1946). Közben az évtized derekán, midőn valamivel szabadabb légáramok tünedeznek fel a horizonton, az öreg Monoki bácsi is támogató aláírásokat gyűjt, hátha – itt vagy ott? – végre megjelenhetne főműve. Így találkoztam vele először, mikor tanszékünket meglátogatta. Am akkori reménykedése hiábavalónak bizonyult, 1963. aug. 14-én anélkül hunyta le szeméit, hogy könyve kiadását megérhette volna.

Kérdésünkben az 1989-es fordulat kétségkívül új lehetőségek ígérését hozta el. Több mint négy évtizedes betöltés után ismét megkezdhettem működését az EME, amely egyéb bokros feladatai mellett a könyvészeti munkálatok régóta esedékes és újabb teendőit is felkarolta. Érdekes módon a közismert Monoki-örökség, a periodikák könyvszerkesztésének feldolgozására ezúttal sem hűmán, hanem egy gépészmérnök végzettségű fiatalember, Kuszálék Péter vállalkozott. Mint a bölcsészeti szakosztály akkori vezetője jómagam 1993-ban arra biztattam Kuszálékot, hogy ismételné meg György Lajos egykori bravúráját, s készítené el az 1989 decemberét követő három esztendő sajtóbibliográfiáját, azét a rövid időszakét, amikor egyszerre és mindenfelé gombamódrá jelentek meg a roppant változatos időszaki kiadványok, amely tobzódás aztán hamarosan alábbhagyott. A füzet el is készült, ám anyagiak hiányában vagy egyéb szerkesztői megfontolásból kiadására nem került sor. A szerző azonban nem hagyta magát, s az EME mellett más hatékonyabb pártfogók és tanácsadók segítségét is felhasználva pár év leforgása alatt elkészítette és kiadta az 1941-es Monoki folytatását: *Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989*. Bp. 1996. Ezek szerint most már az időszaki kiadványok dolgában 1919-től 1989-ig teljes a bibliográfiai feldolgozás, másként szólva: „a Monoki” mellett kézbe vehető és haszonnal forgatható „a Kuszálék” is. S hitem szerint személyében az 1989 utániaknak is van gazdája.

Ami a könyvbibliográfiákat illeti, már az elején szóba került az 1944-ben elakadt Monoki megjelentetése, mégis elsőnek inkább az 1944 utáni első évtized feldolgozására került sor, annál is inkább, mert ezen a téren is voltak előmunkálatok (gondolok a tragikusan elhunyt Tóth Kálmán hagyatékára). Ilyen előzmények ösztönzésére indította meg az EME Dávid Gyula szerkesztésében a „Romániai Magyar Bibliográfiák” c. sorozatot, melynek első két füzeté már évek óta eljutott az érdeklődők asztalára. Tóth Kálmán és Gábor Dénes (*Romániai magyar könyvkiadás 1944–1949*. Kvár 1992), illetve Szigethy Rudolf és Újvári Mária (*Romániai magyar könyvkiadás 1950–1953*. Kvár 1994) két hiánypótló könyvről van szó. Ezek sürgős elkészítése a szóban forgó „tárgyidőszakra” azért volt fontos, mert a magyar anyagot is felölelő hivatalos román időszaki bibliográfiai

kiadvány 1954-től kezdődően jelenik meg. Tehát e kiadványok esetében a könnyebben megoldható, de nem kevésbé fontos teendőre, a Monoki folytatásának elkészítésére és kiadására került sor.

A Monoki-féle első kötet vagy „a nagy Monoki” felbresztése tetszhalálából nem volt egyszerű feladat, már roppant terjedelménél fogva sem. Aztán az elpergett fél század folyamán a könyvészeti munka módszertanában, a könyvleírástól és a jelöléstechnikától az anyag rendszerezéséig, épp elég sok változás történt. Am az anyag ilyen értelmű felfrissítése lehetetlen volt, már csak azért is, mert az időközben megesett könyvpusztulás miatt a példányok egy része ma már aligha vehető kézbe. Többben amellet voltak, hogy mint eddig, „kiváncsi” emberek ezután is belenézhetnek a kéziratok, kutyanyelven anyagba. Végre az EME és az OSZK összefogásának köszönhetően mégis kezünkbe vehetjük a viszontagságos sorsú könyvet, amely elkészülte után jó 53 évet várt a megjelenésre. E teljesítményért különös elismerés illeti a kötet gondozóit: az irodalomtörténész és szerkesztő Dávid Gyulát és a költő, szerkesztő Jancsik Pált, akik kiváló szakmai hozzáállással s egyben bölcs és gyöngéd tapintattal, mondhatnám kegyelettel végezték munkájukat. Ezt látom abban az eljárásukban, hogy mellőzték a nagy terjedelmű s ma már alig használható szakbeosztást, a mondott okokból érintetlenül hagyták a könyvleírási és központosítási technikát, ellenben sorszámozással, névmutatóval és valóban beszédes táblázatok közreadásával igazi hiánypótló kézikönyvvé tették a kiadványt. Egy mégoly futólagos belelapozással is olyan tájait, rejtett titkait ismerhetjük meg a hajdani szellemi életnek, amelyekről legfeljebb halvány sejtelmek lehettek. Számomra felfedezésszámba megy a különféle irányú, jellegű és célzatú könyv- és fuzetsorozatok sokasága, a mindegyre újrainduló szellemi vállalkozások gazdag sokfélesége, amelyek némelyikére már a korszak kutatói sem figyelnek oda. Régóta kellett már nekünk ez a nagyon hiányzó s az érdeklődőt végre eligazító szellemi térkép, „a művekről a mű”, amely költői lelkiületű szerkesztőjéből verses vallo-mást hívott elő (Jancsik Pál: *A bibliográfus*), a munka oroszlánrészét végző Dávid Gyulának pedig egyenesen további hasonló kézikönyvek terveit sugallja.

Magamnak mindezekhez csupán két panaszos észrevételem lenne. Az egyik az, hogy ezt a kézikönyvet szánt nagy Monokit jó lett volna kemény kötéssel ellátni. A másik ama ténynek a felelőse, hogy az imént megdicsért 1941-es Monoki ma már alig található meg könyvtárainkban. A cím egyik sértőnek vélt („román uralom alatt”) kitétele okán, ami származhatott a hajdani szerkesztőtől is, a példányokat csendben eltávolították. Én a szigorú „könyvvizsgálók” érkezése előtt egy kartonszalaggal leragasztottam az ominózus szavakat, így őrizve meg magyar szakos diákjaink számára a hasznos kézikönyvet. *Habent sua fata libelli*.

Antal Árpád

EGYESÜLETI KÖZLEMÉNYEK

Az Entz Géza-díj átadása Imreh Istvánnak

A Gróf Mikó Imre Alapítvány és az Erdélyi Múzeum-Egyesület öt évvel ezelőtt, a nyolcvanéves korában, 1993. március 3-án elhunyt Entz Géza professzor emlékére és tiszteletére, róla elnevezett tudományos díjat alapított, melyet ötévenként ítélnek oda egy arra érdemes, kiemelkedő teljesítményt felmutató tudósnak. A díj első jutalmazottja Imreh István ny. egyetemi tanár, aki 1998. március 3-án, Egyesületünk ünnepi összejövetelén vette át a megtisztelő kitüntetést.

Fülöp Géza kuratóriumi elnök beszéde

Hölgyeim és Uraim! Kedves Kollégák, kedves Barátaim!

Entz Géza professzor tiszteletére s rá emlékezendő jöttünk össze ma itt Kolozsvárt az Erdélyi Múzeum-Egyesület székházában: az Egyesület vezetősége és tagjai, a Gróf Mikó Imre Alapítvány képviselői, családtagok, barátok és tisztelők s valamennyien az erdélyi magyar tudományosság művelői, illetve a magyar művelődés ügyének támogatói és pártfogói. Több indoka is lehetne találkozásunknak: 1913. március 2-án született, 1993. március 3-án hunyt el Budapesten a jeles professzor; születésének 85., halálának pedig 5. évfordulójára emlékeztünk, emlékezünk tehát tisztelettel és kegyelettel a tegnapi, illetve a mai napon. De ezen túlmenően mostani találkozásunk konkrét oka és célja az, hogy átadjuk – első alkalommal – az Entz Géza professzor emlékére és tiszteletére az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Gróf Mikó Imre Alapítvány által alapított és a róla elnevezett Entz Géza tudományos díjat.

Entz Géza a magyarországi és általában az egyetemes magyar művészettörténet, művelődéstörténet európai rangú művelője és képviselője s egyben a magyar műemlékvédelem fáradhatatlan szervezője, a magyar műemlékek megismertetője, értékük tudósítója volt, s mindezen a tevékenységi területeken belül is kiemelkedő helyet foglalt el tudományos munkásságában és gyakorlati életművében egyaránt Erdély középkori művészeti emlékeinek a kutatása, az erdélyi medievisztika legkülönbözőbb területeinek (történelem és segédtudományai, régészet stb.) a vizsgálata. Az erdélyi tudományosságért – kutatómunkája és szakirodalmi munkássága mellett, amelyet nincsen mód itt ismertetni és elemezni mindezekben a tevékenységi területeken – mint Kolozsvárt élő és működő szakember gyakorlati téren is igen sokat tett. 1941-től szinte egy évtizedet töltött itt. 1950-ben bekövetkezett betiltásáig tevékeny munkatársa volt az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek, 1945 és 1950 közt művészettörténet-professzora a Bolyai Tudományegyetemnek, tanítványai közül kerültek ki az erdélyi művészettörténeti, művészeti-topográfiai kutatás jeles későbbi szakemberei. Ő kezdte el az Erdélyi Múzeum középkori anyagának a rendezését, s kezdeményező szerepe volt az erdélyi műemlékek számbavételének a terén is. A második világháborút követő zűrzavaros időszakban – másokkal együtt – sokat tett a veszélyeztetett vidéki erdélyi levéltárak, gyűjtemények biztonságba helyezése érdekében; rendkívül fontos forrásanyagok kerültek ennek során pl. az Erdélyi Múzeum-Egyesület szakszerű kezelésébe, gondnoksága alá.

Amikor az 1950-ben betiltott Erdélyi Múzeum-Egyesület 1990-ben – az új román kormányzat engedélyével – újjáalakult, és folytatta munkásságát, a Budapesten élő Entz Géza a nehéz helyzetben lévő kolozsvári egyesület segítségére kezdeményezte a Gróf Mikó Imre Alapítvány létrehozását, és megszervezte megalakulását. Az Alapítvány 1991-ben azzal a kizárólagos céllal jött létre és kezdte meg tevékenységét, hogy egyetlen és kizárólagos célja az Erdélyi Múzeum-

Egyesületben folyó tudományos munka anyagi és erkölcsi támogatása. E célkitűzés tényleges megvalósítása terén kiemelkedő szerepe és úttörő érdeme ugyancsak Entz Gézának volt, aki az Alapítvány munkáját – kuratóriumának első elnökeként – elhunytáig, 1991 és 1993 között kitűnő szervezőkészséggel és nagy hozzáértéssel irányította. Egyénisége és tevékenysége példa lehet, sőt példa kell hogy legyen számunkra – az Erdélyi Múzeum-Egyesület vezetőségének és a Gróf Mikó Imre Alapítvány kuratóriumának – az erdélyi magyar tudományosságért végzett közös munkánk terén. Köszönetet mondunk tehát R. Várkonyi Ágnes professzorasszonynak, a Mikó-Alapítvány kuratóriuma akkori elnökének és Jakó Zsigmond professzornak, az újjáalakult Erdélyi Múzeum-Egyesület első elnökének, Entz Géza barátjának és korábbi munkatársának, hogy halála után, 1993-ban kezdeményezték az Entz Géza emlékére és tiszteletére róla elnevezett tudományos díj alapítását, amelyet a két testület tagjai támogattak és megvalósítottak. Az Entz-díjjal az Entz Géza halálát követő minden 5. esztendőben elhalálozása napján, március 3-án olyan, az általa is művelt tudományterületek valamelyikéhez tartozó, erdélyi témájú mű jutalmazására kerül sor, amely jelentékeny tudományos értékű munka. Első alkalommal az Egyesület és az Alapítvány kuratóriuma Imreh István kolozsvári egyetemi tanárnak, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjának adományozta az Entz Géza-díjat *Látom az életem nem igen gyönyörű. A madéfalvi veszedelem jegyzőkönyve* című munkájáért és a székelység múltját feltáró kutatásaiért.

A kuratórium nevében tisztelettel gratulálok Imreh Istvánnak.

R. Várkonyi Ágnes laudációja

Imreh István munkája, *Látom az életem nem igen gyönyörű. A madéfalvi veszedelem jegyzőkönyve* című könyve szerves folytatása eddigi munkásságának, és harmonikusan illeszkedik életművébe.

A kolozsvári Babeş–Bolyai Egyetem tudós professzora, kötetek és tanulmányok sorának szerzője a tudomány legjobbján valószínűleg megvalósította a korszerű társadalomtörténet művelésének egyetemes követelményeit és a kisebbségbe szorult erdélyi magyar tudományosság speciális feladatait. Munkái – hogy csak a legfontosabbakat említsem – *A rendtartó székely falu* (Bukarest 1973), *Erdélyi hétköznapok 1750–1850* (Bukarest 1979), *A törvényhozó székely falu* (Bukarest 1983), *Székelyek a múlt időkben* (Budapest 1987), *Kászonszéki krónika 1650–1750* (Társzerző Pataki József. Budapest-Bukarest 1992) – következetes tudományos tevékenység, módszertanilag, elméletileg egyaránt egységes életmű tanúbizonyságai. Ezt az életművet a történettudomány három értékkategóriája jellemzi. Ezek: a források széles körű ismeretere, kritikájára és komplex felhasználására épülő módszer, a magyar és a nemzetközi történetírás legjobb hagyományainak folytatása és a korszerű egyetemes szemlélet.

Ma már Magyarországon minden egyetemista is tudja, hogy Imreh István fedezte fel, tárta fel és összegyűjtve tette közzé a székely falutörvényeket. Alig számba vehető az átkutatott levéltárak sokasága az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárától a sepsiszentgyörgyi, csikszeredai levéltárakon, egyházi levéltárakon át a Magyar Országos Levéltár különböző állagaiig. Oklevelek, törvények, missilisek, protokollumok, közigazgatási iratok, parancsolatok, 16–19. századi emlékiratok, céhlevelek, újságok sokaságát vizsgálta meg és emelte rendszerezetten a történelem folyamatába. Objektivitására jellemző például, ahogy a Nemes Lakatos, Puskatsináló és Üveges Egyesült Czéh rendelkezésében kimutatja, hogy az valójában a zseniális erdélyi gépgyártó, Rajka Péter találmányainak érvényesülését akadályozta. Imreh István azok közé tartozik, akik az írott forrásokon kívül más jellegű dokumentumokkal is dolgoznak. Írásaiban egyaránt rálapozhatunk a fényképekre, a tárgyak, a szerszámok történeti bizonyító értékét hangsúlyozva.

zó részletekre és mesteri utalásokra, amint a földhasználati gyakorlatnak vagy az ünnepek rendjének történelmi hátterét, az elődök munkáját őrző utalásait megvilágítja.

Ma, amikor szinte gyakorlattá kezd válni tudományos életünkben, hogy az előttünk járó generációk munkáját nem becsülik, sőt nem is tartják számon, Imreh István eljárása példaértékű: írásai olyan jelentős történetírók s gondolkodók teljesítményeit tudatosítják és építik tovább, mint Benkő József, Aranka György, Szilágyi Sándor, Brassai Sámuel, Tagányi Károly, Kelemen Lajos, Bibó István és mások. Hajnal István tanulmányát – miként maga írja – már a bálványosváraljai falukutató tábor tagjaként olvasta. Művei pedig nemcsak azt bizonyítják, hogy Hajnal István társadalomtörténelmi látásmódját érvényesítette, de az erdélyi körülményekre alkalmazva, a székelység sajátos viszonyaival gazdagítva tovább is fejlesztette bizonyos értelemben. Nagy figyelemmel tartotta számon mindig az erdélyi román és a szász történetírók munkásságát, és megnyerte például Camil Mureșanu, Friedrich Teutsch érdeklődését. Ezt a sok forrásból áradó történetismeretet pedig képes volt egyetlen folyamba fogni.

Imreh István történetiszemléletéről szólva mindenekelőtt széles körű nemzetközi tájékozottságát illő hangsúlyozni. Korán, már 1976-ban kiemelte például Pierre Chaunu, Lucien Febvre, Marc Bloch társadalomtörténelmi látásmódjának jelentőségét. Felhasználta Huizinga, Durkheim, Georg Simmel eredményeit, és vizsgálataiban alkalmazta a rokon tudományok, a néprajz, zenetörténet, jogtörténet, szociológia felismeréseit. Komplex látásmódot érvényesített, és azért mélyedt el a részletekben, hogy minél teljesebb egységben ismerhesse meg a társadalom egészét. Szemléletének számomra különösen megragadó sajátossága, hogy műveiben mindig árnyaltan és működésében ábrázolja a társadalmat és a művelődést. S ha meggondoljuk, hogy miként élnek tovább még ma is a sablonszerű, merev tablók, a szélsőséges nézetek térségünk múltjáról, Imreh István történetírásának értékeit aligha tudjuk eléggé hangsúlyozni.

Művei hatalmas időszakot fognak át. Súlypontját a 16. század közepétől az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc történetéig terjedő idő alkotja. Az emberek, az emberi teljesítmények érdeklik, de mert tudja, hogy a személyiség közösség nélkül nem létezik, az egyént a közösség összetartó ereje őrizheti meg, vizsgálatai fókuszában az erdélyi társadalom s főleg annak paraszti rétegei állnak. Megállapításai széles mértékben érvényesek, s a társadalom-, művelődés-, néprajz-, gazdaság- és mentalitástörténet kutatói számára egyaránt hasznosíthatóak.

Feltárta és közzétette a székely faluközösségek életét, szokásrendjét dokumentáló gazdag anyagot, s nemzetközi összehasonlító vizsgálatokkal jelölte ki a székely falutörvények helyét a magyar és az egyetemes történelemben. A nemzetközi történetírásban elsődleges társadalomtörténelmi forrásként becsült falutörvények alapján rekonstruálta a székely közösségek évszázadokon át működő rendtartását, vagyoni, jogi, közösségi viszonyait, konfliktusait, etikai értékrendjét, természethasználatai követelményeit és viszonyrendszerét az évszázadok során változó tágasabb politikai, gazdasági környezetéhez. A székelyek általa feltárt erdővédelme, környezetkezelési gyakorlata ma már egyetemi tananyag. Műveiben mindig képes láttatni a régi évszázadok életének sokrétűségét, a tárgyi eszközöktől az iskolázáson át a mindennapi élet ezerféle változatáig és a könyvért pereskedő kászoniakig, érzékeltetve, hogy az emberi együttélés formái érzékeny szintjelzői, minőségi mutatói a művelődésnek.

Imreh István történetírása, egész életműve egyaránt szolgálja a nemzeti és az egyetemes önismeretet. Azt tanúsítja és érzékelteti, hogy ennek a régióknak kisebb-nagyobb történelmi tájai fölé „egyaránt Európa ege borul, időjárását egy világrész határozza meg, és légköri változásait szomszédaival együtt kell elviselnie”.

Budapest, 1998. február 27-én

Az 1998. április 25-i közgyűlés iratai

Benkő Samu elnöki megnyitóbeszéde

Tisztelt Közgyűlés!

1998-ban újraéledésünk után másodízben jár le a vezetőség mandátuma, pontosabban szólva az elnökségé, mivel az alapszabályok értelmében a választmány évenként egyharmad arányban megújítja tagjai számát.

A közgyűlés összehívása előtt az elnökségnek döntenie kellett abban a kérdésben, hogy a megoldásra váró elodázhatatlan feladatokat az újonnan megválasztandó vezetőségre bízza-e, vagy egy alapszabálymódosító előzetes közgyűlés összehívásával korszerűsíti – demokratizálja – magát a választási mechanizmust, és azzal az utasítással indítja négyéves munkára az elnökséget, hogy az egyesületi szellemből következő áldozathozó készséget okosan egyeztesse a tudományos tevékenység megélhetést is biztosító gyakorlatiasságával. Végül is úgy látta az elnökség – s ezt megerősítette a választmány is –, hogy némi ügyrendi módosítással megoldható a legsürgősebb demokratizálási igény. Hogy miért mondtunk le egyelőre a nagyon is indokolt alapszabálymódosításról, mely együtt jár az Egyesület újbóli bejegyzésével, azt a jelenlegi politikai helyzet bizonytalansága indokolja.

Hangsúlyozni szeretném, hogy Egyesületünk eddigi működését annak köszönhettem, hogy nyolc esztendőn keresztül féltucatnyi tudományban jártas idős férfiú minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül végezte a mindennapok terhes szervezési munkáját, könyv- és bútorcipeléstől kezdve külföldön tartott akadémiai előadásokig.

A Múzeum-Egyesület neve kezdetektől fogva kifejezte a megőzésre méltó javak gyűjtését és az alkotó szellemi munkát maga elé célul kitűző intézményes vállalkozást. A továbbiakban arról szeretnék beszélni, hogy változó korunkban hogyan felelhetünk meg ennek a kettős kötelezettségnek és mit tettünk elveszett javaink visszaszerzéséért.

Muzeális kincseink állandó pusztulása, a megmaradtak széthurcolása évszázados szomorú sajátossága az erdélyi kultúrának. A rendszeres értékmérés a 19. században vált tudatosan vállalt feladattá és ennek nyomán jöttek létre az EME gyűjteményei. Az Egyesület működésének betiltásával a gyűjtemények állami kezelésbe kerültek, s ma a legkülönbözőbb állami intézmények (a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, a Román Akadémia Kolozsvári Könyvtára, az Állami Levéltár, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem különböző természettudományi tanszékei, az Erdélyi Történeti Múzeum, a kolozsvári Művészeti Múzeum, az Erdélyi Néprajzi Múzeum) birtokában vannak. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy e gyűjtemények sok értékes darabját Kolozsvárról Bukarestbe szállították és vagy a Ceauşescu alapította Nemzeti Múzeum, vagy az Állami Levéltár fővárosi állagában helyezték el.

A főtitkári jelentés szól arról, hogy főtéri házunk visszaszerzése érdekében milyen jogi lépéseket tettünk. Gyűjteményeink tulajdonjogának visszaszerzése és a használati feltételek tisztázása érdekében tárgyalásokra lenne szükség. A posztkommunista hatalomátvétel éveiben erre semmi lehetőség nem kínálkozott. Amikor viszont a Romániai Magyar Demokrata Szövetség kormányzati felelősséget vállalt, a Szövetségi Egyeztető Tanácsban – annak tagjaként – arra kértem a szövetség elnökségét, hogy teremtsen meg a tárgyalási feltételeket az EME és a gyűjteményeket használó intézmények felettes hatósága (Tanügyminisztérium, Művelődési Minisztérium, Román Akadémia, Állami Levéltár) között, hogy a nemzetközi normáknak megfelelő megegyezést kössünk mind a tulajdonjog, mind a szabad használati lehetőségek biztosítása te-

kintetében. Az RMDSZ elnökségétől azon túl, hogy javasolta az egykori kolozsvári székházunknak a felvételét a sürgősen visszaadandó magyar köztulajdonú ingatlanok jegyzékébe, semmi jelzést nem kaptunk arra vonatkozóan, hogy a gyűjtemények sorsát érintő tárgyalásokra irányuló kérésünk teljesítése érdekében lépések történtek volna. A kormányválság elültével most ezen a közgyűlésen is kéréssel fordulok az RMDSZ elnökségéhez, szenátusi és parlamenti frakcióihoz, hogy a fentiek értelmében teremtsék meg a *tárgyalási feltételeket* az EME ma megválasztandó új elnöksége és az illetékes román kormányzati szervek között. *Kérem a közgyűlést, hogy javaslatomat elfogadva egyesületi közakaratként juttassa el ezt az óhajunkat az RMDSZ vezetőségéhez.*

A gyűjtemények visszaszerzésének gondja mellett hangsúllyal szeretnénk szólni a gyűjtőtevékenység ránk háruló mai feladatairól.

Míg a múlt század közepén az EME, illetőleg az általa kifejlesztett Erdélyi Nemzeti Múzeum volt az erdélyi magyar kulturális javak gyűjtésének és megőrzésének egyetlen intézménye, később, már az első világháborút megelőző időkben olyan új intézmények jöttek létre, amelyek maguk is részt kértek és vállaltak a múzeumi gyűjtőmunkából. Elég, ha az Erdélyi Kárpát Egyesületre, a Székely Nemzeti Múzeumra, a 48-as Ereklje Múzeumra, valamint a városok ipartestületei kezdeményezéseiből létrejött muzeális gyűjteményekre utalunk. Ez a többsíkú napjainkra még fokozódott, de a megváltozott körülmények ellenére az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjtő és értékmeztartó munkájára napjainkban is szükség van.

Ezen a téren eredménynek tartom, hogy vállalkozhattunk Jordáky Lajos gazdag könyvtárának, valamint Szabó T. Attila, ifj. Kós Károly, Nagy Jenő teljes tudományos hagyatékának az átvételére és szakszerű elhelyezésére.

Ezen a helyen is megköszönöm a három érdemdús tudós gyermekeinek, hogy messzemenően tisztelve azt a bensőséges kapcsolatot, mely édesapjukat az EMÉ-hez fűzte, a könyvek mellett kéziratokat, levelezést, sőt személyes tárgyakat és bútordarabokat is Egyesületünknek adományoztak. E teljes hagyatékok mellett köszönettel nyugtazzuk Nagy Géza, Róbert Endre, Nagy Miklós, Lőrinczi Mihály, Pataki József örököseinek, hogy értékes kiadványokkal gazdagították gyűjteményünket. Polcainkon hálás emlékezéssel őrizzük Jancsó Béla, Rác Gábor és Rác Kotilla Erzsébet könyveit. Özv. Binder Pálnének férje helytörténeti gyűjteményének reánk testálását köszönjük. Asztalos Sándor professzor fényképgyűjteményének nálunk való elhelyezéséért özvegyének vagyunk hálásak.

Mivel a ma begyűjtésre váró kulturális örökség teljességének tárolására nem vállalkozhattunk, az EMKE vezetőségével megállapodtunk arról, hogy az 1918 utáni erdélyi szépirodalmi hagyatékot az EMKE veszi át, és a kolozsvári Szabédi-házban irodalomtörténeti gyűjtemény rendez be.

Az örökségek és adományok mellett szerény lehetőségeink arányában vásárlásokra is vállalkoznunk kell, mert csak így menthetünk meg értékes szellemi javakat az enyészettől. Személyes örömet jelentett számunkra, hogy a Bölöni Farkas Sándor által életre hívott Gondoskodó Társaság alapító okiratának eredeti példányát megvásárolhattuk. Eredményeink között tarthatjuk számon, hogy fényképgyűjteményünket az említett ajándékozás mellett vásárlás útján is számos értékes darabbal gyarapíthattuk.

Ami Egyesületünk tudományos munkálkodását illeti, mint köztudott, öt szakosztályunk működik. Él és gyarapodik a könyvtár, s egyelőre kis létszámú kutatócsoportunkból távlati célként tudományos intézetet óhajunk kifejleszteni.

Közgyűlésünket megelőzően valamennyi szakosztály megtartotta tisztújító közgyűlését, s meghallgatva az ott elhangzó beszámolókat, megállapíthattam, hogy az erdélyi magyar tudományos életben bőven adódnak olyan feladatok, melyeket magunknak kell megoldanunk. Az a

körülmény, hogy a romániai magyarság tudományegyetemének a kérdése – reményteljes várakozások ellenére – mindmáig nincs megoldva, károsan érinti a magyar nyelvű tudományos kutatást is. 1989 decemberétől kezdődően csupán annyi változás történt, hogy megszaporodtak a magyar nyelven is előadott diszciplínák, de ezen a kizárólag az oktatásra korlátozódó előrelépésen túl a tudományegyetem másik nagy feladatának, a tudományos alkotó munkának magyar nyelven való gyakorlására vajmi kevés példát említhetünk. A kolozsvári tudományegyetem első rektorának, Berde Áronnak a szavait idézve hangsúlyozom, hogy egy impozáns épületet nem falai tesznek egyetemmé, hanem a benne otthonra talált szellemiség. Ennek a szellemiségnek a hatékonyságát csak a kikerülő fiatal nemzedék tantermekben szerzett felkészültségében, valamint az egyetemi tanári szobákban, laboratóriumokban és könyvtárakban fogant és megvalósított tudományos teljesítményekben mérhetjük le.

Szakosztályaink biztosítják a magyar nyelvű szóbeli nyilvánosságot és kiadványaink révén az írásos megjelenést is az anyanyelven folyó alkotómunkának. A gyakran emlegetett „multikulturalitás” mögött nálunk – kimondatlanul – a magyar nyelv feleslegességének a tétele húzódik meg. A tudásszociológiailag minálunk rendkívül önkényesen használt „multikulturalitásról” remélhetőleg hamarosan alapos fogalmi tisztázást olvashatunk az *Erdélyi Múzeum* hasábjain.

Az EME most leköszönő elnöksége következetesen tartotta magát ahhoz az elvi álláspont-hoz, melyet az újrakezdésünk folyamatát irányító Jakó Zsigmond professzor így fogalmazott meg: „A feltétlenül kiharcolandó magyar nyelvű felsőoktatás és a nemzetiségi tudományosság szervezetének, az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek az együttműködése nélkül ma már elképzelhetetlen korszerű magyar tudományművelés Erdélyben. De tanulnunk kell a múltból, és ezt az együttműködést nem a múzeumi gyűjteményekre, hanem magára a tényleges kutatómunkára kell alapoznunk. Világosan kell látnunk, hogy tudományosságunk a jövőben csak két lábra állítva lehet korszerű és eredményes. Az egyik lába a magyar nemzetiségi tudományosság szervezet, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a másik viszont az állami magyar felsőoktatás kell hogy legyen.”

De mindaddig, amíg két lábon járva nyugodt léptekkel nem haladhatunk előre, fél lábon sántikálva, szakosztályaink keretében kell teret biztosítanunk a magyar nyelvű tudományos munkának. Elsősorban nem azért, hogy az életből lassan kifelé baktató öreg kutatóknak szereplési teret biztosítsunk, hanem azért, hogy a tudomány iránt elkötelezett öreg és fiatal nemzedékek anyanyelvükön érintkezhessenek közösségükkel, illetőleg kerülhessenek egymással szakmailag emelkedett szintű kommunikációs viszonyba.

Egyesületi keretben intézményesített kutatómunkánkban az anyagi körülmények három kutatói állás teremtését tették lehetővé. Tamásné Szabó Csilla – az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár állandó munkatársa – jelentős mennyiségű szócikk írásán kívül bekapcsolódott a magyar nyelvemlékek kiadási programjába és egyik szerkesztője volt a Döbrentei-kódexnek. A történész Jakó Klára a moldvai és havasalföldi vajdák magyar nyelvű levelezésének összegyűjtését és kiadását vállalta. Mutatványként a budapesti *Holmi* hasábjain megjelent publikációja jó fogadtatásban részesült. A filozófiatörténeti érdeklődésű Demeter Attila az erdélyi magyar értelmiségiek kataszterének elkészítését tűzte maga elé célul, mely munkát – mivel egyetemi tanársagáig neveztek ki – addigi segítőtársa, Illyés Szilárd folytatja. Munkájuk eredményeként benyújtották *Jelentés az erdélyi magyar értelmiségiek kataszteréről* című dolgozatukat, mely sok adattal készíti elő annak számszerűsítését, hogy a diplomások közül *megközelítően* hányan minősíthetők alkotó értelmiséginek. Megszívlelendő és természetesen további elemzést igénylő jelentésükből egy gondolatot emelek ki. Teszem ezt azért is, mivel az erdélyi magyar értelmiség legnagyobb része az oktatás területén végzi kenyérkereső munkáját. Idézet Demeter Attila és Illyés Szilárd kutatási jelentéséből: „Az aktuális kultúrpolitikai konjunktúra hajlamos figyelmen kívül hagyni az elemi, gimnáziumi és középiskolai oktatás támogatását, és figyelmét kizárólag a

felsőoktatásra, illetve az egyetemi képzésre irányítja. Ez arra ösztönzi a legjobb képességű tanár-értelmiséget, hogy egyre magasabb oktatási szintekre pályázva mintegy kiessen magából az oktatási rendszerből. Ma már szinte elképzelhetetlennek tűnik, hogy valaki magas szintű kutatói tevékenysége mellett ugyancsak magas szintű oktatói tevékenységet folytasson például egy elemi iskolában. Ennek az elméleti és gyakorlati tevékenységek közötti szakadéknak az áthidalására, a magas színvonalú munkát végző értelmiségiek tevékenységi körének kiszélesítésére ugyancsak figyelmet lehetne szentelni a felmérés további irányvonalának kialakításakor.”

Már ez az – alkalmasint termékeny vitát is kiváltható – megállapítás arra figyelmezteti a ma megválasztandó új EME-vezetőséget, hogy az egyesületi keretben folyó tudományos munka rádiuszát tovább növelje. A lezajlott szakosztályi közgyűléseken többen is felvetették, hogy szakterületüknek vannak olyan kutatási területei, melyek nem kívánnak infrastrukturális beruházásokat (laboratóriumot, drága műszereket). Azt hiszem, hogy ezek között is első helyen kell számon tartani a neveléstudományi szükségletet. Schneller Istvánnak, az 1919-ben eltávolított egyetemi rektornak és pedagógiaprofesszornak a tanítványai, Makkai Sándor, Varga Béla, Imre Lajos a két világháború között a neveléstudományt magas színvonalon tartották és ne felejtjük el azt sem, hogy Márton Áron az *Erdélyi Iskola* című lap szerkesztésével és benne publikált nevelési tárgyú írásaival tett biznyságot először arról, hogy rövidesen az erdélyi magyarság egészének hivatott vezetője lesz.

Ha az új vezetőségnek módjában lesz a romániai és magyarországi hivatalos vezetéssel olyan megállapodásra jutnia, mely lehetővé teszi mostani kutatócsoportunk intézetté való fejlesztését, pontos fontossági sorrendet kell felállítania, hogy melyek azok a tudományok, melyeknek művelésére az EME alkalmazta kutatókat kell beállítani.

Egyesületi keretben folyó eljövendő tudományos kutatásainkról szólva emlékeztetni szeretném a tisztelt közgyűlést arra is, hogy minden tudományos tevékenység végcélja az emberi szem és elme előtt fel nem tárulkozott *Igazságnak* a napfényre hozása. A tudományos Igazság, de talán az erkölcsi Igazság is *egyetemes* érvényű. De a hozzá vezető út egyedi, latin eredetű szóval kifejezve: *individuuális*. Egyedi sajátosságként jelenik meg kutatásaink magyarnyelvűsége és a témaválasztásban térbeli helyzetünk: az, hogy kisebbségi sorsban élő romániai magyarok vagyunk, akiknek például tudományos jogegyenlőségünkért vívott küzdelmünkben tudományosan képzett jogászokra, a gazdasági nyomorúságunkból való kiláboláshoz gazdaságtudományban járatos szakemberekre van szükségünk.

A tovább sorolható szükségletek kielégítését – új szakemberek kiképzését – szolgálta az ösztöndíjakkal való támogatás. Ezen a helyen is hálával nyugtázzuk, hogy Művelődési Minisztériumán keresztül a magyar állam, valamint a Magyar Tudományos Akadémia sietett a határon kívül élő magyarság támogatására.

A kérdést tárgyaló főtítkári jelentéshez annyit tennék hozzá: nagyon kell vigyáznunk arra, hogy ez az ösztöndíjrendszer akarva vagy akaratlanul ne szolgáljon egy szelektív betelepítési (tőlünk nézve: kitelepítési) művelődéspolitikai gyakorlatot.

Szeretnék néhány szót mondani rendezvényeinkről is. Ezeknek három fő típusa alakult ki. Egyik a nagy nyilvánosságnak szánt ünnepélyes alkalom. Ilyen volt Szabó T. Attila emléktáblájának elhelyezése a fehéregyházi gótikus templom szentélyében, ilyen volt Wesselényi Miklósról való emlékezésünk Hadadon, Zilahon és Zsibón; sokan eljöttek ebbe a teológiai díszterembe, amikor az 1848–19-es forradalom eseményeit és eszméit elevenítettük fel. Az erdélyi magyar közösség várja és méltányolja az ilyen jellegű rendezvényeket. Ezekből nem kell sok, de amelyeknek a szervezésére vállalkozunk, azoknak igen magas színvonalúaknak kell lenniük. Azt hiszem, ebben a tekintetben nincs szégyellnivalónk. A második típusa rendezvényeinknek a szűkebb szakmai körű összejövétel. A „szűkebb” középfokú melléknév nem a résztvevők szá-

mára, hanem a szakmaiságra utal. Orvosaink évi vándorgyűlésein például többszáz orvos és gyógyszerész jelenlétében hangzanak el tudományos előadások, és bontakoznak ki termékeny szakmai viták. A harmadik – de az eddigieknél semmivel sem jelentéktelenebb – rendezvénytipusunk, jelenlét tekintetében is, a szűk körű műhelytalálkozó, ahol már egy-egy tudományág *speciális* kérdései kerülnek terítékre, legyen az a helynévkutatás metodológiája vagy a kolozsvári Szénafüvek állatvilágának statisztikus bemutatása.

Itt említem meg, hogy az idén először került kiosztásra az öt éve alapított Entz Géza-díj, melyet a gróf Mikó Imre Alapítvány kuratóriuma és az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnöksége Imreh István nyugalmazott egyetemi tanárnak, a székely múlt tudós kutatójának ítélte oda.

Mondandóm még bőven lenne, de befejezésül egy, a múltunkra visszatekintő, de előttünk álló feladatra emlékeztetve zárom beszámolómat.

A ma megválasztandó új vezetőség mandátuma az ezredfordulós ünnepek után két évvel, 2002-ben jár le, abban az esztendőben, amikor a magyarság 1802-ben született két nagy fiára, Kossuth Lajosra és Bolyai Jánosra emlékezik majd. Készüljünk fel olyan hozzáértéssel és körültekintéssel ezekre az alkalmakra, hogy román testvéreinkkel elhitethessük: senki az erdélyi román jobbágytömegek felszabadításáért nem tett többet, mint Kossuth Lajos, a nagyvilág pedig véssze az emlékezetébe, hogy az egyetemes érvényű *Igazság* kimondói között ott fénylik a Bolyai János neve is.

Megköszönve, hogy végighallgattak, ez évi közgyűlésünket megnyitom.

Kiss András főtitkári jelentése

Az előző évekhez felsorakozó 1997. évi jelentésünk egy időben összegező beszámolója is annak a négyesztendő időszaknak, amelyre az 1994-beli tisztújításkor Egyesületünk tisztségviselői megbízatást kaptak a testület igazgatására. E tevékenység ellátása során viszont azt, hogy a számunkra meghatározó polgári jogállamiság mennyiben valósult meg, elsősorban a ránk bízott Egyesület szemszögéből ítélni lehet. E tekintetben azonban azon kívül, hogy lehetőségünk nyílt az Egyesület újraindításához, nem számolhatunk be eredményekről. A polgári jogállam pillérei közé tartozó olyan állampolgári alapjogok, mint a jogsértő intézkedések orvoslása, a jogszerűen szerzett magántulajdon és a szerzett jogok tiszteletben tartása, valamint a teljes jogegyenlőség gyakorlása, nem valósultak meg. Ehhez változatlanul elengedhetetlennek tartjuk a már létezett polgári jogrendet sértő törvénytelen intézkedések hatálytalanítását és a jogsértések általános érvényű orvoslását. Az általános érvényű – és nem kisebbségi kiváltság- vagy engedményként – tulajdonosi jogcímen visszajuttatott javainknak a tudományosság érdekében történő használatáról tulajdonosként – egyenlő félként – készek voltunk és vagyunk tárgyalni. Viszont tulajdonjogunk helyreállításához ragaszkodunk, ugyanis változatlan nézetünk, hogy a kultúra ismérvei azonosak, az ezek szerint történő értékbeli hozzájárulás, alkotás egyaránt a kultúrát gyarapítja. Akárcsak az Egyesületünk elsőrendű céljaként meghatározott *anyanyelvű tudományművelés*, amit viszont leghatékonyabban mi tudunk gyámkodás nélkül, önállóan elvégezni. A meg nem valósult jogorvoslat hiányában is egyesületi céljaink változatlanok maradtak, azokat azonban a lehetőségek szerint kiépített működési keretünkben igyekeztünk elvégezni.

Szervezés

A rendes tagok létszáma az 1994. évi jelentésünkben feltüntetett 1789-hez viszonyítva 3170, a gyarapodás négy év alatt 1381 új tag (taglétszámunkból 1348 egyetemi hallgató, 109 pedig alapító tag). A létszámnövekedés az egyetemi hallgatók nagyszámú beiratkozásának tulajdonítható. Eredményeink közé soroljuk könyvtáraink vonzóerejét az egyetemi hallgatók kö-

rében, viszont nagyobb számú részvételük tagjaink sorában azzal a feladattal is jár, hogy őket az egyetem elvégzése után is tartsuk meg tagjaink között, mint a különböző munkaterületeken számba jöhető és bekapcsolódó utánpótlást. Hasonló reményeket fűzünk a már régebről egyesületünk életében tevékenyen működő ifjúsági szervezet testületek, a Kolozsvári Magyar Történezhallgatók Egyesületének (KOMATE) és a biológia szakos hallgatók ÖKO-STUDIUM csoportjának, valamint az 1997-ben bekapcsolódott földrajz és geológia szakos hallgatók csoportjának (GEKKO) munkásságához, és bízunk tagjaik további részvételében, feladataik vállalásában és teljesítésében.

Két könyvtárrészlegünk, a Jordáky Lajos könyvtár (Haşdeu–Kökert utca 39. sz.) és a nyelv-, irodalom- és történelemtudományi szakkönyvtár (Lăcătuşului–Lakatos utca 3. sz.) mellett az EME-házban is beindult a Természettudományi és Matematikai Szakosztály szakkönyvtára. Titkárságunkon pedig az Orvostudományi Szakosztály helyi csoportjának könyveit helyeztük el. A könyvtárosi teendőket négy könyvtáros látja el.

Megtörténtek az előkészületek könyvtárrészlegünk állományának egységes számítógépes feldolgozására. Könyvtári állományunk gyarapodásában jelentős része van az Országos Széchényi Könyvtár Nemzetközi Csereszolgáltatának, és rendszeresen ellátnak kiadványaikkal a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és a Magyar Országos Levéltár is.

Az EME-ház kihasználása állandóan teljesebbé válik. Az ottani munkahelyek, könyvtári részlegek, kiadványraktár mellett előadótermünk szinte naponta foglalt szakosztályaink, csoportjaink számára, de a lehetőségek szerint rendelkezésére bocsájítjuk testvérszervezeteinknek és magyar tudományos és művelődési intézményeknek is. Külön ki kell emelnünk, hogy a magyar nyelvű egyetemi oktatás keretében a meghívott vendégtanárok közül többen is igénybe vették az előadótermet. Hasonlóképpen vendégszobánkat is a fenti szempontok szerint bocsájtottuk az igénylők rendelkezésére.

Szakosztályaink, kutatóműhelyeink

Az elmúlt négy esztendőhöz hasonlóan szakosztályaink ebben az esztendőben is eredményesen folytatták munkájukat. A kutatási eredmények közlése és megvitatása terén a havi felolvasóülések mellett vagy helyett egyre nagyobb teret kapnak az évi tudományos ülésszakok, illetve az újraélesztett vándorgyűlések. Ezek eredményeit a szakosztályi közgyűlések megvitták, tétel felsorolásukat pedig az *Erdélyi Múzeum* 1997. évi 3–4. száma közli. Csoportjaink és fiókegyesületeink is eredményesen fejlődnek.

Tudományos kutatóink az előbbi jelentésekben említett kutatási területeken végzik munkájukat. Ezek a magyar nyelvtörténet (elsődlegesen részvétel az Erdélyi Magyar Szótörténeti Társzerkesztésében), Erdély írásos kultúrája, valamint a romániai magyar értelmiségi potenciál felmérése.

Kiadványaink

Rendszeresen megjelenő időszaki kiadványaink (*Erdélyi Múzeum*, *Múzeumi Füzetek*, *Orvostudományi Értesítő*) mellett az *Erdélyi Tudományos Füzetek* sorozatunkban a 223. számú füzetként megjelent Benkő Elek *Középkori mezőváros a Székelyföldön* című munkája és 224. számként nyomdába került Egyed Emese *Levelek fejéről Múzsák sisakomat. Barcsay Ábrahám költészete* című tanulmánya. Az *Erdélyi Történelmi Adatok* sorozatban Kovács András *Gyulafehérvár város törvénykezési jegyzőkönyvei* című forráskötetének megjelenése a közeljövőben várható. A *Műszaki Tudományos Füzetek* sorozatban *A fiatal műszakiak tudományos ülésszaka II.* címmel jelentek meg a bemutatott dolgozatok. Önálló kötetként Egyesületünk ki-

adásában megjelent Deé Nagy Anikó *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*, valamint Sepsí Árpád és Kohl István *A kárpáti barnamedvéről* című munkája, és megjelenés előtt áll a Demény Lajos szerkesztette *Székely Oklevéltár* IV. kötete.

A második világháború utáni magyar nyelvű könyvtermést számba vevő eddig megjelent két kiadványunkat követően az Országos Széchényi Könyvtárral közösen kiadtuk a Monoki István összeállításában a két világháború közötti anyagot tartalmazó, a *Magyar könyvtermelés Romániában* című bibliográfia I. kötetét. Ugyancsak közös kiadványként, ezúttal a budapesti Akadémiai Kiadóval, megjelent az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* IX. kötete. Kiadványaink részben az Illyés Közalapítvány, részben a budapesti Művelődési és Közoktatási Minisztérium Határon Túli Könyvpályázatán szerzett támogatással, illetve a címlap belső oldalán feltüntetett támogatóinknak köszönhetően jelentek meg.

Ösztöndíjak

A közvetlenül Egyesületünk ajánlása alapján juttatott ösztöndíjak közül az előző évekhez hasonlóan 1997-ben is a Magyar Tudományos Akadémia által juttatott öt ösztöndíj került kiosztásra. Ezeket két filozófia szakos, egy matematikus, egy matematika-módszertanos és egy közgazdász pályakezdő kapta. Az előző évekhez viszonyítva, annak érdekében, hogy a hazai magyar kutatói utánpótlást biztosítsuk, pályázati feltételként szerepelt, hogy a pályázó az országban legyen doktorandus. Előnyt jelentett, ha már munkaviszonyban álló személy pályázott. A kéthetes Europa Institut ösztöndíjban 1997-ben 19 tagunk részesült, 1994-től összesen 60 tag.

A budapesti Művelődési Minisztérium által kiírt és a múltban Egyesületünk kezelésére bízott posztgraduális ösztöndíjak közül leginkább az vált be, amely legfeljebb hat hónapig terjedő ösztöndíjat biztosít azoknak, akik megkezdett kutatásaikat kívánják kiegészíteni magyarországi kutatásokkal. 1997-ben ebből az ösztöndíjsoportból 55 személy részesült összesen 100 havi ösztöndíjban, 1995 és 1997 között pedig 151 pályázónak biztosítottak 350 havi ösztöndíjat. Ez a kutatói ösztöndíjsoport a jövőben szerintünk kibővíthető. Másoddiploma megszerzését szolgáló ösztöndíjat 1997-ben 25 pályázó kapott, 1995 és 1997 között 75-en jutottak ösztöndíjhoz.

A doktorandusi ösztöndíjak területén a legvitatottabb ennek az ösztöndíj csoportnak a mai szempontok szerinti léte és kezelése. Előző évi jelentéseinkben és külön beadványban is kifejtettük, hogy mai formájában ez az ösztöndíjtípus nem szolgálja a romániai magyar tudományosság gyarapítását, az utánpótlás biztosítását. Változatlanul fenntartjuk azt az álláspontunkat, hogy a hazai tudományosságban már helyet kapott vagy már kezdeti eredményeket felmutató pályázók kapjanak doktorandusi ösztöndíjat. Elutasítjuk az 1997-ben tartott közös értekezleten elhangzott – egyébként rossz példára hivatkozó – „hadd menjenek” szemléletet. Természetesen ki-ki legjobb belátása szerint keresse ott a jövőjét, ahol ezt jónak látja. De ezt ne abból a pénzügyi fedezetből, amit a romániai magyar tudományosság utánpótlására, megerősítésére szántak. A Természettudományi és Matematikai Szakosztály az 1998/99. tanévre kidolgozott egy minősítési pontrendszert. Amennyiben Egyesületünket felkérlik, úgy ennek alapján továbbra is vállalja részvételét az ösztöndíjak kezelésében, de véleményünk szerint ezt kizárólag a professzionizmus jegyében teheti, tudomány- és népesedéspolitikai szempontok figyelembevételével. Nem tartjuk járhatónak a professzionizmuson és az említett szempontokon túli népszavazás típusú döntésmódot. Egyébként 1997-ben 22 személy kapott PhD ösztöndíjat, 30 pedig pótösztöndíjban részesült, 1993–94-ben 56 pályázó részesült PhD ösztöndíjban, 1995 és 1997 között pedig 66 rendes, 164 pedig PhD pótösztöndíjban. Ebből 1997-ben 22 személy jutott rendes PhD és 30 személy pótösztöndíjhoz. Visszatérésükről nem számolhatunk be.

Az alatt a nyolc esztendő alatt, amíg az ösztöndíjakat kezeltük, nyilván hibákat is elkövetünk, de például – összehasonlítva döntéseinket az első évek mások által hozott döntéseivel – az Erdélyi Múzeum-Egyesület ösztöndíjkezelésében nem érvényesült sem a nepotizmus, sem a klientúraszerzés, ezt pedig egyik legszebb eredményünknek véljük.

Adományok, támogatások

Tagjaink és támogatóink az 1997. esztendőben is különféle adományokkal igyekeztek Egyesületünket segíteni. Itt a tárgyi adományok sorában a szerzők és könyvszerető tagjaink állnak az első helyen. Ezek közül ki kell emelnünk Rácz Gábor és felesége, Kotilla Erzsébet egykori marosvásárhelyi egyetemi tanárok nagyszámú értékes művészettörténeti súlypontú könyvadományát, Binder Pálné kéziratadományát (néhai Binder Pál hagyatékából) és Mócsy László, a Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály titkáráét, aki egy teljes Corpus Juris sorozatot adományozott Egyesületünknek. Hasonlóképpen ki kell emelnünk Vargha Júlia csíkszeredai és Csavar István Emil kézdivásárhelyi tagtársainkat, akik évente nagyobb összeggel támogatják Egyesületünket. Egyesületünk fenntartását és működését alapvetően azok a támogatások biztosítják, amelyeket nyílt pályázatok alapján az Illyés Közalapítványtól kapunk, illetve amelyekben a Soros Alapítvány részesít (számítógépek). Egy könyvkiadási pályázat kivételével sajnos nincs tudomásunk olyan nyílt felmérésről, illetve támogatási szándékról, amit kormányzat hirdetett volna meg.

Ingatlanok, székhelyek, bérlemények

A főtéri Wass Otília ház ügyében a strasbourgi nemzetközi bírósághoz fordultunk. Most van folyamatban az onnan kért kiegészítések megszerkesztése. A kisebbségi javak visszaadását rendező törvényjavaslatot nem tartjuk kielégítőnek, mert figyelmen kívül hagyja a tulajdonjogra vonatkozó általános alapelveket.

Kapcsolatok, együttműködések

Eddigi kapcsolatainkat mind országon belül, mind határon túli viszonylatban fenntartottuk, fejlesztettük. A Kriza János Néprajzi Társasággal, az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társasággal, a Romániai Magyar Közgazdász Társasággal, az Erdélyi Kárpát Egyesülettel, valamint közművelődési téren az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesülettel gyümölcsöző együttműködés alakult ki, ezt bizonyítják közös rendezvényeink is. Jó kapcsolataink vannak professzionális viszonylatban a román történetkutatókkal. Biztatónak tekintjük azt az együttműködési megállapodást, amelyet a gundelsheimi Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde e. V. Heidelberg tudományos munkacsoporttal kötöttünk.

Tisztelettel kérjük a fentiek tudomásulvételét, jelentésünk elfogadását, megbízatásunk lejártaival pedig felmentésünket.

Soó Tamás jelentése az 1997. évi gazdasági-pénzügyi tevékenységről

Az országunkban részben végbement és részben folyamatban levő gazdasági-társadalmi átalakulás körülményei között az EME pénzügyi-gazdasági feladatainak megoldása egyre nehezebb kérdések elé állítja a vezetést.

Az EME bővülő feladatai, programjai mind nagyobb anyagi ráfordítást igényelnek, a pénzügyi források ellenben egyre jobban beszűkülnek. Azok a támogatások, melyek eddig igen nagymértékben fedezték pénzügyi szükségleteinket, az infláció és a gazdasági reform által előidézett árrobbanás feltételei között csak részben fedezik kiadásainkat. A megadott támogatások volumene mit sem változott az utóbbi három évben, nem követte az infláció okozta kiesést.

Emellett az is gondot okoz, hogy a megadott támogatások rendszeresen a költségvetési év második felében kerülnek folyósításra, felhasználásuk átcúsúzik a következő esztendőre, minek következtében arra kényszerülünk, hogy fenntartásunk érdekében felhasználjuk tartalékainkat, s félő, hogy egy adott pillanatban a késedelmes folyósítás pénzügyi ürt idéz elő, s az EME működését veszélyeztetheti. A megoldás az lenne, ha a támogatás elnyerésére indított pályázatokat az év első hónapjában vagy inkább a megelőző év végén lehetne benyújtani, s elbírálásuk az év első hónapjában megtörténhetne. Leghathatósabb természetesen az lenne, ha tudomásul vennék az EME létét és a fenntartásának biztosítására szánt támogatást pályázat nélkül folyósítanak, biztosítva ezzel a folyamatos működés zökkenőmentességét. A különböző programok, kutatások, rendezvények részére lehetne célpályázatokat kiírni, s az mehetne a maga útján.

Elemelve az 1997. évi költségvetésünk teljesítését, a bevételnél 9%-os túllépést értünk el a kiadványok értékesítésének több mint kétszeres eredményével. A tagdíjbefizetéseknél viszont az elmúlt esztendőben sem sikerült a tervezett bevételt elérni, 30%-kal maradtunk el. Ehhez bizonnyra az általános leszegényedés is hozzájárult, így az a tervünk, hogy a tagdíjak legalább az adminisztrációs kiadásokat fedezzék, most sem valósult meg. A többi bevételi forrásaink a tervezettnél megfelelően alakultak. Ennek eredményeképpen a tervezett 259 770 ezer lej előiránnyal szemben 283 998 ezer lejt vételeztünk be.

A kiadások viszonylatában 103,27%-os túllépés mutatkozik. Az említett, bennünket is sújtó gazdasági romlás elsősorban a dologi kiadásoknál jelentkezett. Az előirányzat 70%-os túllépése a fenntartási költségek, közszolgálati díjak, karbantartási és ügyviteli kiadások (irodaszerek, posta-telefon stb.) alakulásában mutatkozott meg, s azt eredményezte, hogy az előirányzott 31 millió lejjel szemben 67 milliót költöttünk el. Az is igaz, hogy ebben bennefoglaltatik az a 24 millió lejes kiadás is, amit a raktározási felület bővítésére használtunk fel.

A személyi kiadások tekintetében az előirányzaton belül maradtunk.

Annál sajnálatosabb, hogy az alaputatásokra szánt 60 millió lejből csak 44,500 ezret használtunk fel. Objektív okokból az Erdélyi Magyar Nép Történetének megírása nem fejeződött be, s ugyancsak csúszik a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon IV. kötetének elkészülése is, s így az erre szánt összegeket nem tudtuk elkölteni.

A kiadványok költségeire szánt összegből 81%-ot használtunk el. A megtakarítás egyes kiadványaink olcsóbb előállítási költségeinek tudható be.

Rendezvényeink a tervezettnél megfelelően bonyolódtak le, s így a költségek is a terv szerint alakultak.

Elemelve a költségvetés egyes fejezetei közötti arányt, megállapíthatjuk, hogy a tudományos jellegű kiadások az összköltségek 70%-át képezik az előirányzott 74%-kal szemben. Összehasonlításképpen megjegyezzük, hogy ugyanez az arány 1998 viszonylatában 69,37% lesz.

Ez az arány a beadott célpályázatok elnyerése és megvalósítása esetén a tudományos munkákra fordított kiadások javára fog módosulni.

Szükségesnek tartjuk tájékoztatni a közgyűlést arról is, hogy az elmúlt időszakban különböző alapítványokhoz pályázatokat nyújtottunk be tudományos programtervezetek megvalósításának támogatására, valamint a magyar Művelődési Minisztérium Határon Túli Könyvkiadással foglalkozó Főosztályához kiadandó könyveink anyagi támogatására. A pályázatok összege 63 280 ezer lej volt, a kapott és beváltott összegek értéke 77 813 ezer lej jelentett.

Ezeknek a támogatásoknak a segítségével szerveztük meg a történelem szakos hallgatók latin nyelv oktatását, rendeztük sajtó alá a Böhm Károly-emlékülésen elhangzott előadások anyagát, járultunk hozzá az Enyedi György emlékére rendezett nemzetközi konferencia kiadásaihoz, hozzáfogtunk az erdélyi magyar tudománytörténet kéziratok anyagának, először Bolyai János kéziratának számítógépes feldolgozásához, a Romániai Magyar Értelmiségi Kataszter anyagának gyűjtéséhez és létrehozásához, Alvincen megrendeztük a „Tornyot raktam” ifjúsági műemlékvédelmi vándorgyűlést, valamint biztosítottuk az ÖKO-STUDIUM elnevezésű, biológus diákokból álló tanulmányi csoport tudományos igényű megfigyelő-, gyűjtő- és feldolgozótevékenységének anyagi alapját.

A könyvkiadási pályázat eredményeképpen 4600 ezer forint támogatás fért be a fent említett összegbe, amiből a *Romániai Magyar Szótörténeli Tár IX.* kötetének megjelenését; a *Székelly Oklevéltár* hamarosan megjelenő IV. kötetének költségeit; a *Magyar könyvtermelés Romániában a két világháború között* Monoki István által összeállított bibliográfiájának kötetét, Egyed Emese *Levelek fejéről Múzsák sisakomat* című könyvét, Kovács András *Gyulafehérvár város törvénykezési jegyzőkönyvei* című munkáját, Nagy Tóth Ferenc *Régi erdélyi almák* című monográfiáját (mindkettő nyomdában van), valamint Dr. Kún Imre orvosprofesszor *Klinikai endokrinológia* című munkájának kiadási költségeit támogattuk.

1998-ra ugyancsak megpályáztuk további hat tudományos munka megjelentetésének anyagi támogatását a fent említett minisztériumban.

Az 1998. évre elkészített költségvetési előirányzat összeállításánál igyekeztünk a szükségleteket lefedezni, biztosítva az EME munkájának zökkenőmentességét. A 392 800 ezer lejre kiterjedő költségvetés, reméljük, teljesíthető lesz minden fejezetében, s biztosítja az EMÉ-re háruló feladatok maradéktalan végrehajtásának anyagi feltételeit.

Mindehhez szükséges az is, hogy anyagi forrásainkat a mai körülményeknek megfelelő arányban módosítsuk. Ennek érdekében tisztelettel javasolom a Közgyűlésnek, hogy a tagdíjakat a következőképpen állapítsa meg: az aktív tagok évi tagdíja 30 000 lej, az alapítótag-díj 200 000 lej legyen, azzal, hogy a nyugdíjasok az évi tagdíj 50%-át fizessék, a diákok tagdíja 5000 lej legyen. Csak összehasonlítás kedvéért említem, hogy megalakulásunkkor a tagdíj 500 lej volt, az alapítótag-díj 5000 lej (egy egyetemi tanár havi fizetése).

Tisztelettel kérem a Közgyűlést előterjesztésem elfogadására, és a vezetőség részére a felmentést megadni szíveskedjék.

A Számvizsgáló Bizottság jelentése

Alulírott Dr. Kerekes Jenő, az Erdélyi Múzeum-Egyesület megbízott ellenőre folyó hó 16-án megvizsgáltam az Egyesület pénzügyi-gazdasági tevékenységére vonatkozó nyilvántartást, az 1997. évi költségvetés teljesítését, valamint az 1998. évre összeállított költségvetés tervezetét. Mindezekkel kapcsolatban megállapításaimat, észrevételeimet az alábbiakban terjesztem tisztelettel az Erdélyi Múzeum-Egyesület elé tudomásulvétel és az alapszabályban előírt határozatok meghozatala céljából.

1. A pénzügyi nyilvántartás szerint 1997. december 31-én a pénztárkönyv egyenlege 3 493 470 lej volt. A Román Kereskedelmi Banknál nyitott bankszámlánk egyenlege 49 995 280 lej, takarékpénztári számlánk egyenlege 11 474 260 lej, a Román Külkereskedelmi Banknál levő valutaszámlánk egyenlege pedig 43 017 449 lej volt. Ezek az összegek mind megegyeznek a főkönyvi számlák egyenlegeivel, valamint az évvégi pénzügyi mérlegben szereplő összegekkel.

Egyesületünk az elmúlt naptári év folyamán igyekezett megfelelő pénzügyi tartalékokat létesíteni esetleges támogatási kimaradások, eltolódások átmeneti fedezése céljából. Ezek összege 34 500 000 lejt tesz ki, kamatai pedig jelenleg meghaladják a 10 000 000 lejt.

Az adósok és hitelezők számláinak egyenlege megfelel a normális tevékenység megkívánta helyzetnek. Az adósoknál szereplő kisebb tételeket, hátralékokat mielőbb rendezni kell. Javasoljuk, hogy a pénzügyi mérleg s a pénzügyi hatóságoknál történő leadása után a vonatkozó egyenlegeket az Egyesület közölje a hitelezőkkel és az adósokkal visszaigazolása céljából.

2. A könyvelési nyilvántartások vezetése az érvényben levő törvényes rendelkezéseknek megfelelően történik, a kötelezően előírt bizonylatok alapján. Az évvégi pénzügyi mérleg leadása a kolozsvári pénzügyi hatóság megfelelő hivatalánál határidőben megtörtént.

3. Az 1997-es költségvetés teljesítésével kapcsolatosan meg kell jegyeznünk, hogy a tagdíjaknál, jóllehet a hozott intézkedések eredményeként 1996-hoz viszonyítva bizonyos javulás mutatkozik, továbbra is lemaradás van (kb. 30%). Javasoljuk a megkezdett akció folytatását a tagdíjhátralékok teljes felszámolása érdekében.

A költségvetés bevételi oldalán jelentkező többletbevételek összege 25 200 000 lejt tesz ki. A többletbevételek nagy része kiadványaink eladásából származik (több mint 20 000 000 lej). Meg kívánjuk jegyezni, hogy kamatbevételeink 1996-hoz képest megduplázódtak. Az előirányzott támogatásoknál 3 000 000 lej többletbevétel jelentkezik.

A dologi kiadásoknál mutatózó 70 %-os túllépés a könyvraktárnak használt garázs, valamint más raktárhelyiség felújítási költségeiből állt elő. Emellett a túllépéshez hozzájárult a kb. szolgáltatási díjak (víz, gáz, villany, posta, telefon stb.) időközbeni emelése is.

A többi kiadásoknál a megfontolt, gondos gazdálkodásnak köszönhetően a teljesítés az előirányzottak alatt maradt.

4. A könyvelési tételek átvizsgálásánál nem találtunk hiányosságokat, túlzott vagy pazarlásra utaló kiadásokat.

5. Anyagi helyzetünk javítása érdekében ez alkalommal is javasoljuk belföldi támogatók, sikeres vállalkozók megkeresését, hogy adományaikkal támogassák egyesületünk főleg vidéken tervehett rendezvényeit. E tekintetben helyi szervezeteink nyújthatnának értékes segítséget.

6. Az 1998. évi költségvetésre vonatkozó javaslat véleményünk szerint tartalmazza a jelenlegi helyzetnek megfelelő szükségleteket és lehetőségeket.

Mindezek alapján úgy értékeljük, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület pénzügyi-gazdasági tevékenysége 1997-ben hatékony volt, a nyilvántartás pedig korrekt.

Javasoljuk, hogy a tisztelt közgyűlés a bemutatott pénzügyi-gazdasági beszámolót fogadja el, s a szükséges felmentést szavazza meg.

Munka- és kiadói terv az 1998. esztendőre

1. A szakosztályok, fiókegyesületek és csoportok részletes munkaterveinek támogatása
 2. Az integrált kutatási tervek támogatása mind a rendelkezésünkre álló ösztöndíjak, mind a Gróf Mikó Imre Alapítvány anyagi forrásainak felhasználásával

3. A tudományos kutatók munkájának ellenőrzése

4. a) A kutatási megbízások alapján készült tudományos munkák kiadása:

Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. X. kötet. Közösen adjuk ki az Akadémiai Kiadóval.

A pályázati döntésektől függően a következő megpályázott munkák kiadása:

Szabó Csaba: *Erdélyi harmóniás énekek a XVIII. századból* (forráskiadvány)

Kékedy László: *Műszeres analitikai kémia*. II. kötet

Ferencz László: *A belgyógyászati diagnosztika kézikönyve*

Sájer Laura: *A magyar szecessziós dráma stílusa*. Erdélyi Tudományos Füzetek

Vofkori Mária: *Az udvarhelyszéki Hegyalja társadalmi és gazdasági fejlődése a 16–18. században*. Erdélyi Tudományos Füzetek

b) Az évek óta folyó következő tudományos munkák támogatása:

1. Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. X. kötet

2. Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. IV. kötet

3. Erdélyi helytörténeti lexikon

4. Torockói régészeti kutatások

5. Földrajzi nevek gyűjtése

Romániai Magyar Bibliográfiák. A második világháború utáni időszaki kiadványok (Felelős szerkesztő Dávid Gyula)

5. A fiókegyesületek és helyi csoportok és a központ közötti kapcsolatok szorosabb kiépítése

6. Az alábbi, kiadói tervbe foglalt időszaki kiadványok és sorozatok megjelenésének biztosítása:

I. A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály kiadványai:

Erdélyi Múzeum. LX. kötet (Felelős szerkesztő Antal Árpád)

II. A Természettudományi és Matematikai Szakosztály kiadványai:

Múzeumi Füzetek 1998 (Felelős szerkesztő Kékedy László)

III. Az Orvostudományi Szakosztály kiadványai:

Orvostudományi Értesítő 70. kötet (Felelős szerkesztő Feszt György)

A Szakosztály Szatmárnémetiben tartott VI. tudományos ülésén elhangzott előadások

IV. A Műszaki Tudományi Szakosztály kiadványai:

Műszaki Tudományos Füzetek (Felelős szerkesztő Bitay Enikő)

7. A könyvtári anyag rendezése, nyilvántartásának előkészítése és használatba adása. Az EME különös gondot fordít az eredeti gyűjtés körébe tartozó emléktárgy (tárgyi, írásos) gyűjtésére.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnöksége és választmánya 1998. április 25-től

Elnökség

Elnök	Benkő Samu	3400 Cluj, Al. Băișoara nr. 11/22	T: 153976
Alelnökök	Kiss András	3400 Cluj, Str. I. Popescu-Voitești nr. 1–3, D/II/48	T: 130869
	Tonk Sándor	3400 Cluj, Str. Kogălniceanu nr. 29/1	T: 191221
Főtítkár	Müller Ádám	3400 Cluj, Str. Napoca nr. 14	T: 197110
Titkár	Sipos Gábor	3400 Cluj, Bdul 22 Decembrie nr. 37/24	T: 199555
Gazdasági tanácsos	Soó Tamás	3400 Cluj, Str. Paris nr. 20	T: 164527/138372
Jogtanácsos	Eckstein-Covaci Ottó	3400 Cluj, Str. Moșilor nr. 20–22	T: 191296
Ellenőr	Kerekes Jenő	3400 Cluj, Str. V. Alecsandri nr. 12/1	T: 195043

Szakosztályi elnökök és titkárok

Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály

<i>elnök</i>	Egyed Ákos	3400 Cluj, Splaiul Independenței nr. 2/1	T: 187355
<i>titkár</i>	Wolf Rudolf	3400 Cluj, Str. Dejului nr. 1 Bl. R4/43	T: 197251(iskola)

Természettudományi és Matematikai Szakosztály

<i>elnök</i>	Uray Zoltán	3400 Cluj, Str. Pavlov nr. 18/A/3	T: 195195
<i>titkár</i>	Kósa Ferenc	3400 Cluj, Pța M. Viteazul nr. 9	T: 131427

Orvostudományi Szakosztály

<i>elnök</i>	Feszt György	4300 Tg. Mureș, Al. Cornișa nr. 11/18	T: 065/217930
<i>titkár</i>	Lőrinczi Zoltán	4300 Tg. Mureș, Al. Cornișa nr. 5/19	T: 065/216990
<i>alelnökök</i>	Egyed Imre	4300 Tg. Mureș, Str. Brașovului nr. 9/85	T:
	Gyéresi Árpád	4300 Tg. Mureș, Al. Cornișa nr. 4/16	T:
	Albert István	4000 Sf. Gheorghe, Str. Kossuth L. 1 Bl. 2D Ap. 9	T:
<i>jegyző</i>	Ábrán Zoltán	4300 Tg. Mureș, Str. Borsos Tamás nr. 25/1	T: 065/211465

Jog-, Közgazdaság és Társadalomtudományi Szakosztály

<i>elnök</i>	Feyné Vincze Mária	3400 Cluj, Str. Scorțariilor nr. 38/1	T: 151134
<i>titkár</i>	Mócsy László	3400 Cluj, Str. Brâncuși nr. 18/A	T: 414250

Műszaki Tudományi Szakosztály

<i>elnök</i>	Gyenge Csaba	3400 Cluj, Str. Borzești nr. 18	T: 190710
<i>titkár</i>	Bitay Enikő	3400 Cluj, Cal. Mănăștur nr. 72/27	T: 425484

Választmány

Antal Árpád	3400 Cluj, Str. Buzușa nr. 8/57	T: 142214
Balla Árpád dr.	4150 Odorheiu Secuiesc, Str. Rosei nr. 18	T: 066/211506
Benedek Zoltán	3825 Carei, Str. M. Viteazul Bl. IV nr. 5	T: 061/861379
Bocskay István dr.	4300 Tg. Mureș, Str. Kőteles Sámuel nr. 11	T: 065/164837
Bodor András	3400 Cluj, Str. Deva nr. 4/5	T: 199318
Bors József	3400 Cluj, Str. Lăpușului nr. 8.	T: 136593
Brassai Zoltán	4300 Tg. Mureș, Al. Cornișa nr. 18/14	T: 065/217551
Czirják Árpád	3400 Cluj, Pța. Unirii nr. 17	T: 195252
Gáll Ernő	3400 Cluj, Str. Brașov nr. 7/1	T: 146582
Jakó Zsigmond	3400 Cluj, Str. E. Racovița nr. 4	T: 139638
Jodál Endre	3400 Cluj, Str. Donáth nr. 115, Bl. 02 ap. 25	T: 183052

Kerekes László	3400 Cluj, Str. Fântânele nr. 1 Bl. P/ 27	T: 185818
Molnár Géza dr.	3400 Cluj, Str. Fântânele nr. 63-65/28 Bl. B9	T: 182075
Murádin Jenő	3400 Cluj, Str. Pascaly nr. 11/16	T: 156509
Nagy Zoltán	3400 Cluj, Str. Mehedinți nr. 65-67 Bl. C7 Ap. 132	T:–
Nagy Tóth Ferenc	3400 Cluj, Str. Rahovei nr. 14	T: 188361
Pálfalvy Attila	3400 Cluj, Splaiul Independenței nr. 2/13	T: 187806
Péntek János	3400 Cluj, Str. Muncitorilor nr. 18/13	T:
Péter Mihály	4300 Tg. Mureș, Al. Cornișa nr. 20/14	T:
Tánczos Vilmos	3400 Cluj, Str. Hașdeu nr. 8	T:190051
Vodnár János	3400 Cluj, Splaiul Independenței nr. 4/3	T:184480

A tiszteleti tagok megválasztásának eljárása

Egyesületünk alapszabályai (1, 10, 14, és 18. paragrafus), valamint az Ügyviteli Szabályzat (4. paragrafus) értelmében tiszteleti tagságra azt a hazai vagy külföldi személyt lehet jelölni, aki „a bel- és külföldi szakkörökben elismert kiemelkedő tudományos, irodalmi, művészeti és közművelődési teljesítményeket” mutathat fel, s aki „a romániai magyar társadalom megbecsülését” kiérdemelte.

Az eljárás megindítása legalább két rendes vagy alapító tag írásos kezdeményezésére (javaslatára) történhet. Tekintettel a tiszteleti tagság jellegére (kiemelkedő alkotómunkásság, társadalmi megbecsülés), a két javaslattevő munkásságának ahhoz a szakterülethez kell kapcsolódnia, amelyben a javasolt személy is tevékenykedik.

A kezdeményezést követően – az illetékes szakosztály választmányának szakmai véleménye alapján – az elnökségé a javaslattétel joga, a megválasztás pedig az egyesületi választmány hatáskörébe tartozik, melynek érvényességét a közgyűlés erősíti meg.

Az EME múltból örökölt megbecsülését úgy tartja megőrizhetőnek, ha a tiszteleti tagságnak megfelelő tudományos és társadalmi súlyt és értéket biztosít. Ennek értelmében – őrizkedve a napjainkban burjánzó értékinflációtól – Egyesületünk csakis kivételes teljesítményekért adja e megtisztelő címet, az odaítélésben nem ragaszkodva előre megszabott időpontokhoz.

Imreh István tiszteleti taggá választása

1. Egyed Ákos tudományos főkutató, a MTA külső tagja és Kiss András ny. főlevéltáros, mindkettő az Egyesület alapító tagja (I. Szakosztály), javaslatot tett Imreh István tiszteleti taggá való megválasztására

2. A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály választmánya megtárgyalta a fenti javaslatot, és azt egyhangú határozattal támogatta.

3. Az elnökség az előterjesztés alapján, tekintve a szakosztályi véleményezést, az egyesületi választmány egyhangú határozatával a közgyűlés elé terjeszti a javaslatot, amely egyhangúlag megerősíti az egyesületi választmány döntését.

Egyed Ákos javaslata

Mint ismeretes, az EME alapszabálya lehetővé teszi, hogy a legkiválóbb tagtársakat, különösen azokat, akik fontos munkásságot fejtettek ki régebben vagy újabban szervezetünkben, örökös tiszteleti tagokká válassza. E szempontok alapján javasolom Közgyűlésünknek, hogy tegyen ajánlatot az EME ez évi Közgyűlésének Imreh István ny. egyetemi tanárnak, az MTA külső tagjának, Egyesületünk egyik legaktívabb tagjának tiszteleti taggá való választásáról.

Közismert, hogy Imreh István nehéz időkben felelős tisztséget töltött be az EMÉ-ben, nevezetesen az EME Történeti Intézetében, az EME történeti levéltárában, amelynek több éven át megbízott igazgatója volt. Tudományos munkásságát, annak eredményeit az egész magyar tudományosság nagyra értékeli. Kutatásainak íve átfogja Erdély 17–18. századi gazdaság- és társadalomtörténetét. Tanulmányainak, tudományos közleményeinek száma meghaladja a háromszázat. Ezek nélkül ma nem képzelhető el Erdély tudományos történetének a megírása. Nagy visszhangot kiváltó kötetei: *A rendtartó székely falu* (1973), *A törvényhozó székely falu* (1983) és több más munkája a székelység történelmének olyan mélyrétegeit tárja fel, amelyeket korábban alig vagy csak felületesen ismertünk. Egyetemi tanárként, tudományos kutatóként nagyszámú tanítványának – mások közt e sorok írójának érdeklődését terelte Erdély s főleg a székelység múltjának kutatása felé.

Kérem a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály Közgyűlését, szavazza meg Imreh Istvánnak az EME tiszteleti tagjává való ajánlását.

Kolozsvár, 1998. március 27.

Kiss András javaslata

Alulírott Kiss András, nyugalmazott főlevéltáros, az Erdélyi Múzeum-Egyesület alapító tagja javasolom Egyesületünk Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának, hogy a kiváló gazdaság- és társadalomtörténész, illetve egyetemi oktató Imreh Istvánt az egyesületi közgyűlésen terjessze elő tiszteleti tagságra.

Imreh István már egyetemi évei alatt bekapcsolódott abba a falukutatói mozgalomba, amely helyi viszonylatban Bálványosváralján tett hitet arról, hogy a remélt társadalmi megújodást a falu világának tudományos felmérésében, az eredmények értékesítésében és e települések lakosságának korszerű felemelésében látja. A számunkra tragikusan végződött háború után a megkezdett út eltorlaszolódott, Imreh István azonban a megváltozott körülmények között az egykori Teleki Pál Tudományos Intézet munkáját folytatni kívánó Erdélyi Tudományos Intézetben keresett és talált lehetőséget kutatómunkája folytatására. Szellemi útravalóját a Ferenc József Tudományegyetem kiváló tanáraitól, valamint nagy olvasókultúrája eredményeként gyűjtötte össze, de tudásszomja és élénk érdeklődése elvezette a településszerkezetek és közigazgatás olyan kiválóságához is, mint Magyary Zoltán. Alkalma volt betekinteni annak munkájába, és megismerhette módszereit is. A szerzett útravalóval jól sáfárkodott, és a tudományos munka jelszavakkal és ideológiának nevezett korlátokkal leszűkített útvesztőiben megtalálta a gazdaság- és társadalomtörténet, valamint a forráskiadványok terén a járható, eredményes utakat. Jóllehet legismertebb kutatási területe az erdélyi rendi társadalomban a „székely náció” helyi normái szerint szerveződött és élő társadalom történeti múltjának feltárása, intézményi és együttélési szabályainak rendszerezett tanulmányozása volt, munkásságából nem hiányzik az „egész” áttekintése sem, akár városi vonatkozású, technikátörténeti vagy statisztikai jellegű írásaira gondolunk. Minderről az a gazdag könyvészeti összefoglalás tanúskodik, amit 60. születésnapjára állítottak össze pálya- és munkatársai (*Istoricul Ștefan Imreh la vârsta de 60 de ani*. Cluj 1979). Ennek részletesebb elemzése meghaladná jelen ajánlás kereteit, és csupán nagyon hiányos tallózást tenne lehetővé. Ehelyett levéltárosként, a hozzám legközelebb álló forrástudományok művelőjeként megjelentetett megbízható, gondos forráskiadványait: *A törvényhozó székely falu* (Bukarest 1983) és *Látom az életem nem igen gyönyörű. A madéfalvi veszedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyve 1764* (Bukarest 1994) című köteteit szeretném kiemelni mint munkásságának időtálló határjeleit.

Imreh István munkásságában el nem hallgatható fejezet az a példás szakmai önzetlenség is, amivel ismereteit és tudásanyagát mások munkásságával megosztja. Arra a közismert együttműködési készségre utalok, amelynek legtermékenyebb példái közgazdasági és statisztikai tudásának, módszereinek másokkal történő megosztása, a kutatói munka rendelkezésére bocsátása.

Életpályájának a kutatói munkával szorosan összefüggő, azt kiegészítő vonulata egyetemi oktatói tevékenysége. A háború után azokhoz a fiatal reménységekhez tartozott, akikkel az elképzelt önálló magyar tudományegyetem megmaradt egyetemi tanári testületét kívánták kiegészíteni, illetve a jövő reményében pályára állítani. Imreh István az egyetemi oktatásban azok közé tartozott, akiknek az egyetemi éveket követően is sikerült alkotó kapcsolatot teremteni diákjaikkal. Az egykori egyetemi hagyományoknak megfelelően szabadon elmondott és nem olvasott előadásai életre szóló élményt nyújtottak hallgatóinak. Alkalmam volt követni oktatói pályájának azt a szakaszát, amikor a „ráosztott” jelenkori történelmet tanította. Neki sikerült ennek a jelszavakkal és előre gyártott elemekkel gúzsba kötött „tananyagban” megtanítani diákjait, hogy a történések indítékait is keressék, és gondolkozzanak arról, ami történt.

Amikor az Erdélyi Múzeum-Egyesület tevékenységét törvénytelenül megszüntető etatista intézkedés megfosztotta Egyesületünket mindattól, amit közel egy évszázadig épített, az egykori Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára rövid ideig Imreh István gondozásába került. Olyan idők voltak ezek, amikor ez a feladat legfeljebb az állagmentésre korlátozódhatott. Imreh István ezt az állagmentést is igyekezett becsülettel elvégezni.

Egy-egy kutató- és alkotómunkát végző személy értékét végső fokon nem az ajánlások és minősítések szabják meg, hanem azok az időtálló eredmények, amelyeket a következő kutató-nemzedékeknek áthagyományoz, az, amivel a szakmát, a tudományt értékállóan gyarapította. Erre a maradandónak minősülő örökségre utalok Imreh István esetében is, amikor az Erdélyi Múzeum-Egyesület tiszteleti tagjává javasolom.

Kolozsvárt, 1998. március 27-én

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának átirata

Tisztelettel közöljük, hogy a Szakosztály Választmánya az 1998. március 28-án tartott ülésén 3. napirendi pontként megtárgyalta a tiszteleti tagsági címre benyújtott javaslatokat.

Egyed Ákos szakosztályi elnök előterjeszti az EME Alapszabályzata I. fejezete, 1. paragrafusának harmadik bekezdését, amely a tiszteleti tagságra vonatkozik. A következőkben Wolf Rudolf szakosztályi titkár ismerteti Egyed Ákos akadémikus, ny. tudományos főmunkatárs és Kiss András ny. főlevéltáros írásban előterjesztett részletes javaslatát, amelyek egybehangzóan Imreh István professzor, akadémikus tiszteleti taggá való választását javasolják a közgyűlésnek.

A választmány egyhangúlag egyetértett az előterjesztett javaslatokkal, és ajánlja a közgyűlésnek Imreh István professzor tiszteleti taggá való megválasztását.

Kolozsvár, 1998. április 15.

Elnök
Egyed Ákos

Szakosztályi titkár
Wolf Rudolf

Keszeg Vilmos laudációja

Az EME Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának választmánya 1998. március 28-i ülésén hagyta jóvá Imreh István professzor, akadémikus EME tiszteleti taggá való választásának a jelen közgyűlés elé terjesztését. A választmányi ülésen elhangzott javaslat előterjesztői Egyed Ákos akadémikus és Kiss András ny. főlevéltáros.

A szakosztály választmánya a referensek véleményével teljes mértékben egyetértve egy eredményekben gazdag életmű elismerését és értékeinek méltánylását terjeszti a közgyűlés elé.

Imreh István évtizedeket töltött a tudomány szolgálatában. A szakma erkölcsét, az írott és kimondott szó hitelét és bátorságát tanulta kiváló mestereitől. Eszményeit egy munkás életen át követte, miközben töretlenül őrizte tudás- és igazságszomját, a ráció függetlenségét, tisztaságát és fölényét. Hozzáértéssel, felelősséggel, felkészültséggel megírt közlemények, vaskos kötetek, megbízható, gondos forráskiadványok sorakoznak a háta mögött. A helyi normák szerint szerveződött és élő székely társadalom történeti múltja, az intézményi és együttélési szabályrendszer, Erdély 17–18. századi gazdaság- és társadalomtörténete volt szűkebb kutatási témája, ám munkáiból nem hiányzik a társadalom egészére, az általánosabb oksági összefüggésekre való rálátás. *A rendtartó székely falu* (1973), *A törvényhozó székely falu* (1983), *Látom az életem nem igen gyönyörű* (1994) olyan munkák, amelyekkel bizonyára nem csak a kortársak elismerését vívta ki. A tudós értékét azok az időtálló eredmények szabják meg, amelyeket a következő nemzedéknek áthagyományoz, amelyekkel a tudományt értékállóan gyarapította - írja Kiss András referens. S Imreh István életműve nemcsak bennünket, kortársakat szólít meg, hanem megkerülhetetlen a szakma mindenkori művelői számára is.

A tudományos munkásság mellett szólnunk kell a pedagógus Imreh István érdemeiről, aki a tanítványok generációit nevelte türelemmel és bölcsen a szakmának és a közéletnek. Tanítványai szakmai pályáját nem szűnt meg később is figyelemmel, segítőkészen követni. És nem utolsósorban emeljük ki a közéleti személyiség és a magánember érdemeit, örökös tettekkészségét, segíteni tudását, szavainak és cselekedeteinek bölcs, megfontolt mivoltát.

Mindezeket figyelembe véve az EME Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának Választmánya jóváhagyás végett a közgyűlés elé terjeszti Imreh Istvánnak az EME tiszteleti tagjává választását.

Kolozsvárt, 1998. április 25.

Kékedy László tiszteleti taggá választása

1. Vargha Jenő ny. egyetemi előadótanár, az EME tagja és Várhelyi Csaba ny. egyetemi adjunktus, az EME alapító tagja (Természettudományi és Matematikai Szakosztály) javaslatot tett Kékedy László tiszteleti taggá való megválasztására.

2. A Természettudományi és Matematikai Szakosztály választmánya megtárgyalta a fenti javaslatot, és azt egyhangú határozattal támogatta.

3. Az elnökség előterjesztése alapján, tekintve a szakosztály pozitív véleményezését, az egyesületi választmány a közgyűlés elé terjeszti a javaslatot, amely egyhangúlag megerősíti az egyesületi választmány döntését.

Vargha Jenő javaslata

Alulírott Vargha Jenő nyug. egyetemi előadótanár, EME-tag tisztelettel javasolom, hogy az Egyesület Természettudományi és Matematikai Szakosztálya Kékedy László nyug. egyetemi professzort a tiszteleti tag nemes cím elnyerésére javasolja. Előterjesztésemet az alábbi indokkal támasztom alá:

1. Több mint negyvenévi egyetemi pályafutása során végigjárja az egyetemi oktatói ranglétra valamennyi fokozatát, melynek során több ezer erdélyi diák hallgatta mindig korszerűen felfrissített analitikai kémiai előadásait. Nagyszámú végzős diák Kékedy professzor szakszerű, igényes vezetése alatt készítette államvizsga, illetve licenciátusi szakdolgozatát.

Közel 20 doktori disszertáció elkészítésében nyújtott hathatós tudományos irányítást. Oktatói munkájának értékét emeli több sokszorosított egyetemi jegyzet szerkesztése és kiadása magyar és román nyelven.

2. Gazdag tudományos munkásságát bizonyítja mintegy 100, hazai és külföldi folyóiratokban megjelent közleménye, továbbá 7 szakkönyv szerkesztése és megjelentetése. Az említett tudományos közlemények, illetve szakkönyvek az analitikai kémia különböző területeit ölelik fel, mint a minőségi kémiai analízis, térfogatos analízis és a korszerű analitikai műszeres módszerek kérdéskörét.

Tudományos munkássága elismeréseként négy neves külföldi szakfolyóirat is szerkesztőségi tagjává választotta, közülük a Magyar Kémiai Folyóirat, az izraeli *Reviews in Analytical Chemistry*. Évtizedeken keresztül a *Studii Univ. Babeş–Bolyai*, Ser. *Chemia* folyóirat szerkesztőbizottságának tagja és főszerkesztője, nem utolsósorban az EME Természettudományi és Matematikai Szakosztálya által kiadott Múzeumi Füzetek új sorozatának főszerkesztője.

3. Kékedy László professzor jelentős szerepet vállalt a kémiai tudományok népszerűsítésében is. Mindig nagy érdeklődés előzte meg szabadegyetemi előadásait Kolozsváron és vidéken egyaránt. A középiskolai tanárok részére szervezett Bolyai Nyári Egyetemen nemcsak előadásaival emelte az ott folyó munka színvonalát, de hozzászólásai is felkeltették a hallgatóság érdeklődését.

4. Végül hadd emeljem ki szerepét az EME Természettudományi és Matematikai Szakosztályának újjászervezésében és fellendítésében, melynek 1990 és 1995 között szakosztályelnöki tisztségét is betöltötte.

A fentiekben vázolt sokoldalú oktatói, nevelői és tudományos tevékenysége méltán teszi indokolttá Kékedy László professzor EME tiszteleti taggá való választására tett javaslatomat.

Kolozsvárt, 1998. febr. 22.

Várhelyi Csaba javaslata

Kékedy László nyugalmazott egyetemi professzort több mint 50 éve ismerem. Egyetemi tanulmányaim alatt a háború utáni években laboratóriumi gyakorlataimat vezette az analitikai kémiából. Később kollégája, közelebbi vagy távolabbi munkatársa voltam egészen napjainkig.

Egyetemi tanulmányait 1938-ban az I. Ferdinánd Egyetemen kezdte, a bécsi döntés után, 1944-ben Szabó Zoltán professzor vezetése alatt doktorál. Szegedre hívják tanszemélyzeti tagnak, de itthon marad, és alapító tagjává válik a Bolyai Egyetemnek. Előbb az analitikai kémia előadótanára, majd tanszékvezető lesz. Az 1953–1958-as időszakban a kar dékánja. A Babeş–Bolyai Tudományegyetem megalakulása után 1961 és 1966 között ismét dékáni teendőket lát el.

Neve ismertté válik országszerte, később a határokon túl is. Kiváló egyetemi jegyzetei és tankönyvei magyar és román nyelven közkézen forognak napjainkban is. Igen nagy szakmai sikerének számíthatjuk az EME kiadásában megjelent *Műszeres kémiai analízis* I. rész című tankönyvét (1995). (A második kötet is már nyomás alatt áll.) Eddig több mint 10 könyve jelent meg.

Legfontosabb kutatási területe az elektrokémia (elektrokémiai érzékelők), a szilárd elektrodok felületi kezelése. Ő vezette be Kolozsváron a polarográfiás vizsgálatokat. Több tanítványa szerzett doktori címet vezetése alatt e területen. Nemzetközi hírnevét igazolja az a tény, hogy az izraeli *Reviews in Analytical Chemistry* című folyóirat felkérte szerkesztőbizottsági tagnak.

Közel 55 éves tudományos tevékenysége során kiváló szervezőnek, igen rátermett kutatónak bizonyult. Ő építette az országban az első termomérleget és termodifferenciális mérőberende-

zést, ami az utóbbi évtizedekben sok érdekes eredményre vezetett. A gázszenzorok közül az oxigénsenzort fejlesztette ki, ami igen hasznosnak bizonyult sok ipari és szennyvízes probléma megoldásában. Tudományos dolgozatainak száma jóval meghaladja a 100–150-et.

A közéleti tevékenységtől sohasem tartotta távol magát.

Az 1989-es forradalom után hamar bekapcsolódott a 40 éve megszüntetett Erdélyi Múzeum-Egyesület újjászervezésébe, több éven át elnöke volt a Természettudományi és Matematikai Szakosztálynak, s a szakcsoport folyóiratának, a Múzeumi Füzeteknek ma is a főszerkesztője.

Több mint félévszázados tudományos, didaktikai és társadalmi tevékenysége alapján javasolom, hogy Kékedy László nyug. professzort válasszák az EME tiszteleti tagjává.

Kolozsvárt, 1998. febr. 22.

**Az EME Természettudományi és Matematikai Szakosztályának átírata
Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Elnökségének**

Kolozsvár

Tisztelt elnökség!

Az EME Természettudományi és Matematikai Szakosztálya 1998. március 27-én megtartott közgyűlésén egyöntetűen javasolta Kékedy László professzor urat az Egyesület tiszteleti tagjának. Mellékeljük a közgyűlés jegyzőkönyvét, valamint Varga Jenő és Várhelyi Csaba egyetemi tanárok ajánló leveleit.

Kolozsvárt, 1998. március 30.

Tisztelettel
Uray Zoltán
Szakosztály elnök

Uray Zoltán laudációja

Kékedy László nyugalmazott egyetemi professzor tudományos és oktatói munkássága révén a mai napig az erdélyi magyar közösség legismertebb vegyésze. Az elmúlt fél évszázad során számos kémikusgeneráció emlékszik vissza kiváló, rendszeres, magas színvonalú előadásaira és laboratóriumi gyakorlataira.

A megjelent 10 könyve és számos egyetemi jegyzete (magyar és román nyelven) ma is nélkülözhetetlen szakmai útmutató a diákok és a kutatók számára. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gondozásában 1996-ban megjelent *Műszeres analitikai kémia* című könyve osztatlan sikert aratott az erdélyi és az anyaországi szakemberek körében. Konzultáns professzorként jelenleg is nagy szakmai igényességgel irányítja a fiatal vegyész doktorandusokat.

Tudományos tevékenysége főleg az elektrokémiához kapcsolódik. A polarográfia, különböző elektrokémiai érzékelők, előkezelt elektródok viselkedésének a tanulmányozása a főbb kutatási témái. Kutatásainak eredménye több mint száz jelentős publikáció, amelyek hazai és külföldi szakfolyóiratban jelentek meg.

Az 1989. évi változások után Kékedy László professzor az elsők között csatlakozott az EME újjászervezésén dolgozó szakemberek csoportjához. Az újraalakítástól 1995-ig a Természettudományi és Matematikai Szakosztály elnöke volt. Jelenleg is főszerkesztője a szakosztály időszaki folyóiratának, a Múzeumi Füzeteknek.

Kiemelkedő tudományos, oktatói és közösségi munkássága elismeréseként az EME Természettudományi és Matematikai Szakosztálya Kékedy László professzor urat az EME tiszteleti tagjának javasolja.

Kolozsvár, 1998. április 25.

Olvasóinkhoz, munkatársainkhoz

Folyóiratunk e kettős füzetének nagy része az előző munkaközösség gondozásában készült, s ezt nem a felelősség áthárítása okából mondjuk, hisz tudvalevően az ilyen jellegű, a humán tudományok egészét átfogó egyesületi közlönyök inkább „szerkesztődnek”, jóformán az éppen beérkezett anyagból. Új összetételű, részben megfiatalított új munkaközösségünk sem ígér gyökeres fordulatot, legfeljebb itt-ott változtatni szeretne a szerkesztői gyakorlaton, illetve tudatosítani óhajta az eddig bevált eljárásokat. Efféle gondjainkkal fordulunk olvasóinkhoz és lapunknak rangot biztosító munkatársainkhoz. Mindkettejüktől nagyobb figyelmet s az eddiginél hatékonyabb anyagi, erkölcsi és szellemi támogatást várunk. Ezért röviden szólni szeretnénk terveinkről, némi javulást ígérő újabb elgondolásainkról, s többek kívánságának engedve és saját munkánkat megkönnyítendő ismertetjük a nekünk szánt írásokkal szembeni elvárásainkat.

I. Fontosabb kéréseink és javaslataink

Egyik legsürgetőbb feladatunk a botladozva indult s mindmáig nehézkesen menő lapterjesztés helyzetén javítani. Ennek legcélravezetőbb útja-módja az lenne, ha minden megyében, ahol egyesületi tagok és érdeklődők körében igény támad lapunk iránt (amit céltudatos munkával ébresztgetni is kellene!), akadna legalább egy-egy áldozatkész tagtársunk, aki évenként kétszer lebonyolítaná ezt az „ügyletet”. E túlságosan nagy fáradságot nem igénylő feladatra felkérhetnék a szóban forgó megyei központban dolgozó valamelyik barátunkat, ám jobban örülnék annak, ha olvasóink vagy munkatársaink közül némelyek önként vállalnák ezt a szolgálatot. Persze a pillanat nem a legkedvezőbb. Igen jól tudjuk, hogy manapság majd mindenkinek meg kell néznie, mire adja ki a pénzét, ám oda talán még nem sülyedtünk, hogy a humán kultúra széles területét átfogó, valóban tudományos igényű közlönyből legalább néhány száz példány ne találhasson olvasóra. Ez ügyben leveleiket várjuk.

Nem kisebb gond a legkiválóbb tapasztalt kutatók, tudományművelők felsorakoztatása a folyóirat mögé s ezzel egy időben az új nemzedék legjobb erőinek teret biztosítani hasábjainkon. Ösztönző lehet a közlöny továbblépésre kötelező rangos múltja, nemkülönben újraindulásakor célba vett s jórészt megközelített tudományos színvonala. Nehézségeink jórészt azonosak a többi hazai időszaki kiadványéival. Sajnálatos módon honoráriumok dolgában, örökös anyagi gondokkal küszködve, egyelőre ezután sem leszünk bőkezűek. Mégis a jövőben, bár egyesületi elnökségünk javaslatunkat kétkedéssel fogadta, a folyóirat terjedelmesebb és igényesebb közleményeit *különnyomat* formájában is szeretnők megjelentetni, s tennők ezt abban a meggyőződésben, hogy munkatársaink az amúgy is csekély pénzbeli honorárium helyett szívesebben vennének kézbe írásukból 20–30 példány különnyomatot. Ebben a dologban is véleményüket kérjük.

Mint minden szerkesztőségben, úgy nálunk is legfőbb gond – s ezúttal kifejezetten munkatársainkhoz szólunk – a beküldött kéziratok minősége, terjedelme, stiláris, helyesírási és technikai megszerkesztettsége. A közleményekkel szemben támasztott tudományos igény mellett alapvető követelmény a célratoró, szabatos, gondosan kiérlelt stílus, egyszóval olyan szöveg kialakítása, amelynek van vivőereje. Elemi követelmény továbbá, hogy nyelvhelyesség és helyesírás tekintetében is gáncstalan, ahogy mondani szokás: nyomdakész szövegeket küldjenek be. Nincs emberünk a kiérleletlen, félbe-szerbe hagyott kéziratok „pelenkázására”! A külső formát illetően kérjük ragaszkodni a szabványos kéziratoldal kerethez (31 sor, soronként 65 jel, másfeles sorköz), ezt a követelményt kisebb-nagyobb eltéréssel a szövegszerkesztőn készült szöveg esetében is tiszteletben lehet tartani. Ami a tanulmánynak minősülő közleményeket illeti, maximálisan 30 kéziratoldal terjedelemig mehetünk el, ennél terjedelmesebb írást csak igen kivételes esetben közölhetünk. Egyéb rovatainkba (*Műhely, Megemlékezés, Szemle*) a témának

megfelelően 1–15 kézirattoldal terjedelmű írásokat várunk, a szemle-cikkek azonban lehetőleg ne lépjék túl az 5 oldalt (s az e rovatba szánt írásokat szerzőik lássák el a mondandó lényegére utaló címmel). Végül arra kérjük szerzőinket, hogy minden tanulmányszámba menő dolgozathoz, az idegen nyelvű tájékoztatás megkönnyítésére, csatoljanak egy rövid, 10–15 sor terjedelmű összegezt (rezümét), magyar nyelven kötelező módon, ám még nagyobb segítségünkre lenne, ha ennek angol nyelvű változatát is kézhez kaphatnók.

Közöljük továbbá munkatársainkkal, hogy a kéziratok beadásának határideje (lapzártá): március 31-e és szeptember 30-a, előbbi az első kötetbe (1–2. sz.), utóbbi a második kötetbe (3–4. sz.) szánt írásokra nézve.

II. A jegyzetelés, forrásjelölés, címleírás

módját illetően nem kívánunk változtatni eddigi bevett gyakorlatunkon, vagyis valamennyi könyvészeti adatot *lapalji jegyzetek* alakjában kell a tanulmányszövegbe beépíteni, célszerűbb azonban a jegyzeteket külön listán csatolni a kéziratához. A számozás az első jegyzettől az utolsóig folyamatosan halad, a jegyzetszám a sor fölé indexbe kerül. Vigyázzunk a központosításra, az írásjelek halmozását kerüljük.

Önálló kötetek leírása

Györfy György: *István király és műve*. Bp. 1977. 152, 166–168, 180.

Dávidházi Péter: *Hunyt mesterünk. Arany János kritikusi öröksége*. Második javított kiadás. Bp. 1994. 21, 193–197.

Tehát: szerző, utána kettőspont, cím (ha van alcím, az is) kurziválva (kéziratban aláhúzva), pont, a megjelenés helye és éve, pont, oldalszám, pont. Ha több oldalszámot sorolunk fel, a számok után vesszőt teszünk, és csak az utolsó szám után kerül pont. Folyamatos oldalszámok esetén (166–168) a két számot *nagykötőjellel* kötjük össze. A városnév után csak akkor teszünk pontot, ha rövidített formában használjuk, például: Bp. Egyébként pl.: Debrecen 1980. Ha a rövidített városnév utolsó tagja teljes szó, a név után nem teszünk pontot (Kvár).

Ha két vagy több szerző van, a neveket *nagykötőjellel* fűzzük össze:

Imreh István–Pataki József: *Kászonszéki krónika* stb.

Többkötetes mű címe után pontot teszünk, utána római számmal adjuk a kötetszámot, ha pedig a kötet valamely sorozatban jelent meg, a leírás végén zárójelben megnevezzük a sorozatot és a kötet sorozatbeli számát:

Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány*. I. stb.

Venczel József: *A volt határőrezredek vagyonának sorsa*. Kvár 1944 (Erdélyi Tudományos Füzetek 184). 12–15.

Ha az idézett munka tanulmánykötetben jelent meg, a cím után *pontot*, majd *egyenlőségjelet* teszünk (tehát nem *in* vagy *lásd* stb.), ezután a szóban forgó kötet szerzője és kurzivált címe következik. Ha a szerző azonos, csak nevének kezdőbetűit írjuk ki. Többszerzős kötet esetében természetesen csak a (kurzivált) címet tüntetjük fel:

Barta János: *Jókai és a művészi igazság*. = B. J.: *Költők és írók* Irodalmi tanulmányok. Bp. 1966. 61–90.

Pirnát Antal: *A kelet-közép-európai antitrinitarizmus fejlődésének vázlatja az 1570-es évek elejéig*. = *Irodalom és ideológia a 16–17. században*. Szerk. Varjas Béla. Bp. 1987. 9–59.

Ha a kötet valaki(k)nek a szerkesztésében jelent meg, a szerkesztő(k) neve elé a Szerk. rövidítés kerül. (Lásd az előző példában.)

Szövegkiadások leírása

Balassi Bálint *Összes művei*. Kiad. Eckhardt Sándor. Bp. 1951. 157.

Érzelmes históriák. Vál., jegyz., utószó Lökös István. Bp. 1982. 34.

Itt a szerző neve után nem teszünk kettőspontot.

Nem magyar szerzők esetében a nevet a következő sorrendben írjuk: családnév, vessző, keresztnév (akkor is, ha csak a név kezdőbetűi szerepelnek), kettőspont.

Göllner, Carl: *Betrachtungen zum fortschrittliche Denke*. stb.

Periodikákban megjelent írások esetén

Az elv ugyanaz, de a kiadás helye és éve helyére a periodika címe és évfolyama kerül.

Ligeti Lajos: *A magyar rovásírás egy ismeretlen betűje*. Magyar Nyelv XXI(1924). 50–53.

Tehát: szerző, utána kettőspont, cím kiemelve, utána pont, a periodika címe (ez után nem teszünk írásjelet), évfolyama – a sorszámot mindig római számmal adjuk, utána betűköz nélkül zárójelben arab számmal az évszám, a zárójel után pont –, ha szükséges, a folyóirat száma (például 2. szám), végül az oldalszám(ok). Az évfolyamszámot kérjük feltétlenül feltüntetni!

Ha egy jegyzetszám alá több címleírás kerül, az egyes leírásokat *pontosvesszővel* választjuk el egymástól. Például:

Entz Géza: *A szamosfalvi Mikola-udvarház*. EM LI(1946). 56–58; Banner János–Jakabffy

Imre: *A Közép-Duna-medence régészeti bibliográfiája a legrégebb időktől a XI. századig*. Bp. 1954. 499–500.

Visszautalások

1. Ha egy szerző művére a következő jegyzetben vagy további jegyzetekben ismét hivatkozunk, a mű címét az *i.m.* rövidítéssel helyettesítjük:

Szabó T. Attila: *i.m.* 60.

2. Ha ugyanannak a szerzőnek egymás után több művét is felsoroljuk, a szerző nevének megemlítése helyett az *Uő* rövidítést használjuk (utána nem teszünk pontot):

László Gyula: *A honfoglaló magyar nép élete*. Bp. 1944. 66; *Uő: A népvándorlás lovasnépeinek ősvallása*. Kvár 1946. 9, 15–20.

3. Ha közvetlenül megelőzőleg említett lelőhelyre (folyóíratra vagy kötetre) utalunk, az *uo.* rövidítést használjuk. Például:

Uo. 13–14.

Gyakrabban használt rövidítések

MTA = Magyar Tudományos Akadémia; MOL = Magyar Országos Levéltár; OSZK = Országos Széchényi Könyvtár; EM = Erdélyi Múzeum; Bp. = Budapest; Kvár = Kolozsvár; Buk. = Bukarest; Buc. = București; köv. = következő; kk. = következők (lapszám után); sz. = szám (folyóíratoknál); *uo.* = ugyanott; *uő* = ugyanő; *vő.* = vesd össze.

Az *l.* vagy *L.* = *lásd* rövidítés helyett ajánlatos a szót teljesen kiírni, mivel az *l* betű összevethető az *l*-es számjeggyel.

Ha a lelőhely több jegyzetben is megismétlődik, a következőképpen járunk el:

Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban OSZK) – vagy:

Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (a továbbiakban NyIrK) és a következő jegyzetekben már csak a rövidítést használjuk.

Végül szerzőink figyelmébe ajánljuk az idézetek *pontos* másolását, illetve ellenőrzését mind tartalmi, mind formai szempontból.

A szerkesztőség

Contents

Sándor Balázs: Multiculturalism and University	1
István Ferenczi: Is the Name of the Transylvanian <i>Maros</i> River Identical with Herod's <i>Maris</i> ?	15
Mária Vofkori: The Development of the Oroszhegy Region According to the 18th Century Conscriptions	29
Zsuzsa Varga: Mind and Game – Poetical Philosophy of György Aranka.....	41
Győző Zsigmond: The Sun in the Folklore of Hungarians in Romania	50

Workshop

Zsuzsa Tapodi: „Our Glorious Failures” – Our Surviving Paradoxes	62
Gheorghe Petrov: A Previous Account of the Archaeological Researches in the Medieval Group of Buildings at Algyógy (1993–1995).....	68
Árpád Varga E.: The 1857 Census in Romanian Special Literature	74
Csilla Gábor: About the Definitions of the Concept of „ <i>Utilitas</i> ” in the Hungarian Literature of the 17th Century.....	85
Georgina Szilágyi – Gábor Flóra: Religious Attitude and Relationship to the Church in the Rogerius Quarter of Nagyvárad	89

Commemoration

Zsigmond Vita (1905–1998) (József Kötő).....	96
Géza Fülöp (1928–1998) (Samu Benkő).....	98

Review

Huba Mózes: The Genre of the Novel Defining Itself Through Its Changes.....	100
Radu Lupescu: The Last Migratory Peoples – From the Point of View of the Romanians.....	100
Ferenc Pap: The Latest Handbook about Monetization in the Time of the Árpáds.....	102
Ferenc Pap: A New Publication of the Museums in Szeklerland	103
Árpád Antal: About Monoki Expected Since 50 Years.....	107

Communications

The Discerning of the Entz Géza Prize to István Imreh	109
The Documents of the General Assembly on the 25th of April, 1998.....	112
Presidential Opening Discourse of Samu Benkő	112
Report of Secretary-general András Kiss.....	116
Report of Economic and Financial Activities in 1997 by Tamás Soó	120
Report of the Auditing Commission (Jenő Kerekes).....	122
Work and Publishing Plan for the Year 1998.....	123
The Presidium and the Committee of the EME since the 25th of April 1998	124
The Procedure of Election of the Honorary Members.....	125
The Election of István Imreh as Honorary Member	125
The Election of László Kékedy as Honorary Member	128
<i>To Our Readers and Colaborators</i> (The Redaction).....	131

Cuprins

Balázs Sándor: Multiculturalism și universitate.....	1
Ferenczi István: Este identică denumirea râului Mureș cu Marisul lui Herodot?.....	15
Vofkori Mária: Dezvoltarea comunei Dealu și a împrejurimilor ei în lumina conșcripțiilor din secolul al 18-lea	29
Varga Zsuzsa: Minte și joc – filozofia lirică a poetului Aranka György	41
Zsigmond Győző: Soarele în tradiția populară maghiară din România.....	50

Atelier

Tapodi Zsuzsa: „Glorioasele noastre eșecuri” – paradoxuri persistente.....	62
Gheorghe Petrov: Raport prealabil despre cercetarea arheologică a complexului edilitar medieval din Geoagiu (1993–1995).....	68
Varga E. Árpád: Recensământul din anul 1857 în Transilvania în oglinda literaturii române de specialitate.....	74
Gábor Csilla: Despre interpretarea principiului „utilitas” în literatura maghiară din secolul al 17-lea.....	85
Szilágyi Georgina–Flóra Gábor: Atitudinea religioasă și relațiile față de biserică în cartierul orădean Rogerius.....	89

Comemorare

Vita Zsigmond (1905–1998) (Kötő József).....	96
Fülöp Géza (1928–1998) (Benkő Samu).....	98

Recenzii

Mózes Huba: Genul romanului cum singur se definește în procesul dezvoltării sale	100
Lupescu Radu: Ultimele popoare migratoare – în viziune românească.....	100
Pap Ferenc: O carte despre emiterea de monezi în epoca regilor Árpád	102
Pap Ferenc: O nouă publicație muzeală din Secuime.....	103
Antal Árpád: Bibliografia Monoki – așteptată de o jumătate de secol	107

Comunicări ale Societății

Decernarea Premiului „Entz Géza” lui Imreh István.....	109
Documentele adunării generale din 25 mai 1998.....	112
Cuvântul de deschidere al președintelui Benkő Samu	112
Raportul secretarului general Kiss András	116
Raport despre activitatea financiar-economică, prezentat de Soó Tamás	120
Raportul Comisiei de Cenzori (Kerekes Jenő).....	122
Plan de muncă și editorial pe anul 1998.....	123
Componenta Prezidiului și a Consiliului de Conducere UMA în urma alegerii din 25 apr. 1998.....	124
Procedura alegerii membrilor onorifici.....	125
Decernarea titlului de membru onorific lui Imreh István.....	125
Decernarea titlului de membru onorific lui Kékedi László.....	128
<i>Către cititori și colaboratori</i> (Redacția)	131
Contents.....	134

Tartalom

Balázs Sándor: Multikulturalizmus és egyetem.....	1
Ferenczi István: Azonosítható-e az erdélyi Maros víznév Hérodotosz Mariszával?.....	15
Vofkori Mária: Az oroszhegyi tájegység fejlődése a 18. századi conscriptiók tükrében	29
Varga Zsuzsa: Elme és játék – Aranka György poétikus filozófiája	41
Zsigmond Győző: A Nap a romániai magyar néphagyományban.....	50

Műhely

Tapodi Zsuzsa: „Dicsőséges kudarcaink” – tovább élő paradoxonaink.....	62
Gheorghe Petrov: Előzetes jelentés az algyógyi középkori épületegyüttes régészeti kutatásáról (1993–1995).....	68
Varga E. Árpád: Az 1857. évi erdélyi népszámlálás a román szakirodalomban.....	74
Gábor Csilla: Az „utilitas” szempontjának értelmezéséről a 17. század magyar irodalmában	85
Szilágyi Georgina–Flóra Gábor: Vallásos magatartás és viszonyulás az egyházhoz Nagyvárad Rogerius negyedében	89

Megemlékezés

Vita Zsigmond (1905–1998) (Kötő József).....	96
Fülöp Géza (1928–1998) (Benkő Samu).....	98

Szemle

Mózes Huba: A regényműfaj, amint változásaiban határozza meg önmagát	100
Lupescu Radu: Az utolsó vándornépek – román szemmel	100
Pap Ferenc: Az Árpád-kori pénzverés legújabb kézikönyve	102
Pap Ferenc: Új székelyföldi múzeumi kiadvány	103
Antal Árpád: A fél százada várt Monokiról.....	107

Egyesületi közlemények

Az Entz Géza-díj átadása Imreh Istvánnak	109
Az 1998. április 25-i közgyűlés iratai	112
Benkő Samu elnöki megnyitóbeszéde	112
Kiss András főtitkári jelentése.....	116
Soó Tamás jelentése az 1997. évi gazdasági-pénzügyi tevékenységről	120
A Számvizsgáló Bizottság jelentése (Kerekes Jenő).....	122
Munka- és kiadói terv az 1998. esztendőre.....	123
Az EME elnöksége és választmánya 1998. április 25-től	124
A tiszteleti tagok megválasztásának eljárása.....	125
Imreh István tiszteleti taggá választása.....	125
Kékedy László tiszteleti taggá választása	128
<i>Olvasóinkhoz, munkatársainkhoz (A szerkesztőség).....</i>	131
Contents	134
Cuprins	135

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSÁBAN MEGJELENT:

Erdélyi Múzeum

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi, valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztályainak közlönye:
55. kötet. 1993. 1–2. és 3–4. füzet; 56. kötet. 1994. 1–2. és 3–4. füzet; 57. kötet. 1995. 1–2. és 3–4. füzet; 58. kötet. 1996. 1–2. füzet, 58. kötet. 1996. 3–4. füzet, 59. kötet. 1997. 1–2. füzet, 59. kötet. 1997. 3–4. füzet.

Múzeumi Füzetek

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Természettudományi és Matematikai Szakosztályának Közleményei: 2. 1993.; 3. 1994.; 4. 1995.; 5. 1996.; 6. 1997.; 7. 1998.

Orvostudományi Értesítő

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának közleményei: 64. kötet. 1991.; 65. kötet. 1992.; 66. kötet. 1993.; 67. kötet. 1994.; 68. kötet. 1995.; 69. kötet. 1996.; 70. kötet. 1997.

Műszaki Tudományos Füzetek

1. Jodál Endre: Számítástechnika az ezredforduló küszöbén.
2. Pálfalvi Attila: Porkohászat.

Erdélyi Tudományos Füzetek

213. Emlékezés Széchenyi Istvánra Erdélyben 1991-ben.
Csetri Elek, Fábián Ernő, Benkő Samu, Nagy György írásai.
217. Bura László: A Szatmári Református Kollégium és diákjai (1610–1852).
218. Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság 200 éve (1793–1993). A marosvásárhelyi tudományos ülésszakon elhangzott előadások.
219. Emlékezés Kossuth Lajosra Erdélyben 1994-ben. Az EME 1994. április 16-án tartott emlékülésén elhangzott előadások.
220. Szentkatolnai Bálint Gábor.
Borcsa János, Bodor András, Péntek János, Berta Árpád, Bakk Pál és Senga Toru tanulmányai.
222. Jakó Zsigmond: Ezerszáz esztendő.
223. Benkő Elek–Demeter István–Székely Attila: Középkori mezőváros a Székelyföldön.
224. Egyed Emese: Levevők fejéről Múzsák sisakomat. Barcsay Ábrahám költészete.
225. Coroi Artúr: Adalékok Háromszék iskolatörténetéhez.

Erdélyi Történelmi Adatok

- VI. 1. Wolf Rudolf: Torda város tanácsi jegyzőkönyve 1603–1678.

Romániai Magyar Bibliográfiák

1. Romániai magyar könyvkiadás 1944–1949.
2. Romániai magyar könyvkiadás 1950–1953.

*

Benedek István: Repülőmodellezés Kolozsváron.
Deé Nagy Anikó: A könyvtáralapító Teleki Sámuel.
Entz Géza: Erdély építészete a 11–13. században.
Entz Géza: Erdély építészete a 14–16. században.
Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára.
Gábos Zoltán: Termodinamika. Fenomenológiai rész.
Kékedy László: Műszeres analitikai kémia.
Sepsi Árpád–Kohl István: A kárpáti barnamedve.

Megrendelhetők utánvétellel az Erdélyi Múzeum-Egyesület címén:
3400 Cluj 1. C.P. 191. Románia.